

VÁROSAINK

A

TIZENHARMADIK SZÁZADBAN.

IRTA

SZALAY JÓZSEF.

BUDAPEST, 1878.

NYOMATOTT KOCSI SÁNDORNÁL

Muzeum-körut 10. sz.

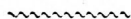

T a r t a l o m.

	Lap.
I. Fejezet. Városaink a XII. század végéig	1
II. Fejezet. A városi rend alakulása a XIII. században . .	14
III. Fejezet. A városok helyzete az államban	28
IV. Fejezet. Belsőszervezet	49
V. Fejezet. Hadügy	71
VI. Fejezet. Pénzügy	84
VII. Fejezet. Jogélet	99
VIII. Fejezet. Életmód	129
Függelék. A városi joggal-bíró községek névsora	156
Tárgymutató	165

E l ő s z ó.

A középkor utóbbi századai művelődésének a városi intézmény képezése egyik elsőrendű tényezőjét. Ezt látjuk a legkülönbözőbb népeknél. A francia királyok a műveltség és vagyon által felemelkedett városokra támaszkodnak a gőgös bárók ellen, Castiliában ez osztály majdnem képtessé teszi a nemesség elsőségét, a német városok nagy szövetségeket kötnek s a magok erejére háborukat viselnek, nem is szólva az olasz városokról, melyek országok felett uralkodtak. A városoknak ezen nagyobb jelentőségre jutása leginkább a keresztes háborúk idejében történt, ámbár előbb sem voltak ismeretlenek a kiváltságos városok. Így hazánkban is hosszú ideig majdnem egyedül állott Székes-Fehérvárnak Sz. István által adományozott kiváltsága s a városi rend alakuló korszaka a tizenharmadik század volt.

Mind a mellett azonban, hogy e század városainak története oly kiválóan érdekes lapját képezi történetünknek, mégis eddigelé csak kis részben van meg-

írva. E tárgyat külön tanulmány tárgyává alig tevék, s leginkább az egyes városok történeteiben elszórt adatokra, valamint az általános művelődés- és jogtörténeti munkákra voltunk erre nézve utalva. Az előbbieik közül különösen Ipolyi Arnoldnak „Besztercebánya művelődése történetének vázlata“ című becses értekezésében találunk e tárgyra is sok érdekest, bár az is inkább a későbbi századokkal foglalkozik; az utóbbiak közül különösen Kerékgyártó Árpádnak művelődés története s Hajnik Imrének jog és alkotmány története tűnnek ki mint alapvető munkák, de természetesen nagyobb kört ölelvén fel, a városok történetére részletesen ki nem terjeszkedhetnek. A városi rend külön történetére vonatkozó irodalmunk pedig leginkább csak Wenzel Gusztávnak néhány igen érdekes, de az egésznek csak igen kis részét tárgyaló értekezéséből s Albrechtnek egy a Hormayer féle „Taschenbuch“-ban megjelent tanulmányából áll, mely utóbbi azonban alig tartalmaz egyebet a chronologicus rendbe összeszedett privilegiumokból kivont helyeknél. Végül jelen dolgozatom nyomtatása közben jelent meg városaink árpádkori állapotáról Vajda Gyulától egy tanulmány a budapesti kegyes-rendiek gimnáziumának értesítőjében nagy gonddal, de a kütőknek koránt sem teljes felhasználásával írt és minden összehasonlítást mellőző munka. Ezért hiszem, hogy városaink történetének e rajzával némi hézagot pótoltam, sőt az bizonyos fokig úttörőnek tekinthető.

A mi kútffőimet illeti, azokról az illető helyeken számot adtam. Általánosságban kiemelhetem, hogy ezek között az első helyet oklevél-gyűjteményeink képezik, melyek az Árpádok korából fennmaradt kincsét levéltárainknak majdnem teljesen tartalmazzák, e mellett azonban az ide vonatkozó emlékekben gazdagabb levéltárakban is tettem kutatásokat. Az oklevelek mellett az egykorú írókra, valamint törvényekre is tekintettel voltam. Jobb megérthetés végett átvizsgáltam a következő századokra nézve kiadott okmányokat is, melyek városaink árpádkori állapotának nem egy homályos részére vetettek világosságot. Különösen figyelmet fordítottam a külföldi — első sorban az olasz, német és cseh — városok e kori állapotára, s a feldolgozásban is kiváló tekintettel valék az összehasonlításra. Ezért kútffőim között az ide vonatkozó munkák, oklevél-gyűjtemények és jogkönyvek is szerepelnek.

Munkám hiányainak oka jó részt az emlékek kevés és töredékes volta, egyéb hibáiért pedig szolgáljon némi kárpótlásul, hogy történetünknek egy eddig kevésbé méltatott, de nemzetünknek szégyenére éppen nem váló lapját igyekszik előtűntetni.

A szerző.

I. FEJEZET.

Városaink a XII. század végéig.

Hazánk földén a legrégibb városokat a pannonok illetőleg a dákok alapították. A római írók Pannónia és Dákia meghódításának leírásában többször említenek városokat, melyeket a rómaiaknak több kevesebb erőfeszítésbe került bevenniök, s többnyire ezen helyek képezék az alapot, melyen a hódítók gyarmatai megtelepülének. A latin fajt ugyanis már ekkor jellemzé azon sajátosság, a mely a gyarmatosításban később a franciákat és a spanyolokat az angoloktól megkülönbözteté, az t. i., hogy előszeretettel csak oly vidékeken s helyeken települének meg, a hol már előbb is volt némi *civilisatio* s hogy ez a rómaiakra nézve is áll, elég legyen arra utalnunk, hogy Németországnak meghódított részeiben sem települének meg soha, az egyes helyekre vonatkozólag pedig a pannoniai városok római korbeli neveire: Bregecio, Acincum, Mursa, Arabona, Scarbantia, melyek semmikép sem mutatnak latin eredetre s ha Ulpia Trajanának neve rómaiásan hangzik is, azért mégis dák alapon, Sarmizagethusa romjain állott.

A magyarországi legelső város alapítás tehát nem a rómaiak érdeme, de kétségtelen, hogy az itteni városok csak uralmok alatt lettek a város névre érdeme-sekké, midőn azon helyeken, hol előbb csak a pannonok és dákok kezdetleges erődtímenyei s ronda viskói vá-lának, a civilisatio oly magas fokra hágott, minő tán az uj kor elején sem volt Európa legnagyobb részé-ben. Különösen a pannóniai városok voltak azok, me-lyek a római korban fokozatosan nagy fejlődésre ju-tottak: az északi vidékekről Rómába és Görögországba vezető kereskedelmi ut e vidékeken vonult keresztül, mi által a nagyobb forgalom s a míveltség tűzhelyeivel való nagyobb összeköttetés áldásaiban részesültek; mint mívelt nép telepei barbárok között szükségkép virágzásra jutottak a földmívelés és ipar dolgában; de különösen éltető elemök volt azon szabad alkotmány, melyet Róma minden gyarmatának adott. Gyakorolha-tának ugyanis Rómában korlátlan uralmat a császá-rok a központi ügyek felett, a municipiumok minden belügyeikben teljesen önállók voltak. A pannoniai vá-rosek ilyképen oly jó létre emelkedének, hogy mulat-ságuk, kényelmök s általában közcéljaik érdekében sokkal nagyobb szerű építkezéseket hoztak létre, mint a minők eszközzésére a helyökön épült s jelenleg is jelentékeny városok korunkban is képesek volnának. Voltak e városokban fürdők, szinkörök, díszkertek s a mit legelső helyen kellett volna említenünk, oly tartós vízvezetékek, melyek több helyt sok száz év viharaival dacoltanak, nem is szólva a ma is mintaszerű római országutakról, melyeknek ugyan igen nagy hasznát vették a városok, de melyeket nem ők építének. S

míg a pannoniai városok a római uralom alatt a fokozatos előhaladásnak nyújtják szép képét, addig hazánk keletén rövid időre még egy római tartomány alakult, mely még a rómaiaknál is ritka erélylyel telepítettet meg s a hol, különösen az arany bányák vidékein, hasonlókép számos római város alakult.

Mindezen fejlődésnek azonban véget vetett egy az ókori civilizatióra végzetes esemény: a népvándorlás. A hunok impozáns ereje által mozgásba hozatott a különböző germán népecskék egész csoportja s ezek vad csapatai a római birodalomra vetvén magokat, eláraszták annak a kultúra által legszebbé varázsolt tartományait, hogy helyökön századokra pusztaságot alapítsanak. De különösen sokat szenvedett Pannonia és Dákia. Itt nem egy két évtizeden át tartott a folytonos hullámozás, ez körülbelül öt századon át volt színhelye a népek tolongásának. Most Alarich nyugoti gótjai legeltetik le a rómaiak s az elrómaiásodott pannonok vetéseit, majd határozatlan nemzetiségű, de germán fajú hadseregek jönnek egyes germán vezérek alatt, kísérve feleségeik és gyermekeik által, pusztítva mindent, mit elől utol találnak s talán egymást a legjobban. Egy időre Attila vaskarja hoz oly állapotokat létre, melyekben vagyonát hun és görög, római és gót a hatalmas hun király védelme alatt békében élvezheti, de halála után Pannonia szolgál a népek legöldöklőbb harcának színhelyéül. Most ismét keleti gótok, gepidák, longobárdok váltják fel egymást az ország egyes részeinek birtokában, egymás ellen, mint a byzanci birodalom által felhasznált u. n. szövetségesek, a legnagyobb mérvben agyarkodva. Utánok némi rendet az

avar uralom hozott e tájakra, de már akkorra a római eredetű lakosság majdnem teljesen elpusztult volt s helyöket míveletlen szláv elemek foglalák el az apránkénti beszivárgás után.

Az avar uralom alatt sem volt alkalom a civilizatio elterjedésére s annak főeszközeinek a városoknak kifejlésére, az uralkodó faj ugyanis folytonosan hadi lábon állott s ha a fényűzést szerette is, azt csak idegen cikkek behozatalával eszközlé, alattvalóikban minden ösztön hiányzott az önművelésre, más pedig nem erőlteté reájok. De ha az avaroknál vagy az avarok védelme alatt valami fenmaradt is, támogatva bevándorlások által a kelet római birodalomtól, a régi művelődési elemekből, az tönkrement N. Károly irtó háboruja s az azt követő szláv-német viszályok által.

Igy történt, hogy midőn őseink a mai Magyarországot birtokukba vették, ott valóságos tabula rasat találtak. E földön, melyet csakis ugor fajú népek birtak általában egész terjedelmében, hol csak is ezek voltak képesek magukat csak valamennyire is hosszabb időn át fentartani, a magyar nemzet volt hivatva egyseges államot szervezni. E szervezés szerencsés kézzel vitetett keresztül s ha a tabula rasa-szerű állapot néhezíté is a fejlődést, másrészt módot nyitott nemzeti-ségünk fentartására is. Így reánk maradt a városok alkotása is. Voltak ugyan a régi városokban kivált közcélra szánt építmények, melyek a népvándorlás zivatarait kiállották s ezt nem csak Anonymusból tudjuk, ki az ó-budai ép és romladozó kőépületekről emlékezik, hanem az archaeologiai kutatások azt is kiderítették, hogy leghiresebb középkori székesegyházaink

alapját római castrumok képezék ¹⁾; de mindezen emlékek élettelenek voltak. A római lakosság helyére lépett szlávok gunyhói kétségkívül oly benyomást tettek e pannoniai városok romjai között, mint most a félig nomád arabokéi Ninive, Babylon, Memphis és Ctesiphon egykori palotáiban: csak arra szolgáltak, hogy az enyészet képét még szomorubbá tegyék. A római városok maradványai ily körülmények között csak annyiban könnyíték meg a magyarok teendőit, hogy némi utmutatást nyújtottak a város építésre alkalmas helyek megválasztására s ott a kő épületek emelését is könnyebbé tévők, de az intézményekben például nem szolgálhattak, mert minden, bár csak hagyományi, összefüggés is megszűnt a római korral, minek legkiáltóbb bizonyítéka a régi latin város neveknek a közhasználatból oly teljes kiesése, hogy, ha a városok latinul neveztettek meg, többnyire magyarból csinált vagy légből kapott neveket használtak megjelölésükre; az első esetre példa Jaurinum, Suprunium, a másokra Sicambria.

A magyar nemzet e szerint nem öröklött városokat, magának kellett tehát építenie. Ebben nagy hasznára volt előszeretete a nagyobb községekben való lakás iránt. A városiassághoz ugyan sok más kell még, de ez is egyik tényező. Nagyobb helyen több idegen fordul meg, több oldalú az érintkezés, ez nem engedi az egyszerű patriarchalis eljárást s így már is egy lépés van a városiasság felé. A magyarok csakugyan építenek mindjárt betelepülésök alkalmával több vá-

---

¹⁾ Ez csak is Pannoniára értendő, Dákiában a rómaiságnak majd semmi emléke sem maradt.

rost, melyeket vásárhelyeknek nevezének, mint arról az Anonymusból értesülünk. Az is bizonyosnak látszik, hogy azon városok, melyek Sz. István korában püspöki székhelyekké lettek, mindjárt ekkor megtelepülének, erre következtethetünk egyrészt abból, hogy a meglevő római város maradványok szükségkép vonzották a magyarokat, másrészt a katolikus egyház azon szabályából, hogy püspöki székek csak népes városokban állítható fel. Ugyancsak még a tizedik században gyarapodott a magyarországi városféle helyek száma a volga melléki bolgárok bevándorlása által. Mindez természetesen csak csirája volt a leendő városoknak, hogy kiváltságaik lettek volna arról semmi tudomásunk sincsen, inkább csak kereskedelmi s részben hadi és politikai központokul szolgálnak.

A magyarok jelentékenyebb helységeinek városokká való átalakulása, illetőleg kiváltságos helységeknek alakulása Sz. István királyunk korában veszi kezdetét. E nagy szellemű államférfiu ugyanis átlátta, hogy a magyaroknak Európához való simulások az által eszközölhető a legkönnyebben, ha hazánkban békés foglalkozásu idegenek telepíttetnek le, kik a belföldiekkel majdan összekeveredve azoknak például szolgálhatnak. Hogy azt több sikerrel eszközölhesse megvitatta az ügyet az apostoli székek követével s kiadta azzal együtt a székes-fehérváriaknak, illetőleg az odatelepedőknek, azon kiváltságokat, melyek a magyar városi rend alapját képezik. A pápai követ e beavatkozása azonban aligha állott egyébből, minthogy István tőle tanácsot kért, mily feltételek mellett volnának olaszok hajlandók Magyarországba, kevéssel előbb a keresztyénség

esküdt ellenségei honába, vándorolni. A feltételeket s az ezekből alakult kiváltságokat nem ismerjük, mert Székes-Fehérvárnak nemcsak a Sz. István által adományozott szabadság levele, hanem annak 1237-i átirata is, melyre oly gyakran hivatkoznak, elveszett egy csekély részlet kivételével, melyet Szapolyai István nádori ítélő levele tartott fen ¹⁾ s a mely az oda települőknek az ott lakókkal egyenlő jogokat biztosít és a város polgárait teljesen felmenti a vámok fizetése alól. A dolog természetéből következik azonban, hogy a telepítés olaszokkal eszközöltetvén a mintát Olaszország városai képezék, abból pedig, hogy Szent István az olasz gyarmatosokat nem valamely néptelen helyre, hanem már meglevő magyar helységbe telepíté, következik, hogy korántsem volt szándéka a tulajdonképeni nemzettől elkülönzött elemet alakítani a városokban, hanem inkább a fent említett szándék vezérlé t. i. a nemzet pallérozása. Sz. Fehérvár szabadság levele elveszvé a város közjogi helyzetéről csak hozzávetőleg nyilatkozhatunk. Tény, hogy összes történetünkben egy példája sincs annak, hogy e város szabadságai növeltettek volna, hanem már a tatárjárás előtt is ugy hivatkoznak az említett szabadság levélre, mint a mely a városi szabadságokat, a mennyiben azok a magyar király által adományoztattak, teljesen magában foglalja. Azt hiszszük tehát, hogy a túlhiszékenység vádjá nélkül állithatjuk, hogy e város a királyság fenállása óta mindig a szó szoros értelmében királyi azaz csakis a királytól függő város volt, a nélkül azonban, mintha a

---

¹⁾ Wenzel Árpádkori Uj Okmánytár XI. 1.

királyi városi jogának későbbi egész teljességével birt volna.

Van azonban egy érv Fehérvár szabadsága ellen is: a veszprémi egyház által 1009-ben Sz. Istvántól nyert adomány levél, mely több civitast, köztük Székes Fehérvárt is, alávet ez egyháznak és pedig az adományozás minden formáival. ¹⁾ Ez okmány arra mutatna, mintha ez ősi királyi városunk eredetileg püspöki város lett volna, de homlokegyenest ellenkezése minden más adattal, a dolognak magának is valószínűtlensége, mert hisz a tulajdonképeni székvárosokat még a német királyok sem engedék át a püspököknek, mind arra mutat, hogy ez okmány, mely minden esetre hamisított vagy legalább betoldásokkal elrontott levél ²⁾, ebben a részben hamis adatokat tartalmaz s előbbi állításunkat csak a legkisebb mérvben sem zavarhatja. Székes-Fehérvárral alkalmasint egyidejűleg nyert olasz telepéseket Esztergom is, némileg az is városi hely lehetett már a vezérek korában, mert a krónikák Sz. István születését in oppido Strigonio történtnek mondják. ³⁾ Annyi bizonyos, hogy e város is, a meddig csak emlékeink visszavihetők, folytonos gyakorlatában volt az

---

¹⁾ Hazai Okmánytár VI. 1. Fejér Codex Diplomaticus I. 289. Veszprém, Fehérvár, Colon és Visegrad civitasokat subijicimus „cum omnibus ecclesiis, capellis et titulis seu terminis et finibus“, végül pedig még ez a formula is áll: „potestas habendi atque in perpetuum possidendi.“

²⁾ Horváth Mihály: A keresztyénség első százada Magyarországon. 185.

³⁾ Szent István kisebb legendája. Endlicher Rerum Hungaricarum Monumenta Arpádiana. 155.

összes városi szabadságoknak, de privilegiuma hasonlóképen elveszett.

Hogy már Sz. István korában több más telep is hozatott az országba, az körülbelül bizonyosnak vehető, így iratik Szatmár-Németiről, hogy annak lakói Keysla (Gizella) királyné, Sz. István felesége, korában vándoroltak az országba, ¹⁾ valószínű azonban az, hogy az ily kisebb telepek korántsem birtak már akkor mind azon szabadságokkal, melyekkel Székes-Fehérvár s még egy-két hely, hanem a várrendszernek lettek részeivé. Első királyunk halálával nem szűnt meg az idegenek betelepítése, valamint azon telepeknek, többnyire alkalmasint magyar régibb lakosokkal együtt, némi kiváltságokkal felruházása, legalább számos város viszi ekkorra vissza első szabadságait, mint Sopron, ²⁾ Magyar Óvár, ³⁾ Körmöczbánya, ⁴⁾ a nélkül azonban, hogy erről biztos tudomásunk volna. A tizenkettedik században kezdődött meg az erdélyi és szepesi szászok betelepülése: ezek városszerű kiváltságokat nyertek ugyan, de az egész területre, városra, falura egyaránt, érvényes lévén inkább tartományi jogokká fejlődtek s város jogoknak nem tekinthetők.

A XI. és XII. században nem vagyunk képesek folytonosan kísérni a városok fejlődését s a nagy ritkán előtűnő egyes adatokon kívül csak a későbbi vonatkozásokból következtethetünk e kor állapotaira vissza. A városok általában csekély jelentőséggel birtak még s

---

¹⁾ Fejér : C. D. III. 2. 211. .

²⁾ Turóczy László : Hungaria 9.

³⁾ Bombardi : Topographia magni regni Hungariae 97.

⁴⁾ Gróf Teleky : Hunyadiak kora VI. 1. 248.

köztük, úgy látszik, az egyházi főuraktól függő városokat illeti meg, a néhány említett szoros értelemben vett királyi város kivételével, az elsőség. Minden egyházmegyében volt egy-egy nagy város, mely a püspök székhelyéül szolgálván, sok tekintetben központot képezett — némileg még törvénykezési szempontból is, mert Kálmán ezekre s még néhány préposti székhelyre szorítá az istenitélek gyakorlatát, — a püspökön kívül saját polgárai által kormányoztatott s a püspöki székhely bizonyára nagyban elősegíté az ipart. S a csekély számú tulajdonképi szabad királyi városokat nem tekintve, ők voltak a polgári lakosság között a legjobb helyzetben. A püspöki városoktól alig különböztek a jelentékenyebb zárdák körül alakult helységek, mint Garam Sz. Benedek, mely a következő század elején ¹⁾ egyenesen Székes-Fehérvár szabadságait nyeri annak kivételével, hogy adóját a zárdának fizeti s a törvénykezési feljebb vitelre nézve is oda tartozik. Világi urak ellenben alig birtak városszerű kiváltságokkal felruházott jobbágy helységekkel, minek oka leginkább az volt, hogy a földes urak hatalma ekkor még nem volt oly nagy, mint a későbbi századokban, ha birtak is, úgy azok alkalmasint leginkább az egész néptelen bányavidékekben lehettek.

A püspöki városok azonban, minden említett jelentőségök mellett sem birtak nálunk semmi esetre azon fontossággal a városi rend kifejlődésére, mint Németországban, hol a szabadalmas városok mind előbb a püspökök hatalma alá kerültek s csak azután

---

¹⁾ Wenzel Id. mű VI. 512.

szabadultak föl teljesen, nálunk a városi rend bölcsőjét a várrendszer képezi s az ekkor még a várispánok alatt álló városokból lettek a későbbi szabad városok, míg püspöki székhelyeink majdnem mind püspöki városok maradtak a legujabb korig. Ezen a várrendszerhez tartozó városok, ha ugyan már ekkor megilleti azokat e név, többnyire a várak aljában lévén, „váraljaknak“, „suburbiumoknak“ neveztettek, mely név azonban csak a fekvést jelenti, nem pedig a jogi viszonyt, mert valószínűságos szabad városok is neveztetnek néha e néven. A várispánok hatalma elég nagy volt az alattok álló városok felett, legalább a fontosabb ügyek az ő biráskodása alatt állottak, ki felettök a várjobbágysággal a megye gyűlésen mondott ítéletet, másképp ugyanis nem magyarázhatók Dézs kiváltságának ezen szavai: „kivétetnek a főispán, udvar bíró és a várjobbágyság hatósága alul,“¹⁾ mert a várjobbágyság másutt ugyan hol és mi módon gyakorolhatták volna e hatóságot. Minő volt a várjobbágyság és a polgárok közti viszony ez időben, nem tudjuk; azon körülményből, hogy a polgárok annyira igyekeztek minden velök való összeköttetéstől szabadulni, arra lehet következtetni, hogy korántsem tekintettek egyenlőknek, ámbár néhány, a következő században is megmaradt várispáni helyekben akkor meglehetősen mellérendeltségi viszonyokat találunk. Így midőn 1275-ben a király a barsi várispánnak meghagyja, hogy bizonyos, a garam-szentbenedeki apátsághoz tartozó s az előbbi várispán által elfoglalt birtokokat adjon ki, ez az ügy tisztába hozatalára összehívja

---

¹⁾ Wenzel Id. mű VIII. 9.

az érdekeltséget u. m. öt várjobbágyot, hat polgárt és három papot, ¹⁾ tehát a polgárok nagyobb számmal vesznek részt a gyűlésben, mint a várjobbágyok. Hasonló, de nem ily részletesen leírt eljárást találunk egy Szolnokra vonatkozó okmányban. ²⁾ Vajjon gyakorlotta-e a várispán a városokban a bíró kinevezése jogát, mint a német voigt, nem tudjuk, Bars tizenharmadik századbeli szabadsága ³⁾ nem adja meg ezt neki, de kérdés, hogy a tizenkettedik században így volt-e. A várispáni helyek úgy látszik tetemes terheket köteleztettek viselni, adót fizettek a várispánnak, jó szolgáltatokat tőnek a vár erődítése és élelmezésénél, e mellett jelentékenyek voltak hadiszolgálataik is. (Mind ezekről l. az illető fejezeteket.) A külföldi városoknál igen divatozott az u. n. *besthauptrecht* azaz a voigtnak jogában állott minden polgárnak hagyatékából egy-egy jobb darabot kiválasztani; nálunk egy adat sincs erről mint fenállóról, kivéve a Wenzelnél ⁴⁾ Rajcsányi Ádám gyűjteményéből közlött lipcsei kiváltság-levelet, melynek valódisága azonban legalább is kétes, ellenben abból, hogy Iharos-Berény privilegiuma ⁵⁾ annyira kiemeli, hogy a főispánnak nem szabad a hagyatékból semmit sem elvenni, nagyon valószínűvé válik ennek egykori — tehát első sorban tizenkettedik századi — divata.

Ennyit szükségesnek tartottunk előre bocsátani,

---

¹⁾ U. a. IX. 131.

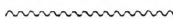
²⁾ U. a. XI. 271.

³⁾ U. a. VII. 103.

⁴⁾ U. a. XI. 502.

⁵⁾ U. a. XI. 532.

a tizenharmadik század megérthetésére, városaink régibb viszonyairól, előbb csak is a főbb vonalokra tekintve, utóbb, a tizenegyedik és tizenkettedik századnál, kissé bővebben kiterjeszkedve s ezt azért tettük, hogy a fenmaradt, ámbár csekély számu, de erre mégis elégséges adatok alapján kitüntessük, miszerint városainknak már ekkor is ki volt jelölve utjuk, melyen haladhassanak. A következő fejezet feladata lesz előtüntetni, mi módon haladtak elő a kitűzött uton azon korszakban, mely tulajdonkép munkánk tárgyát képezi.

II. FEJEZET.

A városi rend alakulása a XIII. században.

Bevezető sorainkban előadtuk, hogy városaink a tizenkettedik század végéig még csak igen alacsony fokán állottak a fejlettségnek. Alapja ugyan minden fajta városainknak meg volt már vetve, de csak igen kis mértékben. A királyi városok még igen csekély számmal valának, nagyobbak a várispániak, de ezek a várrendszernek képezvén részét, városi rendet nem alkotának. Mindez teljesen megváltozott a tizenharmadik században. E század végén Magyarország keletről nyugatig, északról délig mindenütt mutatható fel városokat, melyek összetartozásuknak élénk tudatában voltak, a nemzetnek tekintélyes részét tevék — szóval városi rendet alkotának. De mi volt oka e nagy változásnak? A magyar alkotmány III. Bélától IV. Béláig óriási átalakuláson ment keresztül. Az első ugyan úgy ismeretes mint egyes conservator, ki nem igen újított, de mindazt a mire a királyi hatalom addig támaszkodhatik vala, kifejteti el nem mulasztá. Azonban úgy látszik ő átlátta, hogy a várrendszer nem lesz sokáig fentart-

ható, s már ő megkezdé egyes megyék eladományozását főuraknak hűbéri szolgálatok fejében. A várrendszer felbomlását siettették az Imre és Endre közti trónviszályok, majd az utóbbinak trónralépre után bekövetkezett könnyelmű kormányzat elannyira, hogy IV. Béla, ki mint ifjabb király, valamint magán uralkodása első éveiben ifju hévvel s teljes odaadással működött a várrendszernek régi állapotában való helyre állítása mellett, maga kénytelen volt belátni annak továbbra való tarthatatlanságát s az ő uralma volt az, melynek idején ez intézmény majdnem véglegesen felbomlott. De be kellett látniok királyainknak, mennyit veszítenek hatalmukból, ha a várjobbágyok helyébe is a nemesség lépven, semmi oly tényező nem lesz, mely ezeket némileg ellensúlyozná. Ez azonban lehetetlen lesz vala, ha nincsenek meg a szükséges elemek, melyekre támaszkodni lehetne. Voltak városok, melyek részint a várak aljában feküdvén, részint a várral csak egyébként összeköttetésben állván, azok védelme alatt mint várispáni városok nem megvetendő jelentékenységre emelkednek; voltak a váraknak népei (castrensés, populi castri stb. nevek alatt), melyek addig a királyi várnál tettek szolgálatokat s ha a várjobbágyoknál alsóbb rendűek voltak is, jóval felette álltak a parasztoknak. Mi történjék mindezen népekkel? Egyes földes uraknak eladományozni azért is káros lett volna őket, mert már fejlettebb elemeket taszítottak volna ez által alacsonyabb sorsba, de a központi hatalom csekély volta mellett ez majdnem kivihetetlen, sőt veszélyes is lehetett vala. Volt még más jelentékeny fontosságú szempont is. Ha a várjobbágyok, kik eddig gondoskodának a vár védel-

méről, e teher alól fölmentetnek, ki fogja azt azon túl őrizni? E kérdés különösen a mongolok betörése után, mikor oly annyira sinlették a jóra való védművek hiányát, elsőrendű fontossággal birt. Mindezen kérdések megoldásának egy módja volt: városok alkotása Székes-Fehérvár módjára. Ha a várispáni helyekből önálló független városok lesznek, nem lesz továbbra kétséges jövőjük s ha a várnépek hozzájuk csatoltatnak, ez által ezekről is jól lesz gondoskodva s a városiak annyira megerősödnek, hogy azon terhet, mely a várnak fentartásával és védelmével s esetleg újból építésével is jár, képesek lesznek elviselni. De miután a várak építése állami segély nélkül nem vala eszközölhető, ezt még sem lehetne mindenütt életbe léptetni s nem hogy új városok építése vált volna szükségessé, hanem minden várispáni helységre sem lett volna szükség, ha a magyar hadrendszernek még egy hiánya nincsen. S ez a nehéz lovasság hiányában állott. A magyarok bevándorlásakor oly kitűnő volt könnyű lovasságunk, hogy az minden más fegyver nemet feleslegessé tett, de ekkor már korántsem birt mindazon előnyökkel, melyek akkor jellemzék. Az a katonaság örökös katonát kívánt, ezt pedig lehetetlen vala a rendes földműves és iparos életmóddal össze egyezteteti; az életmód eleurópaiasodott, annak előnyeivel annak hibáit is átvette, s így a hadrendnek is legalább nagyjából a nyugot európaihoz kellett alkalmazkodnia. Ily nehéz fegyverzetű elemek szolgáltatása volt a cél a megyéknek eladományozásánál is, de a nagy uraktól nyert eme katonák nem léven elegendők, ilyenek szolgáltatására is hivatva lőnek a városok.

Ezek voltak az okok, melyeknek köszönhető, hogy a tizenharmadik században a városi rend megalakult s a melyek mellett oly szempontok, mint az ipar, kereskedés felvirágoztatása igen alárendelt fontossággal bírtak. Természetes, hogy azon hosszú indoklásokban, melyek egy-egy privilegium elé vannak bocsátva, minderről alig van csak egy szó is. Legáltalánosabb szóvirág, mely még némi realitással is bír, hogy a király örül a nép szaporodásának, s ezt akarja a szabadságok osztogatásával előmozdítani, néhol különösen ki van emelve a neki szolgáló nép gyarapodása; igen gyakran pedig némelyek érdemei eszközlik ki, hogy várispáni s egyéb helységek valóságos városokká lesznek. Mindez inkább mint a kor alkalmazott erkölcstanának képe bír némi érdekekkel, de gyakorlati jelentősége nincs. A város alkotás kifejtett okain alapulnak azon módok is, melyek szerint a város alapításnál eljárni szoktak. Mi előtt azonban azokról szóllanánk, szükséges még egy kérdést tisztáznunk. Általánosan elterjedt szokás a magyar városok alakítását a mongolok invasiójával hozni kapcsolatba. Ez pedig tévedés. Igaz ugyan, hogy ezen árnak elvonulása után, annak ismétlődés esetén való megtörésére váraknak nagyobb mennyiségben való építése szükségessé vált és eszközöltetett is, de a váraknak és városoknak azonosítása lehetetlen, mert (mint a hadügyi-fejezetben látni fogjuk) a legtöbb város erődítmény volt; igaz továbbá, hogy a tatár özön lezajlása utáni évekből nagy száma maradt meg a városi kiváltság leveleknek, de azok legnagyobb része korántsem volt új, hanem csak újból adatott ki, mert a régiek a pusztítás és zavar közben elpusztultak vagy pedig eltévedtek, mint

a nagyszombati, melyről az újabb kiváltságlevélben az mondatik ugyan, hogy elpusztult, de mint jelenlegi fenállása bizonyítja, megkerült. Tény továbbá az is, hogy a tatárjárás után is mindazon okok, melyeknél fogva a tizenharmadik század elején a városok alakítása szükségessé vált, megvoltak, sőt még nagyobb mértékben érvényesültek s még a lakosság szaporításának kérdése is lényegessé lőn, mind az által kétségbe vonhatatlan, hogy a tatárjárás nem képez lényeges fordulópontot városaink történetében. Tények beszélnek. Elég legyen itt állításunk igazolására azon valódi királyi városok hosszú sorára utalnunk, melyek a tatárjárás előtt fenállottak s például csak a következőket felhoznunk: Székes-Fehérvár, Pest, ¹⁾ Esztergom, Verőce, ²⁾ Zamo-
bor, ³⁾ Varasd, ⁴⁾ N. Szombat, ⁵⁾ Zólyom, ⁶⁾ Selmec, ⁷⁾ Szatmár-Németi, ⁸⁾ Dézs, ⁹⁾ Rodna, ¹⁰⁾ Torda, ¹¹⁾ Karakó ¹²⁾ stb. nem is szólva azokról, melyek már a tatárjárás előtt szintén élvezének városi szabadságokat, habár némileg korlátolva, mint Nyitra. ¹³⁾

¹⁾ Fejér Codex Diplomaticus IV. 1. 326.

²⁾ U. a. III. 2. 416.

³⁾ U. a. IV. 1. 264. Jobb szöveggel Wenzel Id. mű. XI. 323.

⁴⁾ Fejér C. D. III. 1. 87.

⁵⁾ U. a. IV. 1. 132.

⁶⁾ U. a. IV. 1. 332.

⁷⁾ Törvénykönyve, mely régibb királyokra hivatkozik, IV. Béla korából való. Wenzel Id. mű. III. 206.

⁸⁾ l. felj.

⁹⁾ Wenzel Id. m. XI. 285.

¹⁰⁾ Rogerius mester Siralmas éneke. 20. fej.

¹¹⁾ Fejér C. D. VII. 5. 241.

¹²⁾ U. a. III. 1. 33.

¹³⁾ U. a. IV. 2. 455.

Áttérve a városalkotásnak a tizenharmadik században divatozott módjára, hármat különböztetünk meg: egészen új telepek alakítása s azoknak a városi szabadságokkal való felruházása; másodszor valamely helység jogainak egyszerű gyarapítása; harmadszor a várispáni városnak várnépekkel való növelése s ezen kettős eredetű községnek valóságos városi jogokkal való ellátása. Egész újból gyakran telepítettének nálunk ekkor városok, de arra a királyi városoknál az eddigelé ismeretes emlékek között alig lehet példát találni, hogy azok lakossága valamely vállalkozó által akár bel-akár külföldről egyszerre hozatott volna be, mint az az urak által alapított és soltészségeknek nevezett telepeknél szokás vala. Csak Perina látszik ilyennek, melyről ugyan nem mondatik, hogy lakossága egy helyről jött volna, sőt telepítéséről egy szó sincs privilegiumában, de tisztviselője a „defensor“ ugyanazon jogokkal bír, melyekkel a soltészek szoktak volt felruházva lenni t. i. a bírói joggal s az adó bizonyos részének (itt egy harmadának) saját használatára fordításával. ¹⁾ Állításunk annyival inkább látszik a valónak megfelelőnek, mert ugyane városnak tizenöt évvel újabb kiváltságában már egy szó sincs a defensorról, hanem szabadon választ birót. ²⁾ Egyes emberek vállalkoztak még Felső Kassa ³⁾ megtelepítésére is, bizonyos Samphleben s Obl kassai polgárok, de ők már nem nyerik el a privilegiumokat. Arra pedig épen csak egy példa van, hogy valamely vá-

---

¹⁾ Wenzel Id. m. XI. 182.

²⁾ U. a. XI. 313.

³⁾ Fejér C. D. IV. 3. 49.

ros lakói egy helyről vándoroltak ide, ez Torockó, melynek bányász lakói a felső-ausztriai Eisenwurzelből valók voltak ¹⁾ A közönséges eljárás úgy látszik az volt, hogy a király valamely helyet bár mely okból megtelepítésre kiválasztott, akár mert erősséget akart oda építeni, p. Zágrábban, ²⁾ akár mert „vendégeket óhajtott látni palotája körül“, mire Komár lehet példa, ³⁾ akkor kiadta a helységnek a szokott városi kedvezményeket s alkalmasint minden telepítő közbejötte nélkül eszközöltetett a város megtelepítése.

A város alkotás második módja tulajdonkép nem városalkotás, hanem kisebb rendű városból királyi várossá való felemelés. Ez rendszeren bizonyos szolgálatok, érdemek fejében adatott s legszebb példáját Nyitra képezi. E város polgárai már előbb is „utique commendandae libertatis“ voltak, s midőn IV. Béla a mongolok által üldöztetve falaik között keresett menedéket, oly szívesen fogadták s oly készséggel kísérték el Dalmáciába, hogy a király alig talál illő kifejezést dicséretükre. „A sors fordultával meg nem inogtak s a szerencse változtával meg nem változának, hanem előbbi hűségök melegségében dicséretesen megmaradának;“ mondja a részökre kiállított privilegium, ⁴⁾ mely őket Székes-Fehérvár szabadságaival ajándékozta meg. Ide számítható a város alkotásnak azon módja is, melyel különösen a bányavárosoknál találkozunk, a hol nem

---

¹⁾ Fejér C. D. VI. 1. 119.

²⁾ U. a. IV. 1. 258.

³⁾ U. a. VII. 1. 322.

⁴⁾ l. feljebb.

egy, hanem több kisebb egyesített telep nyert el városi kiváltságokat. ¹⁾

A harmadik mód pedig a váraljai polgároknak a várnéppel való egyesítése ; erre Győr szolgálhat például. Itt a győri vár népei, a szolgál-győri vár némely népei, a királyi tárnokok vendégei és mansiói, a keresztesek népei s a szentalbert-utcai népek csatoltattak a polgárokhoz. ²⁾ A város alkotás e három nemének egy igen lényeges közös vonása van, az t. i., hogy a városok nem országos törvény által, hanem egyszerűen királyi (királynéi vagy hercegi) privilegium által emeltettek királyi városi rangra. Természetes, hogy az ily privilegiumot is ép úgy aláírák az udvarnál levő főurak, mint egyéb másokat, sőt Valkó kiváltságában oly bevégzésre találunk, mely a főurak által mintegy szentesítetteti azt, „hogy vissza ne vonathassék jobbágyságunk jelenlétében pecsételjük meg“. ³⁾

A magyar város, kivált a tizenharmadik században, éppen nem csontosodott meg alakulásakor: nem csak nem tilták el a bevándorlást, sőt azt mindenképen előmozdították, minden szabad embernek joga volt bevándorlani s a bíró engedélye is csak N. Szombat és Szöllős privilegiumában van feltételezve ⁴⁾ A bevándorlók, legalább Pozsonyban, vámmentesek valának, ⁵⁾ senki őket ut közben ne háborgassa, különben a király

---

¹⁾ V. ö. Ipolyi Arnold „Besztercebánya városa műveltség-történeti vázlata.“ Századok 1874. 8. füz. 534 s köv. lapokon.

²⁾ Fejér C. D. V. 1. 146.

³⁾ U. a. IV. 1. 315.

⁴⁾ Wenzel Id. mű VIII. 31. —

⁵⁾ Fejér C. D. VI. 1. 107.

haragját vonja magára s karjának súlyát fogja érzeni.¹⁾ Miután a jövevények nem szoktak rendezett anyagi viszonyok között lenni, 3—7 évig terjedő adómentességben is részesülének²⁾ s ha valamelyik nem tudott itt megszokni, jogában állott minden vagyonával elköltöznie. Természetes, hogy új város alapításakor az oda települők még több kedvezményben részesülének, ők azonnal teljes jogú polgárokká lettek s a telkek között szabadon és ingyen válogathatának, ugyanezt élvezék, csak hogy kisebb mértékben, azok, kik olyankor települének meg, midőn valamely városnak fölösleges birtoka lévén egy-egy új utcát akar betelepíteni.³⁾

Midőn a városokban való megtelepedés ennyire megkönnyítettett, természetes, hogy minden felől s a legkülönbözőbb állású emberek siettek oda, s míg ők ott a polgárok jogainak teljes élvezetéhez jutottak, régi rangjokat, nemességöket, sőt más városban való polgári jogukat is megtartották.⁴⁾ Ennek következtében a lakosság lehetőleg kevert volt. Legelső helyen említhetjük a n e m e s e k e t, ezek jelenvoltáról biztos tudomást nyerünk Pesten, valamint Sopronban, mely helyeken a város többi polgáraival teljesen egyenjogúak valának, Sopronban szinte arra számítának, hogy

---

¹⁾ Beregszász privilegiuma szerint. Közölve U. a. IV. 1. 454.

²⁾ Kőrösön (Fejér C. D. IV. 2. 164.) Valkón és Bonchidán (Hazai Okmánytár V. 40.) 3 évig, Zágrábban 5 és Perinán 7 évig tartott az adómentesség.

³⁾ Kovachich: *Formulae styli solemnes* 69:

⁴⁾ Árpádkorból nincs erre példa, de Nagy Lajos idejében bizonyos Homius comes egyszerre budai és kassai polgár volt. Fejér C. D. IX. 1. 466.

azok lesznek a telepedők egyik legjelentékenyebb, sőt fő része, legalább a privilegium ezen szavai: „a nemesek és egyéb szabadok megtelepedhetnek“ arra mutatnak.¹⁾ A nemesek jelenvolta Nagy-Szombaton is bizonyos, hol azonban a többi polgárokkal való összeolvadásuk az által, hogy a felettök való ítéletet a király maga számára tartá fen, legalább egy időre megakadályoztaték. A nemesi lakosság kétségkívül legnagyobb részt magyar volt s a városokban a magyar nemzetiséget előmozdító elemek egyike, de a németországi kalandor lovagok is felkeresték azokat s belőlők is lettek magyar városi polgárok. Ők szállották meg Karakó, Igen városokat s valószínűleg Ramsot is. E három város lakói egy közös privilegiumban²⁾ ugy emlittetnek, mint a kiket „nobilitas generis quoque ornat“, egy más csak Karakót és Igent illető kiváltság levélben³⁾ pedig azok, mint szászok emlittetnek, de e három város mindenben egyenlő állapotban lévén, körülbelül bizonyos, hogy a ramsiak is egy eredetűek voltak a többiekkel s így nem magyar, hanem szász nemesek valának. Hogy ugyanazon városban magyar és külföldi nemesség is találkozott, annak példája Besztercebánya, hol, mint Ipolyi kimutatja, vegyesen magyar és német nemesi családok lakának.⁴⁾ Valószínű azonban, hogy a külföldi nemesek mindössze is csekély számúak valának.

A nemességnél sokkal nagyobb mérvben képezék

---

¹⁾ U. a. V. 2. 397.

²⁾ 1. feljebb.

³⁾ Fejér C. D. VII. 4. 84.

⁴⁾ 1. feljebb idézett értekezésében.

a városoknak lakosságát a vár népek. Ezek úgy látszik mindjárt a várrendszer bomlásnak indultával kezdének közéjük beolvadni, úgy, hogy IV. Béla 1267-ben már törvényt hozhatott,¹⁾ melyben a beolvadás általános szabályul kimondatik. Ezek tehát minden oly városban alkatrészét képezék a városi polgárságnak, hol előbb királyi vár volt. Az összeolvadás nem ment mindenütt gyorsan végbe; Sopronban például a lueri nyilasoknak a beolvadások tíz évvel IV. Béla törvényének hozatala után elrendeltetett,²⁾ azonban még öt évvel az után külön privilegiumot is nyernek: az igaz a város kértére.³⁾

Mig azon elemet, melylyel a városok lakossága egyszerre növekedett a várnépek képezék, az új városok lakosai, valamint az apránként betelepedők, leginkább szabad parasztok valának. Az ilyenek kétségkívül leginkább a szomszédos vidékekről szállingóznak be. Igaz ugyan, hogy erre nem igen van adat, mert azt, hogy a szomszédból is jöttek telepések, senki sem találta feljegyzésre méltónak, de már az, hogy alig van város, melyről említették, honnét valók lakói, már magában is bizonyíték volna, ha más bizonyíték nem állana is rendelkezésünkre. De nézzük csak meg jobban az okmányokat s már is számos adatot találunk állításunk támogatására. Pozsony szabadságában különösen meghagyatik a főispánnak, hogy a betelepülőkét semmi módon ne akadályozza. Ennek pedig, miután a főispán

---

¹⁾ Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Árpádiana.* 503.

²⁾ Sopron privilegiumában Fejér C. D. V. 2. 397.

³⁾ U. a. 3 120.

az egyszerű keresztül utazót csak nem háborgatja, egyedül úgy lehet értelme, hogy a vidékről e városba költöző jobbágyságokat ne tartóztassa fel. Különösen fontosak azonban a szabályok, melyek elrendelik, hogy minden szabad ember szabadon vándorolhat a városba, ha addigi földes urának a földbért megfizette.¹⁾ Azzal aligha törődött nálunk valaki, akárhogy hagyja el a német vagy olasz paraszt földes urát, de igenis szükség volt erre itthon a magyar földes ur jogainak védelmére. De hogy a parasztok még a kilenced. behozatala, sőt az 1514-iki törvények után is úgy tekintettek, mint a városoknak polgárokkal való ellátására való elem; két a vegyes ház korából való okmányokkal bizonyíthatjuk. Debrecen városa és Bihar, Szabolcs, Szatmár meg Kraszna megyék között egy ízben nagy vitára adott alkalmat azon körülmény, hogy e megyékből jobbágyság a földbér megfizetése nélkül Debrecenben megtelepedének.²⁾ Midőn pedig Szeged városának lakói a török pusztítás alkalmával szétfutottak, királyi rendelet küldetett Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Temes, Arad és Zaránd megyékhez, hogy jobbágyaikat az oda költözésben ne akadályozzák.³⁾ E két adat reánk nézve annál érdekesebb, mivel kitüntetik azt a területet, melyből szokta egy-egy város polgárait ujoncozni s velők a Kőrös privilegiumában levő tudósítás a legszeszben megegyez. Ez ugyan is azt, hogy csak szabadok telepedhetnek benne meg, így fejezi ki: „azok

---

¹⁾ Ez meg van szabva p. N. Szöllös és Pozsony privilegiumaiban (Fejér C. D. VI. 1. 107.)

²⁾ Teleky: Hunyadiak kora. Okmánytár CCCXI.

³⁾ Varga Ferencz: Szeged város története. 92.

nem települhetnek oda, kik nyest adóval tartoznak“, a jelen adó-nem pedig csak Szlavóniában divatozott s ebből látszik, hogy telepésekre csak onnét számítottak. A szabad parasztoknak letelepedése városainkban, nagy részt mint magyarosító tényező hatott, de korántsem mindenütt. Nem is szólva Sopronról és Pozsonyról, melyek a várnépi elemek beolvadása mellett is, az ausztriai és stíriai parasztok betódulása által elnémetesítettek, azon körülményt kell tekintetbe vennünk, hogy a németek már a 12-dik században megvetették lábukat Erdélyben, a Szepességen és a bányavidéken s míg ezen már német lakosságú vidékekbe új meg új német csapatok szállingóztak, a már meghonosodottak ép oly könnyű szerrel, mint a magyarok, elterjedtek az ország minden részeibe, sőt mivel nagyobb hajlamuk és szükségök volt rá, még könnyebben.

Már a város alakításnál is kitűnik azon éles különbség, mely a cseh és lengyel városok közt egyrészt, s a magyar városok közt másrészt fennállott. Azoknál minden németekkel és német módra eszközöltetett, nálunk csak az egy Torockó kiváltságában áll, hogy polgárai azon szabadsággal birjanak, mint a minővel otthon birának, míg egyébként összes árpádkori városi emlékeinkben egyetlen egy hivatkozás sincs a külföld városaira, hanem egyedül a hazai tekintélyesebbekre, s midőn a következő században Zsolna Teschen joga szerint kezd élni, attól azonnal eltiltatik s utasíttatik, hogy valamely magyar városét (Korponáét) használja. ¹⁾

Megemlítendő még, hogy a tizenharmadik szá-

---

¹⁾ Fejér C. D. XI. 531.

zadban, a királyokon s a velők itt egyenlőknek vehető királynék és hercegeken kívül — kik között Kálmán tünteté ki magát mint valóságos város alapító, — a püspökök, szerzetesek és főurak is alapítanak vagy kiváltáságnak egyes helységeket, melyek némelyike, például Garam Sz. Benedek, Székes-Fehérvárral nyert egyenlő jogot s ennek ¹⁾ valamint Füzitőnek ²⁾ kiváltását a király adta ki.

---

¹⁾ Wenzel Id. mű. VI. 512.

²⁾ U. a. III. 38.

III. FEJEZET.

A városok helyzete az államban.

Már az eddigi fejezetekben jeleztük azon különbséget, mely a tizenkettedik s a tizenharmadik század városai között van. Egészen új irányzat ugyan nem támadt ekkor, a városok most is vagy tulajdonképi királyiak, vagy várispániak voltak, vagy egyházi illetőleg világi uraktól függöttek, de míg a tizenkettedik században a várispáni városok s a püspökiek voltak legjelentékenyebb számmal, most Székes-Fehérvár régi szabadsága lett általánossá vagyis valódi királyi városokká lettek városaink. A tizenharmadik század mint az átalakulás százada bír oly kiváló fontossággal városainkra nézve: az új szabadságok a legszélesebb alapra fektetvék, de sokban meglátszik, hogy a polgároknak még sok dolgot nem vala idejük kipróbálni. Sok tekintetben még bizonyos tapogatózás jellemzi a városi intézményt. E század elején sőt derekán még elég nagy számmal voltak várispáni városok is, azonban számuk egyre fogy, s a mi kevés közülök megmaradt, hasonlóképen mint a püspöki-érseki városok a

városi intézmény fejlődésére majd semmi befolyással nem valának, a miért is jelen dolgozatunkban rólok csak kivételesen fogunk megemlékezni, s ha városokról általában beszélünk, akkor a szabadalmas, királyi városokat értjük.

Csak néhány szóval fogjuk megkísérteni mind ezen alsóbb rendű városokat, az összehasonlítás kedvéért, ismertetni. A várispáni városok körülbelül azon állapotban maradtak, a melyben az előbbi században valának, e századbeli történetök nem egyéb mint átalakulási törekvés valóságos királyi városokká. Az egyházi főuraktól függő városok is nagy részt az előbbi századbeli állapotukban maradának, autonómiájuk általában igen korlátolt vala, a mennyiben birájakat nem választák, hanem a püspök (apát stb.) nevezé ki tetszése szerint helybeliek és idegenek közül,¹⁾ néha azonban maga a király adott ily városoknak kiváltságot, a midőn majdnem ugyanazon kiváltságokban részesültek, mint a királyi városok, azzal a különbséggel, hogy a miben ezek a királytól, abban azok az illető egyházi főurtól függének. Az előbbi századokat tárgyaló fejezetben alig emlékeztünk meg a világi földesurak által kiváltságolt helységekről. Ez osztály külföldön, kivált Németországban, igen el volt terjedve, s elég befolyásos volt, nálunk ellenben, hol az olygarchia soha sem tudott döntő állásra emelkedni, nem birt jelentékenységre vergődni. Így alig volt e kiváltságoknak

---

¹⁾ Fejér C. D. 1. 296. Ó-Budára vonatkozólag; ennél Pécsé — 1191-ből — némileg szabadabb volt, mert annak kiváltságában az egyházi hatóságtól a királyhoz való felebbezés meg van engedve. Endlicher: Id. m. 392.

egyéb eredményök, mint hogy sikerült általok nagyobb számú lakosságot gyűjteni az illető helyre, mert e kiváltságolt helységek, ámbár elég szép engedményekben részesültek — maguk választottak bírót, papot, kisebb pereikben saját bírójuk ítelt, mérsékelt és meghatározott adót fizetének, ¹⁾ — mégis teljesen kívül állottak a városi renden.

A tulajdonképi városokban mutatkozó ingadozás alig tűnik valamiben inkább ki, mint címezésükben. Civitas, regalis civitas, villa, libera villa, burgum, burga, castrum, suburbium, mind oly nevek, melyek a város kifejezésére okmányilag használtatának. E neveket némelyek a városok közjogi helyzetére osztályozási alapul vélik használhatónak és csak azon helyeket tartják valóságos városoknak, melyek civitas címet viselnek; ezeket egyszersmind erődített városoknak vélik, a villákat pedig oly helységeknek tartják, melyek a városok és a kiváltságolt jobbágy-községek között foglaltak helyet. Nézzünk körül, mennyire felelnek meg ezen állítások a valónak. Nem birván kellő bőséggel az adatokban, nem akarunk annak tárgyalásába bocsátkozni, vajjon mind azon városok erődítettek voltak-e, melyek civitasoknak neveztetének, annyi azonban bizonyos, hogy a tizenegyedik és tizenkettedik században, midőn tudvalevőleg még alig volt vár hazánkban, igen jelentéktelen helységek is civitasoknak íratnak, ²⁾ de hogy a tizenhar-

---

¹⁾ L. p. Koy privilegiumát Wenzel Id. m. IV. 32.

²⁾ Így különösen a Sz. István-féle privilegiumokban, melyek ha nem is hitelesek, de a tizenkettedik század elejénél akkor sem újabbak. L. Horváth M. „A keresztyénség első százada Magyarországon.“ 190.

madik században sem jelentett mindig királyi várost, az legjobban kitűnik az ily kifejezésekből: „civitas et ecclesia Vesprimiensis“; „civitas Agria“ (Eger)¹⁾, a melyekben a püspökség székhelyét jelenti. Másrészt erődített városaink, köztük a legelőkelőbbek, mint Pestújvár,²⁾ Győr, Pozsony, Zágráb igen gyakran címeztetnek villa-nak,³⁾ (vagy libera villa-nak) s mindenestre gyakrabban, mint civitasnak. Megjegyzendő még, hogy a kiváltság-levelekben, a melyek különben majdnem kizárólag a villa kifejezést használják, az erődített és erődítetlen városok között semmi különbség nem tétetik. A civitas kifejezést a városok maguk inkább használják, de úgy látszik a község fogalmát (= *communitas, universitas civium*) kötve vele össze, nem pedig a városét.

A városoknak legközönségesebb címök a villa, vagy a jobbágy községektől megkülönböztetésül libera villa, volt s annak szószerinti értelmének megfelelőleg magyarul falu, németül dorf. Állításunk bizonyítására elég legyen néhány példára hivatkoznunk. A szepesi városok német nevei általában dorf-fal vannak összetéve, p. Olaszié Wallendorf, s ezt latínul Villa Latina-nak nevezék.⁴⁾ Nagyszombat azon külvá-

¹⁾ Fejér C. D. IV. 3 36.

²⁾ Pestnek polgárai a mongol pusztítás után az addig néptelen budai várba tétetének át, melyet akkor „castrum novi montis Pestiensis“-nek, Pestújvár-nak kezdének címezni. L. bővebben a függelékben.

³⁾ Dézsakna privilegiumában e kitételrel találkozunk: mint a budavári és esztergomi polgárok, továbbá a szatmári hospesek és egyéb szabad villáink lakói. — Wenzel id. m. V. 20.

⁴⁾ Endlicher Id. m. 535.

rosával, mely egyik okmányban, mint „nova plantata pars civitatis“ (a város ujontelepített része) fordul elő,¹⁾ másutt mint „Wyhfolu“-val (Ujfalu) találkozunk.²⁾ Megemlítendőnek véljük még, hogy a budai törvénykönyvben, mind azon okmányi helyek, melyeken a város vilának neveztetik, dorffal vannak fordítva, így: „Sie erwählen den witzigsten des dorffes“ (a falu legértelmesebb emberét választják meg t. i. birónak) „nit das dorff“ (ne a falu — jelenjék meg előttünk.)³⁾ — A város név ugy látszik csak később jött divatba s valószínűleg a következő módon: Győr privilegiumában a vilának ezen jelzője van: communita, a mi annyit tesz, mint erődített vagy váras falu; valószínű tehát, hogy a mint a városok időjárástával mindinkább megerősítének, a „váras falu“ mind közkeletűbb lőn, később pedig e jelző ép ugy önálló szóvá lett, mint a nádorispánnál a nádor. A város szó pedig már csak az. újabb korban támadt a várasból, mely még a tizenhetedik században is használatos volt.

A többi elnevezések a város értelmében ritkán használtattak. Burgum, burga és castrum, ugy látszik, csak erődített városokról iratnak, de csak kivételesen.⁴⁾ A suburbium nevet pedig egy ízben Pozsonyra alkalmazva találjuk.⁵⁾

¹⁾ Wenzel Id. m. XI. 455.

²⁾ U. a. VIII. 305. —

³⁾ A budai statutumok ki vannak adva ily cím alatt: „Budavárosának törvénykönyve — Ofner Stadtrecht“ Michnay Endre és Lichner Pál által. — 41.

⁴⁾ Igy Győrről, Sopronról, Pestújvárról, ez állandóan civitas seu castrum novi montis címet visel.

⁵⁾ Wenzel Id. m. IV. 217.

E tényekből következik egyrészt, hogy városainknak nem volt közös címök, mely őket más községektől megkülönböztetné, másrészt, hogy címeik nem voltak állandók ugyanazon város hol egyiken, hol a másikon neveztetvén.

Mind a mellett azonban, hogy a városoknál sok tekintetben nagymérvű ingadozást találunk, egészben mégis ki voltak már fejlődve azon alapelvek, melyeken a városi rend szabadsága egész napjainkig nyugodott.

Ha a városaink által az államban elfoglalt helyzetet meg akarjuk érteni, szükséges lesz néhány szóval a szomszéd, illetőleg a velünk nagyobb összeköttetésben állott országok városairól megemlékeznünk. Ilyenek voltak első sorban Olaszország, melyet azonban két főrésztre osztva találunk, u. m. Lombardiára és Nápolyra, és Németország, kisebb mértékben Francia- és Csehország. Korszakunk elején a Hohenstaufen ház uralkodott egész Olasz- és Németországban s Franciaországnak Arelat nevet viselt délkeleti részében. E császárokban nem volt meg azon józan belátás, mely a magyar királyokat a város-alakítására ösztönzé, hanem ellenkezőleg a városokat minden áron el akarák nyomni. Irányuk súlyát meg is érzék országaik városai. Ez elnyomási törekvések különösen Lombardiában voltak terhesek, a hol a városok már igen kifejtettek s így legkevésbé voltak hajlandók a császárok szavainak engedni. I. Frigyes csakugyan oda vitte a dolgot, hogy a pápákkal viselt harcaiban az utóbbiaknak a lombard városok voltak leghűbb szövetségesei s ez utóbbiak végre is győzedelmesek lettek és a császár is elismeré szabadságaikat az 1183-ban kötött constanzi békében,

melynek főbb pontjai a következők voltak: 1) szabadon választják consulaikat, ¹⁾ a kiket kötelesek 5 évenként a császárnak megerősítés végett felterjeszteni; 2) 25 lira értékéig teljesen ezek ítélnék, azon felül azonban a császár, illetőleg annak ispánja; 3) a császárt fogadni kötelesek, ha Olaszországban van; 4) ajándékokat adnak. ²⁾ Németországban, Arelatban és különösen a családi birtokot képzett Nápolyban ellenben a régi mellett maradtak s II. Frigyes a városok irányában is folytatá a sokat magasztalt „Rötszakálú“ elhibázott politikáját s teljes erővel lépett fel a városokban való tisztviselő választás ellen, melyet nem tartott a római birodalom méltóságával megférőnek, mint az az arelati városoknak adott constitutióban van kimondva, melyben a tisztviselő választástól, mit az illető grófok megengedének, eltiltja őket, ³⁾ arra pedig halálbüntetést szab, ki az ő nápolyi királyságában ez irányban működne ⁴⁾ s Németországban sem cselekvék különben. ⁵⁾ II. Frigyes politikája azonban teljesen felforgatá a rendet úgy Olasz-, mint Németországban s részint ekkor, részint pedig 1250-ben bekövetkezett halálával, szabadabban kezdtek a városok lélekezni: a nápolyi városok teljesen

---

¹⁾ Az olasz városoknak ekkor még több consul állott élőkön, ez idő tájt azonban egy-egy podestát kezdtek élökre állítani. Hegel: *Geschichte der Städteverfassungen in Italien*. II. 242.

²⁾ U. a. II. 238.

³⁾ Gaupp: *Deutsche Stadtrechte des Mittelalters*. I. 26.

⁴⁾ Hegel Id. m. II. 255.

⁵⁾ Gaupp. Id. m. I. 45. s Barthold „*Geschichte der deutschen Hansa*.“ I. 171.

autonomok lettek, ¹⁾ ellenben Németországban a tanács választás jogát általában az előkelőbb családok ragadák nagy részt magukhoz, a bíróválasztás pedig csak kivételkép tartozott a polgárok jogai közé, s azt sem Enns és Bécs privilegiumai a század első, sem pedig Landshut, Colmar, Nürnberg és Burggorféi — e neveket csak például hozzuk fel — ennek második, s a jövőnek első felében nem nyerék el. Csehországban pedig a városi tanács előterjesztésére nevezteték ki a bíró.²⁾

Ilyen volt a városok helyzete a szomszéd államokban az általunk tárgyalásra kitűzött tizenharmadik században, lássuk most mikép történt nálunk. A város összes belügyeit teljesen függetlenül intézték saját választott tisztviselői ³⁾ a város által erre megállapított szabályok alapján, bár a bírót a király erősíté meg hivatalában s ha alkalmasnak nem találta jogában állott másnak választását kívánni. ⁴⁾ A bíró a király nevében s tekintélyével ítélte ⁵⁾ és pedig a legtöbb városban, melyek az Anjouk korában majores civitates-nek, nagyobb szabadságú városoknak, neveztetének, minden polgári és bűnvádi ügyben egyaránt, a közigazgatás egyedül alatta állott s a királyi rendeletek közvetlenül hozzá intéztetének. ⁶⁾

Az autonomia foka a városi szabadság minőségé-

---

¹⁾ L. p. Amalfit. Archivio Strico Italiano. Appendice. I. 255 — 289.

²⁾ Gaupp id. m. II. 1. ; II. 206. ; II. 225. ; I. 147. ; I. 112. ; I. 171. ; II. 117. — Rössler : Altprager Stadtrecht. 46.

³⁾ Kivétel nélkül minden szabadságban.

⁴⁾ Nagy-Szombat kiváltságában.

⁵⁾ L. Körmend priv.

⁶⁾ L. p. Kubinyi Ferencz „Magyar történelmi emlékek.“ 61.

nek legelső megítélési alapja s vajjon találjuk-e, hogy Németország csak valamiben is előttünk állott volna? Ugyanakkor, midőn II. Frigyes dörgedelmes rendeleteit adja ki a városok szabadságai ellenében, nálunk teljes autonómiát találunk. Németországtól e tekintetben tehát nem kellett tanulnunk, inkább Lombardiával lehet a mienket összehasonlítani s a fejlődésben némi arányosságot lelni, sőt városainkat majdnem Dalmáciáéival lehet összehasonlítani autonómia tekintetében, melyek pedig szinte önálló államoknak tünnek fel.

A városok autonómiájának más korlátozása is volt, t. i. egyes néposztályoknak, vagy ügyeknek kivonása a rendes bíróság hatás köre alól. E tekintetben városaink egy kis része csakugyan meg volt szorítva s ezeket nevezhetjük kisebb szabadságú városoknak. Mig ugyanis nagyobb szabadságú városaikban igen hangsúlyoztatik, hogy csak is saját bírójok ítélhet a polgárok felett, azokban néhány ügy kivételesen a király által kiküldött bíróra (Kolozsvár, Kézsmárk, Beregszász), a vár „janitor“-ára (Valkó) s a főispánra (Berény) volt bízva. Nálunk némely bűnvádi ügyek tekintettek ily kiváló fontosságúaknak mint emberölés (e kor még nem különbözteté meg világosan a gyilkosságtól,) nagyobb sebesítés, rablás, pénzhamisítás és gyujtogatás, egyedül Kézsmárkon tartoztak még a tized ügyek is a királyi kiküldött bíró hatósága elé,¹⁾ Olaszországban ellenben a nagyobb összeget tárgyaló polgári perek. E tekintetben is sokkal nagyobb

---

¹⁾ L. az illető városok privilegiumait: Kolozsvár: Wenzel VIII. 266.; Kézsmárk: Hazai Okm. VI. 157.; Beregszász: Endlicher; Id. m. 471.; Valkó: U. a. 434.; Berény: l. fent.

volt Németországban a korlátozás, ott első rendű városok voltak ennyire korlátozva, mint Ágosta, hol három fő bűn volt kivonva a városi biró hatósága alól és pedig igen határozatlanul kifejezve e szavakkal: temeritas, injusticia és monomachia, ¹⁾ úgy, hogy ezek alá mondhatni minden bűnvádi ügyet be lehetne szorítani. Bécsben különösen a vakítás volt oly ügy, mely egyenesen a herceg hatósága alá tartozott, azon kívül hosszú sora van az olyanoknak, melyek, csak ha előkelőbb részes benne, tartoztak eléje, ilyenek: taglevágás, bénítás, doronggal agyonütés, arculcsapás, házbéke zavarás (betörés által: haimsuchung), gyalázatos szavakkal illetés, meg rossz mérleggel mérés. ²⁾ S míg a különben oly szabad alkotmányú őr-tüchlandi Freiburg szabadság-levele szerint az „úr“ (a fejedelem: előbb a zähringi, majd a kyburgi gróf) évenként három nagy gyűlést (concio) tartott, melyen az oly polgárok, kik a biró illetőségét nem akarák elismerni, előadhaták panaszaikat, ³⁾ addig nálunk az oly polgár, ki egyenesen, a városi hatóság mellőzésével, a királynál vádolá be polgártársát, „a törvényes és előtte ismeretes szabadság“ megvetőjének tekintetett, s a biró ugyan megjelent a vádlott képviselőjeként — mert polgár soha sem volt köteles a király előtt megjelenni, hanem mindig bírāja képviselé ⁴⁾ — de a vádló köteles volt ezt költségei és fáradsalmaiért kárpótolni. ⁵⁾

¹⁾ Gaupp: Id. m. II, 181—206.

²⁾ U. a. II. 225—251.

³⁾ U. a. II. 58—106.

⁴⁾ „Egyedül a biró tartozik előttünk megjelenni“ minden privilegiumban olvasható.

⁵⁾ Zágráb privilegiumában.

A városoknak autonomiájából, az egyházi és polgári község közti szoros viszony következtében, — a város kegyura volt a kebelében levő egyháznak — önként következik, hogy ez körülbelül oly viszonyban volt a püspökséggel szemben, mint a város a polgári kormányzattal. A város egyháza ugyanis ki volt véve a területi esperes hatósága alól s egyenesen a püspöktől függött. E kiváltságban Kassa 1290-ben részesült,¹⁾ Szatmár-Németi pedig már privilegiuma kiadásakor is birta (1230), sőt több oly város is volt, melyek nemcsak az esperes, hanem a megyés püspök hatósága alól is ki voltak véve s egyenesen az esztergomi érsektől függöttek. Nem tudjuk, melyek birtak e joggal már az Árpádok korában. Nagy Lajos halála utáni évekből azonban két összeállítás maradt fen, melyek némileg tájékozásul szolgálhatnak. Az egyikben a következők foglaltatnak: Buda, Pest, Pásztó, Beregszáz, Szöllős, Sátoralja-Ujhely, Aranyos, Nagy Komár, Galambok, Kis Kaz, Pápa, a másikon ezek nagyobb részén kívül: Vác, Keserű, Sassad, Örs, Fehéregyház, Visegrád, Nagy Patak, Leveld, Apáca Somlyó, Bereg és Németi. Beregszásznak már privilegiumában foglaltatik e joga s a századunkban egy várost képezett Buda és Pest is — mint számos jelből kitűnik — már ekkor az esztergomi érsek felügyelete alatt állott, „in spiritualibus“ s valószínű, hogy már többen is részesültek e kiváltságban. Fordultak ellenben oly esetek is — vagy legalább egy eset — elő, hogy a király valamely város plébániájának kegyúri jogát eladományozá, mint azt IV.

---

¹⁾ Wenzel Id. m. V. 14.

Béla tevé 1255-ben a Pestújvárt ujon épült B. Asszonyéval, mi hosszan tartó viszályokba keveré a várost az adományt nyert nyúlszigeti apácákkal.

Láttuk, hogy a városi polgárnak a saját községi bírāja volt egyedül jogos felsősége, miután azonban oly ügyek is támadnak, melyeket a bíró nem képes vagy nem akar eldönteni, fellebbezési hatóságról is kellett gondoskodni; ez maga a király volt és helyettesítésében, miután a városok országos szempontból csak pénzügyi forrásoknak tekintettek, a legfőbb pénzügyi hatóság: a tárnok mester (megfelelőleg annak, hogy Csehországon a camerarius volt ezzel megbízva). Kivételt csak Patak képez, mely privilegiuma szerint a nádorhoz fellebezett,¹⁾ s némileg Sátoralja-Ujhely.

Egyike a város legérdekesebb viszonyainak idegekkel szemben az, melyben a várnagygyal állott.

A városoknak csak kisebb részök volt ugyan erősség, de épen néhányan az első rendűek közül, mint Pest és Sopron, oly mértékben, hogy annak védelmét nem lehetett egyedül a polgárookra bízni, egyrészt a teher elviselhetlensége, másrészt az állam érdeke következtében. Ily helyeken tehát királyi őrség is vala, melynek élén a várnagy (latinul *rector castri*) állott. Miután néhány oly emlék is van, mely arra mutat, hogy a város bíróját is hívták rectornak, nehéz volna ez állásra nézve eligazodnunk, ha egy bár kissé későbbi, de a 14 századnak elejéről való okmány világosan ki nem tüntetné e tisztviselőnek viszonyát a polgársághoz. Ez így szól: „*Tylmannus comes judex castri*“ s a tizenkét esküdt

---

¹⁾ Endlicher : Id. m. 399.

ezennel bizonyítják, hogy „vir nobilissimus, comes Joannes rector capitaneusque in medio nostro constitutus“ — — — ¹⁾ Ebből teljesen kitűnik, hogy a várnagy egészen külön tisztviselő volt, s a városban csak mint katonai parancsnok működött, de miután annak, ki a fegyveres erőnek parancsol, mindig igen nyomós a szava, a polgároknak igen nagy gondjuk volt arra, hogy oly emberre ne szálljon e hivatal, ki túlságos hatalommal birván a város szabadságát esetleg elnyomhatná. Érdekes példáját találjuk ennek Sopron városánál III. Endre korából. Hire járt, hogy a sopron- s vasmegyei főispán fog ott várnagygyá kineveztetni; e hirre a város azonnal két követet küld a királyhoz s ez a panaszt annyira jogosultnak találja, hogy szükségesnek látja írásban mentegetőznie: „tudjátok“, mondja, „hogy nem tettem“ s egyszersmind a város szabadságait újból megerősítenie. ²⁾ De ne találjuk e körülményt, értem a város bizalmatlanságát a hatalmasok, sőt a király irányában feltűnőnek. Európaszerte egyes nagy uraknak többé-kevésbbé elismert főurasága alatt álltak a városok, s még a különben oly szabad olasz és dalmát városok is egy-egy nagy urat voltak kénytelenek első hivatalukra alkalmazni. Nem volt-e természetes, hogy a magyar nagy uraknak is kedvök jöjjön ily jövedelmes véduraságra? S még a város alapító IV. Béla is megszegte Zágráb városának saját maga által adományozott kiváltságát Archinus comes személyében állítván oda bírót, kit csak a polgároknak ellenkező felter-

---

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 3. 387.

²⁾ Wenzel Id. m V. 68.

jesztésére mozdított el.¹⁾ A várnagy túlhatalomra jutása ellen tiltakozik Pestújvárnak 1276-iki és Magyarországszerte a 14-ik században mintául szolgált kiváltsága,²⁾ melyben ily helyek fordulnak elő: „ne legyenek kötelesek a király által kinevezett birót elfogadni, hanem magok közül szabadon választanak, ki tiszttét az első év leforgásával köteles letenni.“ Minden ilyenmű rendszabályból azt lehetvén következtetni, hogy az avval ellenkező, ha nem volt is szokásos, de legalább elég gyakori s miután az előző évek okmányaiban e kifejezéssel „Valterius rector Castri Budensis“ igen gyakran találkozunk,³⁾ és pedig a városi kiadványokban az esküdtek élén, nagyon valószínű, hogy az mint a király által kinevezett várnagy ragadta magához városi bíró hivatalát s gyakorlá azt több éven keresztül. — Kitűnik ebből is, hogy a városoknak kedvező áramlat mellett, ellenök irányzott sem hiányzott magánál az udvarnál sem, melyet különben a Hohenstaufokéval szemben város-barátnak lehet nevezni; hogy a várnagyok, mint a városban levő királyi fegyveres erő parancsnokai kiválóan alkalmasok valának a városok feletti uralomnak magokhoz ragadására, de más részt az is, hogy a városoknak minden erejüket s különösen minden ügyességeket meg kellett feszíteniök, hogy magokat kiváltkép ezek ellenében fentarthassák. S ebben a legfontosabb volt rövid időre sem és csak kis mértékben sem engedni befolyást a várnagynak s való-

---

¹⁾ Fejér C. D. IV. 3. 337.

²⁾ U. a. VI. 2. 400.

³⁾ P. Fejér C. D. IV. 3. 479.

ban különös, egyedül álló jelenség, hogy Sátoralja-Ujhelynek nem ugyan városi, hanem a szomszéd hegyi várnagy volt épen az első fellebbezési foruma.¹⁾

A várnagyoknál régebb volt a városok összeköttetése a vár- vagy ekkor már talán helyesebben fő-ispánokkal. A városi szabadság első feltétele volt a felszabadulás ezek hatósága alól, s hogy oda mily kevésbé kívánczok vissza, — láttuk a fentebb említett esetben. A megye mindinkább csak a vidéki nemességből állván e század egyik legnevezetesebb átalakulása volt a főispán és a városok közti összeköttetésnek majdnem teljes megszűnte. Nehány helyen azonban mégis maradt fen néhány közös ügy: Győrött például az szedte be a vámokat, Pozsonyban a halászok tartozhattak némileg hatósága alá, legalább jövedelmök egy harmadát neki fizeték. Erdélyben és Szlavóniában a vajda illetőleg a bán felsősége volt veszélyes a városokra nézve, úgy hogy Perina és Zamobor kiváltságai ily helyet is foglalnak magokban: ha a bán egy gíra kárt tesz, százszorosan tartozik azt megtéríteni, Pest kiváltsága pedig az alnádor, kinek Budán volt székhelye, befolyása ellen védekezik. Sőt még a kamara grófnak sem volt szabad a város területén, annak engedélye nélkül, a hamis-pénzverőket üldözni, mint az Selmec b. jogkönyvében foglaltatik.

Az egész ország közös ügyeibe a középkoron át sehol se igen avatkoznának a városok, mindenütt inkább csak mentül nagyobb autonomiára törekedének, miután az országgyűlések inkább csak a nemesség kép-

---

¹⁾ Wenzel Id. m. VII.5.

viseletének voltak tekinthetők; különösen áll ez még a tizenharmadik századra, melyben még Angliában is csak csírái voltak országgyűlési képviselőknek. Voltak-e a magyar városok képviselve a tizenharmadik század országgyűlésein? E kérdést igen nehéz eldönteni. Kovachich ¹⁾ és Bartal ²⁾ az 1298-i országgyűlésen megjelent „singuli saxonés” alatt a városi polgárokat is értendőknek vélik, azonban ez ellen igen nyomós érv az, hogy a városok lakossága csak részben volt szász s ezek nem valának annyira túlsúlyban, hogy „polgár” és „szász” egyértelműnek vetethessék, az pedig éppen hihetetlen, hogy csak a szász városok vettek volna részt az országgyűlésen, miután az előkelőbb városok egyike sem volt szász nemzetiségű. ³⁾ Inkább felhozható azon körülmény, hogy a városok, illetőleg Buda, az 1308-i országgyűlésen Károly koronázásakor képviselve valának — az Árpád-korban, ha nem is állandó, de legalább időszakos részvétők mellett. Kitérő példája a városok befolyásának az országos ügyekbe azon körülmény, hogy ők mint országos követek, békekötéseknél gyakorta szereplének. Ha csak azon egy emlék maradt volna fenn, mely szerint egy soproni polgár 1284-ben Albert hercegnél volt követsége jutalmául nyer egy falut, ⁴⁾ úgy azt hajlandók volnánk, mint egyes polgárt ért kitüntetést tekinteni, de midőn az

---

¹⁾ Kovachich: Supplementa ad Vestigia Comitiorum I. 31.

²⁾ Bartal: Commentarii II. 211.

³⁾ Erre nézve l. szerzőnek: „Városaink nemzetiségi viszonyai a XIII. században” című a „Századok”-ban megjelenendő dolgozatát.

⁴⁾ Hazai Okmánytár III. 16.

1291-i haimburgi békénél hosszú sorával találkozunk a városi követeknek, ¹⁾ ez már a városi rendnek befolyását tünteti fel.

Az eddigiekben előadtuk a város viszonyát az országgal s annak egyes hatáságaival szemben, de miután, mint említők, a városok mint a királyi kamara része tekintetének, továbbá, mivel szabadságaikra nézve országos törvény csak valamiben is alig intézkedett ²⁾ s így látszólag teljesen a király önkényétől függének, szükséges lesz néhány szót a király és a város közti viszonyokról szólnunk. A privilegium a királyra nézve ép úgy körülírja a jogokat és köteleességeket, mint a városra, a király csak mint alkotmányos uralkodó szerepelhet velök szemben és privilegiumaik nem úgy tűnnek fel, mint királyi kegylevelek, hanem mintegy a két felet egyenlően kötelező szerződések. S láttuk, hogy midőn a király a privilegium ellenére bírót nevezett ki, azt a polgárok nem voltak kötelesek elfogadni s figyelmeztetésökre a király kénytelen lőn a kinevezést megsemmisíteni. A király kénytelen a város területén

---

¹⁾ A régebben Horneck-i Ottokarnak tulajdonított rímes krónika a következőket sorolja fel: Henrik és Miklós, Gstogel Woszen-ről (ezt Czech Hormayer Taschenbuch-jában — 1831. — közlött értekezésében az akkori hadjáratról Boszniának magyarázza, de az minden alap nélküli, sokkal valószínűbb, hogy Vasvár értendő alatta), Gugel mester, Vernher budai gróf azaz bíró, Ruthér Szalánkemény-ről, István Lindvá-ról, Jorig Viz-ről (ezt alig lehet magyarázni), Radaliz Nagy-Szombatról. — L. Pez Monumenta hist. Austr. III. 382.

²⁾ Az arany bulla csak hospesekről szól, hogy régi szabadságaikban maradjanak, de ezek nem csupán városi polgárok; az 1231. 6.; IV. Béla id. törvénye a várnépekről.

működő tisztviselői állomás betöltésénél a polgárok óhaját tekintetbe venni. A polgárok pénzben és katonában csak bizonyos meghatározott mennyiségű adót fizetnek, mit az 1231. 6. törvénycikk így fejez ki: „qui fisco regio in censu debito tenentur“ azaz kik a királyi fiscoznak szabályzott adóval tartoznak, valamint a királyt is csak meghatározott — rövid — ideig voltak kötelesek ellátni ¹⁾ s midőn a király Nagy-Szombatnak gyakrabban és tartósabban volt kénytelen vendégszeretetét igénybe venni, szükségesnek látta azt Girinch nevű föld adományozásával kárpótolni. ²⁾ Ez adatok, úgy hiszszük teljesen bebizonyítják, állításunk helyességét, melyben a városokat a királylyal szemben is szabadoknak mondtuk.

Ugyanoly helyzetők volt a királynéi városoknak is, mint a királyiaknak, megjegyzendő azonban, hogy többek azok közül, melyek ezeknek tizennegyedik századi jegyzékében foglaltatnak, még ekkor nem voltak királynéi városok p. Segesd, ellenben az ekkor királynéi Iharos-Berény ott nincs felemlítve. ³⁾

De természetesen e szabadságok nem akadályozták meg a királyokat vagy tanácsosaikat, hogy a városok ellen néha-néha durva sértéseket ne kövessenek el. Ez állott, miután a tisztviselők kinevezése, mint látszik, rendesen elejtetett és jóvá tétetett, leginkább a város eladományozásából állott, minek alapja pedig az vala, hogy úgy tekinték, mint a város jövedelmének elzalogosítását. A városok azonban jól tudták, hogy csak úgy

¹⁾ Mind ezeket bővebben az illető fejezetekben.

²⁾ N. Szombat 1267-i privilegiuma. Fej. IV. 3. 393.

³⁾ Fejér C. D. VIII. 3. 142.

virágozhatnak, ha csakis a királytól függenek, s ez a privilegiumokban gyakorta ki is van kötve, így Nagy-Szombatéban, Nyitraéban. De ez nem használt: Nyitra, mely 1258-ban a leghizelgőbb hangon írt privilegiumban nyeri el szabadságát, elveszti IV. László korában ¹⁾ s ez által tovább fejlődésének útja elvágatott. Későbbé volt, úgy látszik, veszélyes a szabadságra, ha a város világi úrnak került hatalma alá, a mennyiben ez alól könnyebb volt a felszababulás, mint Lipszénél és Németinél látjuk. Mindkettő eladományoztatván 1281-ben ²⁾ az előbbinek felszabadulásáról a lipitói regestromból értesülünk, melyben 1340-i privilegium átirata alapján újra mint szabad város szerepel, ³⁾ az utóbbinak pedig a század végéről ismeretes egy a királyhoz intézett levele, melyből szabad városi volta kitűnik. ⁴⁾ Másrészt természetesen, hogy ha nem sikerült rövidebb idő alatt felszabadulniok, még sokkal alább sülyedtek a püspöki városoknál.

Azon helyzetnek, melyet a városok, illetőleg polgárai, az államban elfoglalának, leírásából nem hagyhatunk el néhány csak egyes polgárokról való tudósítást, melyek igen érdekes következtetéseket engednek meg. Elég legyen e helyen a következőkre hivatkoznunk: Archinus comes esztergomi polgár az országnak volt bírása s fiát a királyné tartá kereszt víz alá. ⁵⁾ Egy az esztergomi érsek s az esztergomi káptalan közti pörben

---

¹⁾ U. a. IV. 2. 461.— eladományoztatik a nyitrai püspöknek.

²⁾ U. a. V. 3. 80 és 77 meg 92.

³⁾ Magyar Történelmi Tár. IV. 28.

⁴⁾ Fejér C. D. VI. 2. 94.

⁵⁾ U. a. IV. 2. 39.

kiküldött békebirák között van Domokos comes esztergomi polgár s ez ámbár több nemes is volt társai között, említettetik első helyen. ¹⁾ Nehány évvel századunk után László, Verner fia, budai polgár, mint I. Károly koronázásának tanuja szerepel. ²⁾ Városi polgárok hivataloskodának a királyi udvarnál s egy a Pestújvár város és a nyúlzigeti apácák közti pör megvizsgálására kiküldött Rudolf nevű királyi „juvenis“ (ifju, apród) maga is pesti polgár vala. ³⁾

A városi polgárok állásának jellemzésére szolgál még, hogy nemcsak egy-egy városi község, hanem annak minden egyes polgára is bírhatott nemesi birtokokat, ezek azonban — kivéve a soproniak által a nemesek földjén bírt szőlőket, melyeket azok városi szabadsággal bírának ⁴⁾ — nemesi birtok természetöket teljesen megtarták. Így az egykor Trencsén várhoz tartozott Kobra nevű földet Cemplin trencsényi polgár bírta, halála után pedig a királyra vissza szállván általa egy nemesnek adományoztatott. ⁵⁾ A városok közül p. Pozsony elnyeri Ovn-t a Vág mellett ⁶⁾; Szeged Tápét ⁷⁾; Nagy-Szombat Párnát, ámbár ez egy nemesnek vala birtoka, de a polgároknak szükségök lévén reá, az valamely nyitramegyei birtokkal kárpótoltatik ⁸⁾; egyes

---

¹⁾ Wenzel Id. m. XII. 63.

²⁾ Fejér C. D. VIII. 1. 333.

³⁾ Wenzel Id. m. X. 414.

⁴⁾ Sopron privilegiuma szerint.

⁵⁾ Fejér C. D. X. 3. 265.

⁶⁾ Hazai okm. VI. 68.

⁷⁾ Fejér C. D. IV. 1. 454.

⁸⁾ U. a. V. 1. 307.

emberek közül Jakab pozsonyi bíró Plumovot, csak hogy a nép ezt a városnak szólóul magyarázván pörre került ¹⁾; Hainczman András besztercebányai bíró Zelnichet ²⁾; Heraklin pozsonyi polgár Dienest és Miséretet ³⁾; több selmeci polgár Buka, Guge és Bagara helységeket ⁴⁾ stb.

Mindezekből világosan kitűnik, hogy városaink a tizenharmadik században — országos helyzetöket illetőleg — igen tekintélyes állásra emelkedének, s hogy legnagyobb részben a tizenharmadik század királyainak érdeme az, a kiket pedig nem szoktak sok dicséretben részesíteni, hogy oly városi rendet alkotának, melyre az Anjouk korában büszke lehetett a nemzet.

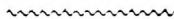
---

¹⁾ Wenzel Id. m. IV. 217.

²⁾ Fejér C. D. VII. 2. 197 és 252.

³⁾ Wenzel Id. m. V. 96.

⁴⁾ U. a. VIII. 253.

IV. FEJEZET.

Belszervezet.

A város alkotásról szóló fejezetből kitűnik, hogy városaink lakossága épen nem alakult homogen elemekből. Ugyanazon város falai között voltak magyarok, németek, olaszok, örmények; nemesek, kereskedők, iparosok s kevés idő előtt még földesúr alatt állott földművelők. Nem volna tehát csoda, ha a lakosság eredetének különböző volta következtében, minek nyomai hirtelen nem tűnhetének el, nálunk is valamely rangfokozat állott volna elő a polgárságban mint azt a külföldön, különösen Németországban találjuk. Ezen országban nemcsak hogy majd minden városban szorosán meg voltak határozva a tanácsképes nemzetségek (rathsfähige Geschlechter), de több helyütt, különösen Regensburgban, az alsóbb rendű polgárok az előkelőbektől körülbelül úgy függöttek, mint a rómaiaknál a cliensek. Egy-egy előkelőnek volt több száz ilyen „mundmann“-ja is, úgy hívták az ezen függő viszonyban levőket, s ámbár ez ott is igazságtalannak találtott és tilalmaztatott, mégis fenállott, mert a tanács

annyira exclusiv jelleggel bírt, hogy csak az tudott valamihez jutni, a ki valamely előkelő családnak vagy tagja volt vagy annak védelme alatt állott s úgy az iparosok kénytelenek voltak mint a város arisztokráciáját képező kereskedők mundmannjai folytonos függésben élni. ¹⁾ De nemcsak Német-, hanem Francia- és Olaszországban is találjuk azt, hogy a polgárok között nem volt jogban és kötelességben egyenlőség: így Avignonban is megkülönböztetik a hadi szolgálatot illetőleg az előkelőbbeket u. m. a katonákat (milites) és azon tiszteletre méltó polgárokat (cives honorabiles), a kik katonának módjára élnek ²⁾ a közpolgároktól: a firenzei jogkönyv ³⁾ pedig, mely telve van azon esetekre való intézkedésekkel, ha valamely „magnas“ az alsóbb rendűt elnyomja vagy általában ellene valamit elkövet, világos tanuja a polgárok közti osztályharcnak. Nálunk ellenben, hol, mint az előbbi fejezetben láttuk, a városnak kifelé a legteljesebb szabadsága volt, a polgárok között is megvolt jogban és teherben az egyenlőség s ily regensburgias intézményeknek még csak nyomára sem akadunk. Mihelyt valaki átlépte a város határát azzal a szándékkal, hogy ott fog élni s azon kevés, majdnem semmi, feltételnek eleget tőn, mely erre szükséges, felvétellett a város polgárai közé s teljesen élvezé azon kedvezményeket, melyekben azok részesülének, kiknek családjai talán már a város alapítása óta ott lakának. Minden polgárnak jogában állott, hogy csak saját bírása által ítélthessék, hogy ellene csak

---

¹⁾ Gaupp Id. m. I. 171—181.

²⁾ Archivio Storico Italiano XV. k XXI. lap.

³⁾ U. a. Nova Serie. I. 37. s a köv.

saját rendjebeli tanuskodhassék, ¹⁾ törvényes ítélet nélkül a polgár vasra nem verettethetett, ²⁾ másutt mint otthon le nem tartóztathatott. ³⁾ Ez utóbbi különösen fontos volt a kereskedőkre nézve, kik igen sokat voltak úton s reájok minden esetre igen veszélyes vala, ha őket útjokban bárhol és bárki akadályozhatja. A városi polgár oda temetkezett, a hova tetszett ⁴⁾ s esküt csak saját templomában volt köteles tenni. ⁵⁾

Ezen jogok mellett igen természetes, hogy minden újon települő élvezte a vámra és hasonlókra vonatkozó szabadalmat. De nem csak ezen passiv jogokban részesültek, hanem az aktivakban is, mint azt Beregszász és Győr privilegiaik röviden de szépen kifejezik: az első szerint „bármely nemzetiségű és állapotú emberek” odajövéen egyenlő szabadságokat nyernek, az utóbbiban pedig ez foglaltatik: „azon különböző állapotú népek, melyeket a polgárokhoz csatoltunk, előbbi állapotukra való tekintet nélkül, egyenlő szabadsággal szolgáljanak bennünket.”

Ezen kiváltságokból továbbá az is világos, hogy nemcsak az addigi társadalmi állás, hanem a nemzeti-ségi különbség sem zavará a polgárok közti egyenlőséget, mint ez különben a városalkotásról szóló fejezetből is kitűnt. Igaz ugyan, hogy néhány kivétel található, így Korponán a magyarok s illetőleg a nem németek ki voltak zárva a tanuskodásból, Beszterce-

---

¹⁾ Majd minden kiváltság-levéiben.

²⁾ Valkó kiváltságában.

³⁾ A legtöbb privilegiumban.

⁴⁾ Selmec jogkönyve 1. §., Késmárk.

⁵⁾ Szepes-Somogy privilegiumában Fejér C. D. VI. 1. 245.

bányán pedig csak németek vehettek birtokot — a privilegium szerint. Valóban megbotránkoztató két privilegium, azonban ez utóbbi városnál bizonyos, hogy meg nem tartatott s a Károli és Győri családok valának egyebek között a város előkelői, ¹⁾ hogy Korponán megtartatott-e, nem tudhatni, de még ha ez történt volna is, csak kivétel, mert másutt mind ennek semmi nyoma, ellenben városaink jelentékeny részénél egyenesen több nemzetiség mutatható ki. ²⁾

A polgárok közti egyenlőség tekintetében tehát Magyarország városai — legalább a tizenharmadik században — egész Európában egyedül álltak s még a zsellérek sem vétettek ki a többi polgárok jogaiból, mert ámbár külön őket jelentő név használtatott — inquilinus — s ezzel egy jelentésnek látszik a sellarius ³⁾, az csak az adó kiszabásnál említettetik, de arról sehol sincs szó, hogy jogra nézve különbség tételnek. *)

---

¹⁾ L. Ipolyi Arnold id. h. — Fejér C. D. VIII. 1. 140.

²⁾ Bővebben tárgyalja szerzőnek a „Századok“-ban megjelenendő dolgozata.

³⁾ Wenzel XI. 598.

*) A polgárok között sokan az által vélnek osztályokat megkülönböztethetni, illetőleg alkatelemeikre tisztába jönni, hogy azon kifejezéseket teszik tanulmány tárgyává, melyek a polgár megjelölésére használtatnak. Ebben pedig ép oly ingadozást találunk mint a városok megjelölésében; különösen a civis és hospes kifejezések használtatnak, kevésbbé a burgenses, mely utóbbi Várazsd privilegiumában, s még egynehány okmányban fordul csak elő. A civis és hospes szavak értelmezése körül tudósaink elég sokat fáradoztak, de koránt sem tudtak meggyezésre jutni. Németelyek szerint civis alatt értendők a belföldiek, hospes alatt a külföldről bevándorlottak, Kachelman hospes alatt, úgy mint az Németországban s a német eredetű cseh városoknál p. Prágában

Lássuk most a polgárok activ jogait. Ezek a teljes önkormányzatban és pedig első sorban a statutum alkotásban és az összes városi tisztviselők választásában állottak. Mindegyiket az összes, érett polgárság gyakorlá a város piacán tartott népgyűlésen, mely még némely más fontos ügyek felett is határozott, s ez majd minden város privilegiumában foglaltatik, „universi

szokás vala, csak az ideiglenesen a városban tartózkodókat érti; mások ismét civis és hospesben az eredet különbségeit vélik felismerhetni; a civist a vár népbelinek, hospest a bevándorlott-nak, első sorban a külföldről bevándorlott-nak tartván: Hajnik Imre pedig „Alkotmány- és jogtörténet“-ében, mely mű idevágó irodalmunkban első helyen áll, a civiseket a hospeseknél alacsonyabb ranguaknak tartja. Az előbbi szempontokból alig fogjuk e kérdést vitatni; Kachelman álláspontja ellen általában alig kell érvet felhozni, a többiekre pedig elég legyen a következő példákra hivatkoznunk: Archinus comes esztergomi „civis“ előbb velencei volt, Gölnicbányának egészen idegen lakossága mindig cives-nek említettik, (l. p. privilegiumát Fejér C. D. V. 2. 343.); az esztergomi olasz utca lakói folytonosan, mint cives fordulnak elő, hasonlóképen Székes Fehérvár latinjai; ellenben Nagy Szombatnak épen magyar ajku külvárosának lakói említettnek hospesekül (Wenzel Id. m. VIII. 305 és XI. 455), úgy neveztetnek a privilegiumokban is legalább részben magyarnak mondott lakói Valkónak, Dobronyának, Bábaszéknek, Barsnak, Garam Sz.-Benedeknek. Ezek is elegendők lehetnek annak bizonyítására, hogy civis és hospes nem nemzetiségi különbségeket jelző kifejezések, de annak is, hogy civis nem a várnépeket jelenti. (Erre nézve is l. szerzőnek a Századokban megjelenendő dolgozatát.) Hátra van még azon nézet, mely szerint a hospes állása magasabb rendű volt mint a civisé. Erre nézve igen nehéz megállapodásra jutni, mert a legtöbb okmányban cives és hospites együtt említettnek, szükségesnek véljük azonban a következőkre hivatkozni: az imént említett Archinus esztergomi civis országbíró volt s Domokos, a ki, mint feljebb említők, az esztergomi káptalan és érsekség közti pörben a bírák

cives et hospites“ „communitas tota“ s más hasonló fordulatokkal fejeztetvén ki. Az ily népgyűlésekre meg nem jelenő polgárt a budai törvénykönyv szerint büntetés érte.¹⁾

A statutum alkotási jog gyakorlata a még alig megalakult város polgárait is megilleté, minek Zágráb privilegiuma legvilágosabb tanúsága. Azok ugyanis

között első helyen van felemlítve, hasonlóképen civis-nek nevezetetik, sok helyütt a civis egyenesen az esküdttel azonosítatik, így Fejér C. D. VI. 1. 358. alatt juratorum vel civium kifejezéssel találkozunk. Különösen érdekes e tekintetben Selmezbánya jogkönyve, ez a burger és gesworn er kifejezéseket folytonosan mint egyértelműket használja. A tiszti kar megválasztatván a bíró és a burgerek megesküsznek a törvényekre és szokásokra. Más helyütt ezt írja: ezen ügyben a bíróhoz vagy burgerhez kell fordulni. Legérdekesebb azonban 18-dik pontja, mely elrendeli, hogy a ki a bírót vagy burgert szidalmazza, három vásári napon kiállíttassék a pelengérre s így szólljon: „a mit a bíróról vagy esküdről (gesworn er) mondtam. — — — “ Nem akarjuk ezen adatokból azt következtetni, hogy a polgár (civis, burger) mindig egyértelmű volt az esküdttel, de annyi bizonyos, hogy ha nem volt a hospesnél magasabb rendű, alacsonyabb semmi esetre, a mire az is mutat, hogy mindig „cives et hospites“ áll s nem fordítva. Talán legjobban megközelítjük a helyes megoldást, ha a városokban egyenlőnek vesszük a civist és hospes; de nem általában, hisz az arany bulla s számos más emlékek az idegen urakat is hospeseknek nevezik, mert a legtöbb kútfő e mellett szól, oly gyakran felcserélvén azokat egymással, p. Zágráb egyik privilegiumában majd mindig hospeseknek, a másikban (1266) civiseknek neveztetnek, de a másik kifejezés is bent van mindegyikben, ha azt véljük, hogy a városok lakói a királyra nézve hospesek voltak, a városra nézve pedig cives, innét van, hogy a király privilegium adáskor majd mindig hospeseknek ismeri őket, más városi okmányokban pedig civis név alatt említettnek.

¹⁾ Michnay és Lichner. Id. m. 99.

maguk terjeszték a király elé mindazon belügyi intézkedéseket, melyek e kiváltság-levélnek tetemes részét képezik. De természetesen folytonosan gyakoroltatott e jog s ennek köszönhetők az u. n. jogkönyvek, melyek előbb az összes nép beleegyeztével összeállítottak; azután a király elé terjesztetének, minő e korból csak egy maradt fen a selmeci városi és bánya jog könyv. ¹⁾

A választásnak, úgy látszik, egyhangúnak kellett lenni. A tizenharmadik század okmányaiban előforduló ily kifejezések „communi voluntate“ „communiter“ még nem győznének meg erről, ha a következő századból több ezt pártoló adat nem találtatnék, így Lubló kiváltsága azt kívánja, hogy „unanimi voto et pari voluntate“ történjék, ²⁾ a budai törvénykönyv pedig elhatalasztást szab azon esetre, ha az első határnapon meg nem egyeznek, s ha ez a második határnapig sem eszköztetik, akkor az addigi két jelölt helyett egy harmadiknak megválasztását kívánja. ³⁾ E kor még azon hitben volt, hogy az egyhangú választás mindig a legjobb s bár mennyi rázkódásba kerüljön is, azt ki kell vinni, pedig épen e körülménynek tulajdonítható, hogy a középkori városokban oly gyakoriak a zendülések. Voltak azonban városok, p. Nagy Szombat, a melyeknél az egyhangúság el nem érése esetén a „major et sanior pars“, tehát a többség, választottai egyszerűen elfoglalhaták tisztöket.

¹⁾ Wenzel Id. m. III. 206. Ugyan ily eljárást találunk a nápolyi királyságban Amalfiban 1274. Archivo St. I. Appendice I. 273.

²⁾ Fejér C. D. IX. 1. 50.

³⁾ Michnay és Lichner Id. m. 41. 1.

A választási szabadság tekintetében egyedül Selmebánya tesz kivételt, a mennyiben a bírót ugyan a polgárok választák, ellenben a tanácsot a bíró állítja össze négy volt esküdttel. Itt tisztán látszik a német befolyás, az örökös tanácsosságok létesítése kétségtelesen tőlök került hozzánk, mert ott mindjárt kezdetben divatba jött az önkiegesztés, míg nálunk e században még csak ez az egy oda mutató példa van.

A választhatóság szabályozására még alig tettek intézkedések. A legtöbb privilegiumban csak a bíróról van szó s az mondatik róla, „a kit akarnak“, néhány város az ország déli részén pedig ily kifejezést használ: „bár honnét (unde cunque) tetszik.“ Miután Olaszországban, Dalmáciában podestának egy-egy a város közelében birtokos főurat szoktak megválasztani,¹⁾ e déli városok pedig sokban követték azokat, nem lehetetlen, hogy ezek is szoktak egy-egy nagy birtokost bírójokká választani. De bizonyos, hogy ez intézmény az ország legnagyobb részében soha sem divatozott s így nem lett volna felesleges a választhatóság határát megszabni. E tekintetben azonban alig találkozunk megszorítással: Selmebányán megkívántott, hogy a ki bíróvá akar lenni, annak legalább egy évig kellett a tanács tagjának lennie, Zágrábban pedig nem lehetett tisztviselő, a ki lopás vagy hamis tanubizonyosság miatt elítéltetett.

A város tisztviselői mind csak egy évre választának, a választás többnyire Sz.-György napon történt, Selmebányán pedig Gyertyaszentelőkor.

---

¹⁾ Olaszországra nézve: Hegel. Id. m. II. 243. Dalmáciára számos példa Salamon Ferenc: „Az első Zrinyiek“ című művében.

A város legelső tisztviselője a bíró volt; árpád-kori emlékeink mindig csak egyet említene, csak a következő század elején kezdünk Sárospatakon állandóan kettővel találkozni,¹⁾ de e századból is van egy levele IV. Bélának a nagyszombati „villicis, judicibus“ stb. címezve,²⁾ melyből az látszik, hogy ott több bíró volt, ámbar a város privilegiuma ilyesről nem tesz említést, sőt egyenesen csak egy bíróra hivatkozik.

A bírói tiszt jelezésére a bíró, (judex) elnevezés még nem általános érvényű, szinte használatosabbak voltak a major villae és villicus. A major villae név köztük a legérdekesebb, a mennyiben e névre szomszédainknál sehol sem akadunk, s így okunk van hinni, hogy ez a község főnöke eredeti magyar nevének fordítása. A magyar elnevezésre mind a mellett az egész Árpádkoron át nem akadunk, sőt a később kori városi emlékekben sem fordul tisztán elő. Van azonban Fejéernél Róbert Károly korából egy okmány közölve, melyben ily névvel találkozunk: „Nicolaus filius Nicolai Folunog dicti.“³⁾ E tulajdonnév tartá fen kétségkívül a major villae-nek megfelelő eredeti magyar nevet, mely bizonyára: falunagynak hangzott. Ez összetett szónak egyik része ellen sem lehet kifogást tenni: villa-nak mint láttuk a magyarban falu felelt meg, még ha város értelmében használtatott is; a tisztviselő-nevek képzésére szolgáló nagy összetételt⁴⁾

---

¹⁾ Igen számos okmányban a Zichy codex II. kötetében.

²⁾ Wenzel Id. m. VIII. 93.

³⁾ Fejér C. D. VIII. 1. 486.

⁴⁾ Mint: hadnagy, őrnagy (már az Árpádkorban használatos kifejezés), várnagy, országnagy stb.

pedig gyakran major-ral adák vissza a magyarországi okmánynyelvben p. hadnagy = major exercitus.

A falu nagy és nem a bíró elnevezés fordításának látszik a „villicus“ kifejezés is, mely Németországban Tübingiában is használtatott,¹⁾ s így nem tudjuk vajjon mindegyik helyen önállóan fejtett-e ki vagy pedig egyik országból vitetett a másikba, annyi azonban bizonyos, hogy már Kálmán korában is használtatott törvényben.²⁾ A bírói hivatal nevei is ebből származtak: villicatus, a hogy Pestújvárt, villicatio a hogy Körösön neveztetett.

A bíró (j u d e x) a harmadik a község főnökét jelező nevek között. Okmányaink mindig latín alakjában használják, nem mint a némétekéi, hol a richterius igen gyakori. Csak Varazsd privilegiumában címeztetik rikthandusnak, a mely szó a richter német elnevezésnek a szláv ajakhoz való alkalmazkodásából támadt.

A német városok főnökét rendszeren scultetusnak címezik,³⁾ e kifejezés nálunk a város bírójának címeül egyszer sem fordul elő, ellenben az Olaszországban használatos p o d e s t a (potestas) és d e f e n s o r⁴⁾ legalább egy-egy kiváltság-levélben,⁵⁾ azonban sem esztergomi sem székesfejérvári emlékekben egyszer sem fordulnak elő.

---

1) Gaupp I. 193.

2) Endlicher Id. m. 532.

3) L. Gauppnál számos privilegiumban.

4) E kifejezést találjuk p. Firenzében.

5) Zágrábnál Fejér C. D. IV. 3. 327. és Perina legrégibb privilegiumában.

Patak privilegiumában a bíró *praepositus*-nak címeztetik. Ez sem hazánkban, sem a szomszéd országokban nem volt használatos, de igen északi Franciaországban, ¹⁾ s így valószínű, hogy onnét való bevándorlók útján került e kifejezés hozzánk. Azonban a következő század elejéről e városból fenmaradt igen sok okmány egyikében sem címezik így a bírót, hanem *villicus*nak meg *judex*nek.

A bírónak társai voltak minden teendőiben az *esküdtpolgárok* (*jurati cives*), szám szerint többnyire tizenketten, néhol többen, néhol kevesebben. ²⁾ Ezeket majd egyszerűen esküdteknek, majd polgároknak címezik, mint azt Selmeenél láttuk. Az esküdteknek e közös névükön kívül más elnevezéseikkel is találkozunk, így *divatos* volt a *senior* cím, de csak kis mértékben. Árpádkori privilegiumok közül egyedül Torockó-éban találjuk a következő század elején, I. Károly idejében pedig Lipcsén, „*jurati et seniores*“ összetételben. ³⁾ E név sem használtatott magyar alakjában okmányilag s hogy a közéletben volt-e kelete, nem tudhatjuk, annál is kevésbbé, mert úgy Torockó, mint Lipcse (erre vonatkozik a tizennegyedik századi adat) németek valának, egy okmány azonban közvetlenül a tatárjárás utáni évekből egy ily tulajdonnévül használt nevet tartott fen számunkra: *Falwyne*, a ki Komárom ostroma alatt kitüntetvén magát adományt

---

¹⁾ Hegel Id. m. II. 370.

²⁾ Pestújvárt p. a várnak 12 esküdttje volt, ehhez járultak a külvárosokéi; Pozsonyban az Endlichernél közlött privilegium szerint 10, ellenben a Fejérnél közlött ott is 12-t említ.

³⁾ Fejér C. D. VIII. 4. 444.

nyer. ¹⁾ Már gr. Teleky figyelmeztetett arra, ²⁾ hogy ez hivatal-név, s mi ebben teljesen elfogadjuk nézetét, de azt már nem tartjuk alaposnak, hogy ő a „faluvénét” egy jelentőségűnek veszi a falunagygyal, mert bíró értelmében ennek megfelelő latin kifejezést nem ismerünk, ellenben az esküdttel egy jelentőségű senior ennek teljesen megfelel s így kétségkívül ez a senior-nak magyar alakja volt, ezt bizonyítja a Kálmán korabeli esztergomi zsinat végzéseinek 10. pontja is, mely „villicus cum duobus senioribus ville“-ről emlékezik.³⁾ A Németországban oly nagy mértékben divatozott *scabinus* nálunk igen ritkán fordul elő, egy Trencsén városa által kiadott okmányban neveztetnek így.⁴⁾ Egyes városok más neveken is nevezik meg: így Sz. Somogyban századosnak (*centurio*), Barson hadnagynak (*major exercitus*) szokták címezni az esküdtet.

A bíró, ki azonban nálunk úgy, mint külföldön, különösen Olaszországban ⁵⁾ semmi nagyobb ügyben nem intézkedhetett az esküdtek meghallgatása nélkül magában egyesíté mind azon teendők intézőjét, melyeket az újabb korban a polgármester, a bíró és a főkapitány gyakorlának. Ez a király nevében ⁶⁾ ítélt ugyan, de teljes önállósággal úgy a polgári, mint a bűnvádi ügyek felett; a jelentékenyebb városoknak rajta kívül pénzbírájuk volt az esküdtek közül, ilyen tisztviselő

---

¹⁾ Közölve Fejérnél C. D. VII. 3. 144.

²⁾ Gróf Teleky „A Hunyadiak kora” VI. 1. 157.

³⁾ Endlicher Id. m. 352.

⁴⁾ Fejér C. D. VI. 2. 300.

⁵⁾ Hegel Id. m. II. 248.

⁶⁾ L. Körmend privilegiumában *auctoritate regia*.

volt Martinus Selavus pecuniarius,¹⁾ ki egy 1309-iki okmányban fordul elő, de régebbi működése említetik, különben sem volt az 1300—1309 közti idő igen alkalmas új hivatalok alkotására s így bizonyosnak vehető, hogy már a tizenharmadik században fenállott e hivatal; talán Dézsen is volt ily tisztviselő, legalább privilegiumában villicus et judices említettnek s ugyan ezt találjuk IV. Bélának egy Nagy-Szombathoz írt levelében.²⁾ A bíró gyakorlá a piaci és ipar rendőrséget, e tekintetben is nagy mértékben segélyére voltak az esküdtek, kik közül egy-kettő úgy látszik evvel rendesen meg volt bízva és Selmecen ezek ügyeltek első sorban a rendes adás-vevés felett s a hamis mértékkel mérés első sorban az ő felügyeletök alá tartozott.³⁾ Tulajdonképi közigazgatási ügy a középkorban kevés volt s azok is társasan intéztettek el. A bíró, ismét az esküdtekkel együtt, képviselő kifelé a várost, a király előtt — annak különös meghívójára⁴⁾ — csak is ő tartozott megjelenni, ha bármely egyes polgár idéztetik is meg, mint annak képviselője⁵⁾; a bíró és esküdtek adják ki az egész város nevében⁶⁾ a hivatalos kiadványokat; ők eszközlik a pénzváltást, a hol a város azon kedvezményben részesült, hogy maga végezhető.⁷⁾

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 1. 326.

²⁾ Wenzel Id. m. VIII. 9.; U. a. VIII. 93.

³⁾ Az olasz városok tanácsa is rendesen választott erre két castaldo nevű tisztviselőt. Hegel Id. m. II. 250.

⁴⁾ Beszterce b. privilegiumában.

⁵⁾ Számos kiváltság-levélben.

⁶⁾ Judex, jurati ac universi cives et hospites nevében szokott kiadatni.

⁷⁾ E kiváltságban részesült p. Nagy-Szombat.

Régebben a város haderejét is a bíró vezeté, mint az Szatmár-Németi privilegiumából kitűnik. Mennyire a bíró tekintetett a város képviselőjének az országgal és királylyal szemben, leginkább kitűnik azon körülményből, hogy néha kétely támadt a felett, vajjon valakinek a bíraskodása alatt nyert királyi adomány a bírót vagy a várost illeti-e, így történt Pozsonyban, mely városnak bírāja Jakab 1280-ban adományul nyeré Plumow földet, ¹⁾ a polgárok ellenben a város részére adományozottnak vélvén pört kezdenek, azonban mégis kiegyezés lett a dolog vége s Jakab az oklevélnek legalább szavainak megfelelőleg, „érdemei elismeréseül“ megtartatá a kérdéses birtokot. ²⁾

A városnak még egy igen jelentékeny tisztviselője volt a jegyző, ki mellett korán szükséges lett az aljegyző is, mint ez abból is kitűnik, hogy az anjou-korbéli hivatalos irály mintákban már mint megállapított hivatalal bíró egyén szerepel. ³⁾ A jegyzői hivatal jelentőségének leginkább az képezi kulcsát, hogy azon korban az írástudás keveseknek volt birtokában, ámbár a városokban aránylag jobban el volt terjedve, mint a magányos kastélyokban lakozó nemeség között, a miért is nem volt szükség a papot bízni meg avval, hogy ellenőrizze, mit ír a jegyző — ez egyik első rendű teendője volt — a város könyvébe (Stadtbuch), mely a lényegesebb határozatokat polgári és bűnügyekben vevé fel, hanem az esküdtek is elvégezték. A jelentékenyebb városok könyveibe vezetett esetek

---

¹⁾ Wenzel Id. m. IV. 217.

²⁾ U. a. IV. 306.

³⁾ Kovachich : Formulae styli solemnes 55. §. 35. 1.

képezék a kor „Döntvénytárát“ s a kisebb városoknak ezek szolgáltak jogszabályzó praecedensül s a statumoknál nem kisebb mértékben képezék alapját az u. n. jogcsaládok alakulásának.

Ezeket tekinték a város valódi tisztviselőinek, hivataluk nem életmód volt, hanem csak nobile officium. Fizetésökről egy szó sincs nemcsak az árpádkori, hanem még sokkal későbbi okmányainkban sem; csak később látjuk, hogy Pozsonyban hivatalos ruhájok van a város költségén, ¹⁾ legfeljebb az általuk később birtadómentességet élvezék ekkor. Mind a mellett sem teljesíték szolgálataikat teljesen ingyen: a bíró s az esküdtek saját zsebébe folytott a bírságok jelentékeny része, ²⁾ nem is szólva a jegyzőről, kinek a különböző okiratok elkészítéséért illő jutalom járt. A város tisztviselői nagy tekintélylyel birtak, ámbár mindnyájan csak egy évre választattak és pedig a nép által. Ők neveztetnek kiváltképen „urak“-nak ³⁾ (domini, herren), ha ők a néphez általában szólottak szintén ezen megszólítással éltek, de különben az egyes polgár így nem címeztetett. Különösen a bíró hatalma volt az, melytől a polgárok nem kis mértékben féltek, ámbár polgártársuk vala. Ezért szabják meg oly szigorúan, hogy a bíró egy év után köteles tisztét letenni, ⁴⁾ de akkor újra megválasztható. ⁵⁾ Sőt arról is van gondoskodva,

¹⁾ Rakovszky: „Dass Pressburger Rathaus und der Stadtrath“ 29. l.

²⁾ L. a jogéletről szóló fejezetben.

³⁾ Selmec jogkönyve p. ezt a kifejezést használja, (ítéltetni fog felette) „nach der Gnade der Herren.“

⁴⁾ Fejér C. D. VI. 2. 400.

⁵⁾ Kőrös privilegiumában: Fejér C. D. IV. 2. 164.

ha közte és a polgárok között nem tudna egyetértés fenállani s a bírót év közben meg kellene állomásától fosztani, ezt azonban nem lehetett egyedül a netalán felizgatott és félrevezetett népre bízni, hanem eldöntése a király elé tartozott. „Ha a bírót egy év leforgása előtt megakarják fosztani hivatalától, világosítsák fel az ügyet s terjeszszék elénk“, mondja Korpona kiváltsága; Zágrábban pedig, ha gyanu forgott fen, a város előkelői (maiores cives) összejövén, felette — jelenlétében — határozatot hozának, melyet a királyhoz lehetett fellebbezni. ¹⁾ Kétségtelen, hogy ez kedvezőtlen esetben mindig meg is történt. A tisztviselők hatalmának mérséklésére szolgált, hogy ügyeikben, még a bírót illetőkben is, csak úgy hoztak határozatot, mint más polgárokéiban: ha a bíróé került tárgyalásra, az egyszerűen lelépett elnöki székéről s átadta valamelyik esküdtnek. ²⁾

A város szolgálatában állottak még sokan részint olyanok, kiket hivatalnokoknak nevezhetünk, részint szolgák. Az előbbiek közül említésre méltó a *preco* (pristaldus). Ez volt, mint látszik, a bíró és tanács jobb keze. Teendői közé tartozott a bűnösöket üldözni, idézéseket és ítéleteket kézbesíteni stb. Mi volt e tisztviselő magyar neve, nem tudjuk; a *preco* szó pedig valósággal nemzetközi: így nevezék Olaszországban p. Firenzében ³⁾ továbbá Németországban, ⁴⁾ melynek német nyelven írt okmányában *büttel-nek* fordít-

---

¹⁾ Az illető privilegiumokban.

²⁾ Selmec jogkönyvében.

³⁾ Archivio Storico Italiano Nova Serie. I. 72.

⁴⁾ Gaupnál számos helyen.

ják. E szó alatt most a hóhért értik, akkor azonban mást jelentett s a preco teljesen tisztességes egyénnek tekintetett, míg a hóhérról a hivatalos iratok is csak a legmegvetőbb módon emlékeznek meg.¹⁾ Talán csak a város emberének neveztetett, legalább a homo noster kifejezés elég gyakori reá vonatkozólag.

A helyi viszonyok szerint még b á n y a n a g y o k (perck majster) is valának, kik a bánya ügyek felett első sorban ítéltek.²⁾

Voltak végre a városnak más kisebb tisztviselői is, mint az adó- és vámszedők, kiket általában o f f i c i a l e s n e k neveznek.

A város tulajdonképi vagyis polgári tisztviselőinek sora be van ugyan fejezve, de régebben, kivált a városokban, hol a politikai és egyházi község ugyanaz volt, a plébánus is a város tisztviselőjének tekintetett, s bizonyos fokig a segédlelkészek és a tanító is. A plébánus-választás joga minden várost megilletett, de ennek élet hosszigan volt érvénye. A város plébánusa sokkal előkelőbb volt a falusinál, ő a város tizedeit egészökből húzta,³⁾ míg a falusiak alig kaptak valami csekélységet abból, a mit plébániájoknak, különben is kisebb területén beszedtek,⁴⁾ ő egyedül a püspöktől vagy épen az esztergomi érsektől függött, míg ezek alá voltak az espereseknek rendelve. A szabad válasz-

---

¹⁾ Kriegck: „Deutsche Bürger“ szerint hurensohn és hengkerohn voltak a leggyalázóbb kifejezések.

²⁾ Selmech. bányaajogkönyvében.

³⁾ Nehány város kivételével valamennyi megnyeri e kiváltságot privilegiumában. Ettől azonban adót is fizettek l. Pénzügy.

⁴⁾ Endlicher Id. m. 487.

tás jogáról azonban néhol lemondott a város, 1302-ben legalább Pozsony oly szerződést kötött az ottani káptalannal, hogy csak annak tagjai közül választhat plébánust.¹⁾ Kellemetlenebbek voltak a viszonyok, ha több plébánia volt egy városban, kivált a hol nem volt egyiknek a többi alárendelve. Ily helyeken — p. Pest-útvárt — folytonos volt a harc az erősebb és gyöngébb egyházak között.

Segédlelkészek helyzetéről adatok hiányában nem tudhatunk semmi lényegest, mint hogy Pestnek jogában állott ennek választásába befolygni; semmi esetre sem különbözött sokat a másutt levőkétől, csak hogy az oly káplánok, kik egyesek által emelt kápolnáknak, a minők több városban voltak, szolgáltak, kétségkívül meglehetősen önállással birtak. Különösebb, hogy a tizenharmadik századból fenmaradt s a városokra vonatkozó nagyszámú okmányok között egy sem szól a városi iskoláról, illetőleg tanítóról. Van azonban egy adat, mely ezekre mégis vet némi fényt s ez a Pozsony város s az ottani káptalan között 1302-ben kötött s már fentebb említett szerződés. Ez szabályozza a tanító helyzetét, kit ugyan jórészt a plébánustól függő helyzetben találunk, mint ez abból a körülményből is kitűnik, hogy nála van asztala; de meg van szabva, hogy semmi nemű egyházi szolgálatot ne legyen köteles a plébánus helyett tenni, ha egyházi férfiú, — tehát már világi tanítók is működnek, sőt talán ezek a rendesek, — hanem minden idejét a gyermekek nevelésére fordítsa, fenmaradván kisebb, a temetések után járó,

---

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 1. 615.

haszon élvezetei. Ez mutatja, hogy a tanítói hivatal tekintélye mennyire emelkedett a közönség szemében, hogy kiváltkép a polgárok, mily súlyt fektettek az iskolázásra. Kétségtelen, hogy többi városaink legnagyobb része sem elégedett meg a ne talán kebelökben levő zárda iskolákkal, hanem magok gondoskodtak ilyenek felállításáról.

A külföldi városokban, úgy Német-, mint Olaszországban számos példáját ismerjük annak, hogy az esküdtek szűkebb tanácsa mellett úgynevezett nagy tanács is állott fen ¹⁾ Ez mindenütt akkor jött divatba, mikor a gazdagok vagy patriciusok uralmának a nép véget vetvén, befolyást akart magának biztosítani azáltal, hogy magából 80 ²⁾, 100 ³⁾ vagy még több ⁴⁾ tagot kiválasztott amazoknak mintegy ellenőrzésére. Nálunk az ok hiányozván, az okozat is elmaradt: városaink eleitől fogva teljesen demokratikus alapon nyugodtak, a nép a nagygyűlésekben határozott minden jelentékenyebb ügy felett, a polgárok száma pedig sokkal kevesebb volt, semhogy belőlök oly csőcselék támadt volna, mint az olasz városokban, hol a Mediciek épen ily népgyűlésekkel vitták ki uralmokat. ⁵⁾ Ilyképen senki sem érzé a tizenharmadik században ennek szükségét, s midőn a vegyesház korában ez intézmény

---

¹⁾ Hegel Id. m. II. 248, Gaupp Id. m. XXXIV.

²⁾ Hamburgban Gaupp id. helyén.

³⁾ Firenzében. Archivio Storico Italiano Nova Serie I. 78, Pistojiában Hegel id. helyén.

⁴⁾ Luccán például 550. Archivio St. I. X. Documenti 16.

⁵⁾ Ezért korlátozák ott a népgyűléseket — parlamentumokat — p. Pistoja évenkénti 4-re. Hegel id. helyén.

hazánkba utat talált, az arisztokratikus gyanánt tűnt fel, s a mint a tizenhatodik században a demokratikus irány városainkban újra lábra kapott, ezek ellen volt jó részt irányozva a harc. ¹⁾ Csak a zágrábi privilegiumban fordulnak elő „majores cives“, Verőcéről és Lipováról is megidéztek egyszer a 28 villae majores, seniores ²⁾, de hogy ezek testületet képeztek volna, arra nincs semmi adat.

A város lakóinak egyenlősége az ottani nem keresztyénekre csak részben terjedt ki: Pozsonyban tudjuk ugyan, hogy a privilegium szerint egyenlő joguk volt a keresztyénnel, de a későbbi emlékek tanúsítják, hogy ügyeik nem a rendes bíró, hanem külön zsidóbíró elé tartoztak ³⁾. Más városokból nincs a zsidók helyzetéről tudósításunk, de egyenjogúságot alig lehet feltételezni, ámbár birtok képességgel bírtak. A mohamedán bolgárok helyzetéről alig tudunk valamit, 1218-ban II. Endre leköti feleségének a pestiek adóját, mi arra mutat, hogy vagy épen nem számíttattak a polgársághoz, vagy legalább külön adót fizetének ⁴⁾.

Félig idegeneknek, félig helybelieknek tekinteték a város területén lakó, egyházi főurak alá tartozó, népek. Ezekre ritkán lehetett alkalmazni azon elvet, hogy a ki a polgárok között akar lakni, terheiket is viselje: így Győrött külön községet képeztek a községben, külön bírójok volt, s ez az ő adójokat a püs-

---

¹⁾L. a város jogoknak e századi megerősítéseit p. Nagy-Szombatát e város titkos levéltárában.

²⁾ Wenzel Id. m. XII. 310.

³⁾ Rakovszky Id. m. 20.

⁴⁾ Fejér C. D. III. 1. 264.

pökhöz, illetőleg a káptalanhoz szállítá, pedig különben teljesen a polgárok jogával bírának. ¹⁾ Esztergomban nem volt ily határozott intézkedés, a város tehát a falain belül levő préposti, káptalani s egyéb népeket s jobbágyokat kezdé adóztatni, ezek vonakodának, minek gyakran nagy zavarok lettek következményei. Ily esetről értesülünk 1294-ből, midőn a város a fizetni nem akaró jobbágyokat fogságra, sőt egyes polgároknál levő magánbörtönökbe is veté ²⁾, de a király nem a városnak adott igazat.

A város belügyeinek részét képezi azon viszony, mely a tulajdonképi város s a külvárosok között volt. Ezekről tulajdonképen csak oly helyeken lehet szó, hol vár volt, különben csak utcák szerint osztatának részekre. A külvárosok helyzete a különböző városokban igen különbözött, oly helyeken, melyeknél a várszolgálat nagy volt, sok kedvezményben kellett részesíteni a tulajdonképi város lakóit, ne hogy a vár terhei elől a külvárosokba vonuljanak. Ezt látjuk Sopronnál, melynek polgárai, néhány évre azután, hogy a város oly szép privilegiumokban részesült, egyre-másra kezdtek a mezőkre kivándorolni s mintegy külvárosokat alapítani, míg királyi rendelet nem adatott ki, hogy vagy visszatérjenek a várba, vagy pedig ottani javaikat az ott maradók lefoglalhatják, azok jogaikat is elvesztvén. ³⁾ Pozsonyban ellenben a Széplak külváros lakóinak, mely egy teljesen bekebelezett faluból alakult, ugyanazon

---

¹⁾ L. Győr privilegiumában.

²⁾ Wenzel Id. munkája X. 137.

³⁾ A városban maradt polgárok kértére kiadja IV. László 1283-ban. Wenzel Id. m. IV. 254.

jogok adattak meg, melyekkel a városbeliek bírának ¹⁾ Pesten viszont megkülönböztették a város és váralja lakóit ²⁾. Ily külváros lakóinak látszanak a Perinán a polgárokon kívül említett terrestres. ³⁾ — A külvárosoknak s a városhoz tartozó falvoknak többnyire volt külön bírójok, mint a nagyszombati Újfalunak, Mege-rének ⁴⁾, de ezek nem birtak önálló hatósággal, hanem a város bírāja elé tartozának ⁵⁾.

A város önállásának magas fokára mutat azon körülmény, hogy annak területén mindenki alá volt vetve hatóságának, legalább a jelentékenyebb városokban, mint Pestújvár, Pozsony, Zágráb, Dézs, Szatmár ⁶⁾, ez utóbbinál kiemeltetik, hogy az még a királyi tisztviselők és adószedőkre is kiterjed és az ítélet hozatal a városi jog szerint történik. De a kisebb városokban — s itt nemcsak az általunk kisebb szabadságú városoknak nevezetteket értjük — nem gyakorlátk ezt egész teljességében. Hibén p. a városi bíró s az illető idegen bírāja egyenlő mértékben hozták az ítéletet; Karakó, Igen és Rams pedig a különben került vajdai hatósághoz folyamodtak ily ügyekben.

---

¹⁾ Wenzel U. a. V. 170.

²⁾ Wenzel u. a. X. 11.

³⁾ U. a. XI. 598.

⁴⁾ U. a. XI. 455.

⁵⁾ L. p. Zágráb privilegiumában.

⁶⁾ Endlicher Id. m. 505.

V. FEJEZET.

H a d ü g y.

Mily jelentőséggel bírt a honvédelmi szempont városainknak megalakításoknál, azt már az erről szóló fejezetben kiemeltük. Láttuk, hogy e rend csak akkor kezdett kifejlenni, életképes alakot öltetni, midőn e tekintetben szükség lőn rája. A városok polgárainak ugyanis részök volt a honvédelemben, mi a szabad embernek egyik legfőbb joga és kötelessége vala a középkorban. De a középkori hadi szolgálat sokkal jellemzőbb valamely korszak, illetőleg nemzet műveltségi és politikai viszonyaira, mint az újkori, mely nagyjából megegyez szabad és szolga, művelt és műveletlen népeknél. A középkorban sokkal inkább kitűnt e tekintetben is a nemzetek egyedisége, s miután akkor a nagy mérvben uralkodó szabadság mellett az egyenlőség a lehető legkisebb vala és mindenki életpályájához mérten, módja és vagyoni állapota szerint, vett részt a hadi szolgálatban, bármely néposztály műveltségi állapotára s az államban általa elfoglalt helyzetre igen jellemző az. Mindenesetre egészen különböző néposztályt

tételez fel az oly hadi szolgálat, mihez semmi készüllet sem kellett, s az, a melynek eszközlése nagy összegekbe került.

A mi városainknak a honvédelemben vett részét illeti, kétféle volt az: némelyek várakul voltak berendezve, melyeknek őrségét a polgárok képezték, ezek magokban is hatalmas gátjai voltak, a középkornak a várostromlásnál való járatlansága következtében, bármely ellenséges betörésnek; de e mellett még a városok voltak az egyik elem, melyet a királyok az ekkor már hadrendszerünkben szükségessé vált nehéz fegyverzetű lovasság kiállítására kötelezésnek.

A mi a városok, mint erősségek, szereplésének kezdetét illeti, — hogy a polgároknak a honvédelemben tanúsított működései közül ezt vegyük először tekintetbe, — azt pontosan nem lehet meghatározni, de körülbelül egy idős a városi intézménnyel s így a királlysággal, a mennyiben Székes-Fehérvárat illetőleg már a legrégibb emlékek is megkülönböztetik a civitas intra és extra muros-t (a falakon belül és kívül eső városrészt). De miután ott semmi nyom sincs, hogy a királyi vár külön fellelégvárszerű erődítményt képezett volna, a civitas intra muros is csak a városra érthető s a középkor későbbi adatai által is bizonyíttatik. Székes-Fehérvárnak azonban a két első században alig volt társa. Tudjuk, hogy akkor még alig volt város hazánkban, s a még annak számítható Esztergom és Pest sem képezének erősséget, mert Esztergomnak addigi várában nem a polgárok lakának, hanem királyi fellelégvárul szolgált az. A várrendszerhez tartozott városok pedig igen alárendelt jelentőséggel bírtak, s tudjuk, hogy la-

kóiknak a várra nézve nem az volt kötelességök, hogy azt védelmezzék, hisz rendesen nem is laktak ott, s az a várjobbágyoknak képezé hivatását, hanem hogy ott egyéb szolgáltatokat teljesítsenek. Sőt nemcsak a tizenkettedik század végéig, hanem egész a tatárjárásig, városaink általában nem voltak megerősítve, legfeljebb némi gyöngé árokkal és kerítéssel, nem annyira külső ellenség, mint inkább rakoncátlankodó szomszédok ellenében. Mégis megemlítendő Nyitra, melynek vára nemcsak polgárainak nyújtott védelmet a tatárok ellen, hanem lehetővé tette, hogy a királyt is fogadhassák s neki némi védelmére is lehessenek.

A tatárjárás befejeztével erősebben láttak királyaink az ország megerősítéséhez. Azon intézmény, mely a nyugoti országokban már veszedelmes volt, s az állam-hatalom ellenére, t. i. a magánosok által alapított várak rendszere, az nálunk az állam-hatalom által óhajtvá volt s elősegítettett. De különösen nagy átalakuláson mentek keresztül a megyei várak, melyek, mint feljebb kifejtők, addigi védőiket elveszték. Helyökre többhelyt a polgárság lépett, s e várakból Székes-Fehérvár mintájára erősített városok alakíttatának. Ily kísérletet tőn IV. Béla régi fővárosával Esztergommal, hol palotáját tartozékaival átengedé az érseknek, a ki viszont saját várbeli épületeiből mondott le,¹⁾ hogy minden várbeli terület, a volt királyi palota híjján, a polgároknak jusson. De a hely szűk volt azoknak, sigy folytonos volt köztük a vita. „Te nekem kis telket hagysz, magadnak nagyot választasz,“ mondogaták egy-

---

¹⁾ Knauz : Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 375.

másnak — a király idevágó oklevele szerint — úgy hogy 7 év múlva lemondott Béla azon tervéről, hogy Esztergomból bástyát alakítson az ország számára s jól védett helyet a polgároknak azon esetre, „ha a szakadárók vagy hitetlenek újra betalálnának törni.“ Visszavonta az érsekkel való cserét, s a polgárokat régi lakaikba helyezé. ¹⁾ Sikeresebb volt V. Istvánnak Győrre nézve ugyanily eljárása. Hasonlókép történt közvetlenül a tatárjárás után Pesten és Zágrábban, csak hogy ezeknél a mellettök levő hegyeken egész új várak építetének, alkalmasok polgárság befogadására: az előbbi helyen kétségkívül azért, hogy az országnak mindinkább elismert központja védhető állapotba jöjjön, az utóbbin pedig, a város kiváltsága szerint, hogy védelmet nyújtson a szomszéd tartományokból be-bejövő „tolvajok“ (latrunculi) ellen, vagyis hogy az állam végvárat nyerjen német, olasz és bosnyák betörésekkel szemben.

Az ily erősségeket a polgároknak kellett — ha szükség vala reá — falakkal körülvenniök, ²⁾ továbbá fentartaniök és védelmezniök, mi szükségkép jelentékeny terhet rótt a városra. E nagyobb terheknek volt következménye, hogy a várbeliek — belvárosiak — több városban határozott előnyben részesültek a külvárosiak felett jogi tekintetben is. Így történt Budán, hol a várbeliek (Pestújvár lakói) anyavárosuk Pest fölé kerekedének egészen, s azt, mint valami külvárost teljesen elnyomták. Még inkább kitűnik a várszolgálat nehéz volta azon emlékekből, melyek Sopronból fenmaradtak.

¹⁾ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 439.

²⁾ L. Zágráb 1266-iki privilegiumát.

E város 1277-ben nyert igen szép kiváltságokat azon érdemeiért, melyeket a csehek elleni háborúban szerzett, midőn polgárai, mind a mellett hogy fiaik a cseh királynál voltak mint kezesek, „mégsem azokat kimélik, hanem a várost tarták meg.“ E kiváltságok minden tekintetben a lehető legkedvezőbbek és mégis annyira terhes volt a szolgálat, hogy mind többen-többen távoznak el onnét s telepedének le a tanyákban, s a várban maradt polgárok kénytelenítve érzék magukat a királyhoz folyamodni, hogy a dolgon segítsen. Ez csakugyan úgy dönté el az ügyet, hogy a szabadság csak azok számára adatott, kik a várban laknak, tehát vagy térjenek oda vissza, vagy pedig jogukban áll az ott maradt polgároknak, amazok javait eladni.¹⁾ Hasonló adat van még III. Endre király korából is, mely azonban még tovább megy, s a várba vissza nem térőket nemcsak vagyonukban, hanem személyökben is igéri büntetni.²⁾ A várszolgálat terheire mutat, hogy oly jogra is szükség van, mely szerint a polgároknak meg van engedve azt, a ki kötelességeinek, első sorban katonai kötelességeinek, nem tesz eleget, a városból kizárni³⁾. Kétségkívül e terhek következtében határozá el Pest (Pestújvár) kiváltsága, hogy csak az vehessen ott birtokot, ki helyben akar lakni, mert az ott nem lakó különben a város védelméből reá eső teher alól megmenekszik vala.

De nemcsak ily jogosítványokkal, hanem egyenesen is segíté a kormány az erősségül szolgáló városokat. Némely elsőrendű jelentőségűben királyi katonaság

¹⁾ Wenzel Id. m. IV. 254.

²⁾ Hazai Okm. II. 25.

³⁾ Pozsony privilegiumában.

is volt, csakhogy az effélék segélye — mint fentebb látuk — gyakran igen kétes volt, úgy hogy a tengermelközi Nona privilegiumában határozottan meg van szabva, hogy annak őrizetét semminemű királyi tisztviselő nem kívánhatja sem maga, sem a király számára ¹⁾ Többet ért a katonákkal való segítségnél, ha pénzzel vagy pénz-erővel támogattaték a város; ilyenekben többféleképp részesült Sopron: már privilegiuma értelmében várára volt fordítandó a győri püspök sopronmegyei tizedének a királyt illető huszada, később pedig a fertői vámnak fele is a városra szállott. ²⁾ Behozatott azon intézmény is — legalább Budán (Pestújvárt) — hogy az utódok és végrendelet nélkül elhunytak vagyonának bizonyos része (itt kétharmada) a vár erősítésére fordíttassék.

Nem tartozik e tárgyhoz, minők voltak a magyar erősített városok erősítményei. Ami az anyagot illeti, Czobor Béla érdekes művében ³⁾ kimutatja, hogy legalább részben kőből épültek. Áttérve a módra, a főszólyt, úgy látszik, a tornyokra fektették, s különösen Sopronban gyakran találkozunk egyes tornyoknak említésével. A privilegium elrendeli, hogy azokat csak a királynak szabad felajánlani, s ezt összevetve azon körülménnyel, hogy több adat van, melyek szerint a király egy-egy tornyot eladományozott ⁴⁾ — az egyiknek neve, Bobet, is fenmaradt — nem lehetetlen, hogy épen ezek állottak a királyi várnagy hatósága alatt. Említ-

---

¹⁾ Endlicher Id. m. 400.

²⁾ Wenzel Id. m. V. 171.

³⁾ „Magyarország középkori várai.“ Századok 1877, 7. és 9. szám.

⁴⁾ Hazai Okm. I. 32. és Fejér C. D. IV. 3. 471.

tetnek még bástyák is, és több helyen egyes székesegyzak tettek bástyaszerű szolgálatokat, s azon kívül a kőházak is mint az erősítés részei tekintetének. ¹⁾

Mily része a magyarországi városoknak volt akkor erősítve, nem bizonyos. Az eddig említetteken kívül tudjuk, hogy Nagy-Szombatnak voltak árcai (fossata) ²⁾, valószínű, hogy a vasvári polgárok is a várban laktak, mert mindig „de Castro ferreo“, de sohasem mint „de sub urbio“ említettnek. Ide tartoznék még Mozsony is, mely egyike volt a haza legrégibb végvárainak, s a hol csakugyan voltak polgárok, de bizonytalan, vajjon a várban is ők laktak-e. Lehettek sőt voltak is ezeken kívül még erősített városaink, de csekély számmal, különben kétségtelenül maradt volna fen néhány adat ily állapotokról. Többről biztosan tudjuk, hogy váraknak csak közelében voltak, mint Sátoralja-Újhely a Sátor-hegy tövében, Zamobor Oklich vár közelében ³⁾, Valkó a hason nevű vár alatt, Zamar Trencsén mellett ⁴⁾, Német-Lipcese a lipitói ⁵⁾, Dobronya és Bábaszék a zólyomi várból nem messze. Az ily várak is élvezék a vár védelmét háboru idején és Sátoralja-Újhelyen p. részletesen el van rendelve, hogy kell olyan-

---

¹⁾ Székes-egyházak mint bástyát említ Henszlmann: „A székesfehérvári ásítások“ 131. — Hogy a kőházak építése az erősítés részének tekintett, kitűnik abból, hogy Zágráb polgáraitól dicsérőleg emeltetik ki ilyenek építése. — Ilyeneket és bástyákat említ Gyöngyös 1334-iki kiváltsága, mely szerint Buda módjára van megerősítve (Fejér VIII. 3. 716.)

²⁾ Wenzel Id. m. XI. 455.

³⁾ U. a. XI. 323.

⁴⁾ Haz. Okm. VI. 39.

⁵⁾ Fejér C. D. IV. 3. 9.

kor eljárni, de könnyen ki voltak téve annak is, hogy a közelökben levő megtámadhatatlan helyről erőszakosságokat követnek el irányokban, s ezért szükségesnek látták privilegiumaikban kikötni, hogy azon várak irányában semmi tartozások sincsen.

Míg tehát e korban városaink legnagyobb része nyílt hely volt, s vár minőségben csak kevesen tehettek szolgálatot, addig a nehéz fegyverzetű lovasság kiállítása általános teher volt rajtuk. E teher kivetése részint telkenként történt, részint általában, rovatott ki a városra. Az előbbi módon történt Zamaron, mely 6 telek után állított egy katonát; Körmenden pedig 15, Kolozsvárt 60, Nagy-Szombaton és a várispáni Barson, csakhogy ez azon megjegyzéssel „a király kisebb kivonulására“, 100 telek állított egyet-egyet. Az egész városra kivetett számban állítottak katonát: Szőlős egyet, Vasvár kettőt, Karakó és Igen együtt négyet, ugyanannyit Szatmár-Németi, csakhogy a bíró is velök volt, Szatmár hatot, Pest (Pestújvár és Pest), Zágráb és valószínűleg Fehérvár ¹⁾ tizet, Nyitra tizenkettőt. Kétségtelen azonban, hogy azon városok is, melyekre telkenként van kivetve a katonák száma, mihelyt lakosságuk megállapodott, bizonyos meghatározott számú katonát állítának ki, s a telkek száma csak mintegy a követendő irányt tűzi ki. E mellett bizonyítanak a N. Lajos korában élt Villani Máté krónikájának ezen szavai is „minden báróra és városra ki van róva, hány lovast tartoz-

---

¹⁾ Zsigmond korában Buda 10-et állít ki, valószínű tehát, ha a többet gyarapodott Buda katona illetéke nem emeltetett fel, hogy Fehérváré is a 10 volt régebben is.

nak kiállítani.“¹⁾ De midőn történészünk minden várost említ, különösnek tetszik, első pillantásra, az előbbi sorozat rövidsége. Ott azonban csak azon városok vannak felsorolva, melyek illetékének nagyságát a privilegiumok fentarták, nem pedig azok, melyek általában kötelesek voltak arra. Olyan is több van, melyekről általánosságban mondatik, hogy erre kötelezvék, így: Besztercebánya, Dobronya és Bábaszék, Korpona, Dézs. Hogy valamely város épen nem állított volna katonát, arra csak két adat van: Győr polgárai szegénységök következtében mentetnek fel, Kőrös, melynek kiváltságában nincs indokolás. E teher általánosságát az is bizonyítja, hogy még az erődített helyek, mint Fehérvár és Pest sem voltak alóla felmentve.

A városok katonailletéke tehát csekély volt, s kivált korunkban igen csekélynek tűnik fel, de tudnunk kell, hogy a középkorban a nehéz fegyverzetű seregekben általában kicsiny volt a fegyverviselők száma, a városok katonái pedig a magyar sereg zöménél jobban voltak felszerelve. Fegyvereik voltak a lándsa (hasta), kópja (faretra), s kétségkívül a kard is, mely valószínűleg hosszú vala, védelmökre pedig szolgált a sisak és a paizs (lorica)²⁾. E nehéz fegyverzetűek lovasok valának és pedig némely város csapatában mindegyiknek több lova volt. Kettőt említ ugyanis Körmend privilegiuma, Vasváré a vezetékllovakról tészen említést, Vil-

---

¹⁾ „Per chesti ogni barone e ogni citta ha stabilito quelli (t. i. cavalieri) che sono obligati.“ Archivio S. Ital. XV. köt. XXXIII.

²⁾ L. Vasvár, Körmend, Karakó és Igen privilegiumait. — A hosszú kardra nézve ismét Villanira hivatkozunk, ki szerint a „lungha spada“ a magyar fegyverzethöz tartozott.

lani pedig a magyar seregről általában mondja, hogy mindenkinek legalább kettő van, ¹⁾ ellenben Karakó és Igen ugyanannyiról emlékezik, a hány vitéz van. A lovakat betakarva (cooperti) kellett tartani, de nyereg-ről említés nem tétetik, ámbár bizonyára kellett annak is lenni ²⁾. El kellett látva lenniök sátrakkal is, míg a magyar sereg zöme a fentebb idézett író szerint, csak a nyereg hevederekből készített sátrakat. E fegyverzettől eltérő felszerelést említ Szatmár-Németi privilegiuma, mely szerint e város íjászokat állít ki, s annál különösebb lesz azáltal a dolog, hogy az van hozzá téve „szász szokás szerint“, vagy pedig abban nyilatkozik a szász szokás, hogy a bíró is résztvesz a hadjáratban? Szinte hajlandók vagyunk, jobb magyarázat hiányában ennek hitelt adni. Mindenesetre sokat adtak arra, hogy e katonák csinosan és jól fel legyenek fegyverkezve, mire mutat az, hogy a kiváltság levelekben oly gyakoriak a „decenter ornati“, „cum ornamentis“ s hasonló kifejezések.

Mikép állíták ki a városok e csapatokat, arra teljesen hiányoznak az adatok. Igen valószínű, sőt a középkor viszonyai között másképp nem is történhetett, hogy e néhány ember önkénytes volt és pedig aligha idegen. A polgárok ugyanis ekkor még a legkevésbé sem irtóztak a fegyverviseléstől, sőt a városban való fegyverhordást kellett tilalmazni, nem pedig az elpuhulás ellen szólni. S a középkor évkönyveiből ismeretes, mennyire készek voltak a polgárok úgy idegenek, mint helybeliek ellenében használatba venni a fegyvert

---

¹⁾ Villani az idézett helyen.

²⁾ Karakó és Igen 1238-i privilegiumában.

— hányszor nem olvassuk, hogy a budaiak vagy esztergomiak fegyveres kézzel szegültek ellen a vámosoknak — hány adat van, kivált külföldön, de hazánkban is a következő századokból, hogy saját hatáságaik ellen fegyveresen felzendültek, a mely zendülések voltak oka annak, hogy a középkori városok a csődületek irányában oly szigorúak valának. Amellett, hogy helybeliek harcoltak a város illetékeül, bizonyít az is, hogy rendesen ily kifejezésekkel találkozunk „részt vesznek a harcban“, „követnek bennünket a harcban“ stb. Valószínűleg rendesen készen tartá a város katonáit, mint a nemesek s a mit Villani is kiemel a magyar seregére általában. E mellett bizonyít az analogia is, Firenze is 1000 lakost tartott állandóan fegyverben ¹⁾.

A város csapatait nem volt köteles bármikor kiállítani, úgy látszik meg volt határozva a szolgálat minősége, minek példája az, hogy Zágráb csak tengerparti vagy karintiai háboruban tartozott részt venni, ámbár oly megszorításokra mégsem találunk, mint Avignonban, hol csak húsz mértföldre tartoztak a polgárok menni ²⁾ vagy üchtlandi Freiburgban, melynek polgárait csak annyira volt szabad vinni, hogy éjszakára haza mehessenek ³⁾. Arra különösen sokat tartának városaink, hogy ők csak a király személyes vezérlete alatt tarthoznak háboruban résztvenni és pedig annak zászlója alatt, nem pedig úgy, hogy valamely országnagynak csapataihoz osztattak volna be ⁴⁾, kinek parancsát Kör-

---

¹⁾ Archivo St. It. Nova Serie I. 48.

²⁾ Arch. S. I. XV. 23.

³⁾ Gaupp Id. m. II. 58.

⁴⁾ Különösen kiemeli Karakó és Igen privilegiuma.

mend privilegiuma szerint nem is tekintették volna érvényesnek. Úgy látszik, hogy a királyi hadseregben egy csapatot képezének, legalább Dobrunya és Bábaszék azon engedélyt nyerik, hogy csapataik a korponaiakkal együtt szállhatnak síkra.

Magából e századból arra nincs adat, mennyibe került a katona-tartás a városnak, de azt hisszük tájékoztatás céljának megfelel az is, ha megemlítjük, hogy, midőn Zsigmond király korában Buda és Fehérvár köteleztettek illetéköket — az 10 lándzsást, ez 10 kópjást (faretrás) — Pozsony védelmére küldeni, e csekély csapatok közül az előbbi egy évre 1680, az utóbbi 420 arany forintba került ¹⁾. Ha ez összegeket tekintettel kivált arra, hogy mennyivel nagyobb volt a középkorban a pénz értéke, vesszük figyelembe, kétségkívül meggyőződhetünk arról, hogy e csekélynek látszó katona-illetmény is elég nagy teher volt.

Magyarországnak a többi államokkal összehasonlítva viszonylag nagyobb közbékéje mellett nem volt ok arra, hogy a városok gyakran legyenek kénytelenek szomszéd hatalmasok ellen fegyverrel védelmezni magokat, csak egy idevágó példa van okmányainkban a Zágráb és a medvevári parancsnok között kötött béke ²⁾, s így nem volt képes haderejük annyira kifejlődni, mint az olasz városoké, melyeket a két Frigyes elnyomási törekvései megedzettek, vagy a németekéi, hol az olygarchák folyton fenyegető veszedelmet képezének, s a hol Lübeck annyira emelkedett, hogy a Szent

---

¹⁾ Fejér C. D. X. 7. 478.

²⁾ Wenzel Id. m. V. 128.

Földre 700 emberből álló csapatot küldhetett ¹⁾. Nálunk egy adat van hasonló nagy — 600 emberből álló — seregéről, de ez Rodnának a tatárok által magukkal hurcolt férfi lakosságát képezi, mely az előbbivel össze sem hasonlítható ²⁾.

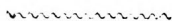
A városok nehéz fegyverzetű katonasága kétségkívül hasznos eleme volt a tizenharmadik század hadseregének. Jól volt fegyverezve, s a személyes bátorságnak bizonyára nem vala híjjával, minek azonban csak azon egy példáját említjük meg, mint kiválóbb tényt, hogy Woch nevű pozsonyi polgár a mohi csatában vitézül harcolt, „a király személye körül éjjel virasztva állott, s akkor is állhatatosan megmaradt oldalánál, mikor a legtöbben hátat fordítottanak.“ ³⁾ Bizonyára megérdemli, hogy neve a mohi csata után a király mellett maradott hívek nevei között fentartassék.

---

¹⁾ Barthold Id. m. I. 160.

²⁾ Rogerius Siralmas Éneke 30. f.

³⁾ Knauz Monumenta I. 346.

VI. FEJEZET.

P é n z ü g y.

Alig van érdekesebb tanulmány, mint valamely állam egy-egy korbeli pénzügyét megvizsgálni. Nem az ott épen az érdekes, hány forintja s hány krajcárja volt akkor az államnak, de azt az előző és következő évek viszonyaival összehasonlítván a közállapotokra, haladásra vagy visszaesésre nyerünk fölvilágosítást. Tovább menvén azonban vizsgálatainkban, a számok mindinkább életet öltenek: Ki vetette ki az adót, ki fizette, ki kezelte, ellenőrizte-e az adózó vagy pedig csak kötelessége volt jog nélkül. Egy-két szó és egy-két szám az állam közjogát tárja elénk, nem a mint elméletben, hanem a mint valóban volt. Meglátjuk ekkor, mire fordított az adó, költöttek-e gyümölcsöző befektetésekre, vagy pedig az egész felemésztetett. Hasonló érdekekkel bír s bár kisebb körre szorítva, becses felvilágosításokat nyújt kisebb, de autonom közhatóságoknak p. városoknak pénzügye is, kivált ha nem egyét magában állva vizsgáljuk, hanem többét közösen. Ekkor már az ilyenek is úgy tünnek fel, mint az állam pénzügyé-

nek jelentékeny részei. — Ily tárgy volna az általunk kitűzött is. Természetes, hogy a kútfők szűk volta mellett, nem lehet teljes képet alkotni, inkább csak vázlatot nyújthatunk, de az is kitünteti némileg a viszonyokat, az irányelveket, melyek a magyar kormányzat és a városok s ezek és polgáraik viszonyaiban kifejlének. A városok pénzügyi viszonyait ugyanis két szempontból kell tekintenünk: először mennyiben képezék az államnak pénzforrásait, másodszor minő elveket követének mint önálló hatóságok.

Tekintsük azokat először az első szempontból. Városaink a királyoknak azok bőséges adományai viszonzásaul egy részt — mint láttuk — katonát állítottak, másrészt pedig adót fizetének. Ez adót rendszeren *terra gium* nak, azaz földbérnek, nevezék az okmányokban, mi világos jele annak, mennyire a földbirtokon nyugodott első sorban a városi élet. Nevezék még a hasonló értelmű censushoz is. Ez az adó, úgy látszik, eredetileg telkenként volt a város polgáraitra kivetve, de később, egyrészt mivel a kormánynak nem voltak alkalmas közegei ez adó beszedésére, másrészt pedig mivel a városok autonomiájával megfelelőbbnek találtattott, a városra egészben vettetett az ki. Például szolgálhat ebben Verőce, mely 1234-ben nyert privilegiuma szerint telkenként $\frac{1}{12}$ girát (4 pondust) volt köteles fizetni, 1248-iki újabb kiváltsága értelmében azonban egészben szolgáltatott a királyi kincstárba 40 girát.¹⁾ Ugyanide irányult külföldön is a figyelem, s Ágosta privilegiuma kiköti, hogy reája egészben vettessék ki

---

¹⁾ Fejér C. D. III. 2. 412 és Wenzel Id. m. II. 202.

az adó, ¹⁾ de az előbbi is szokásos vala, s Bern valamint üchtlandi Freiburg egy-egy beltelek után fizetének 12 dénárt ²⁾.

Mindamellett, hogy a város autonómiájával jobban megegyezett, ha egészben fizetheté adóját, mégis több adat van, mely telkenként szabá meg annak mennyiségét, a mi arra mutat, hogy azt akkor állapították meg, mint erre az előbbi fejezetben is utalánk, mikor a város még nem volt teljesen megalakúlva. Ezek sorában vannak Hibe és Lipcse telkenként 1—1 nehézék arannyal ³⁾; Sátoralja-Újhely és Beregszász $\frac{1}{24}$ gírát (2 pondust) fizetének dénárookban, $\frac{1}{16}$ -ot (3 pond.) Bonchida, Szöllös és Berény, ez utóbbi azonban később 15 báni dénárt, $\frac{1}{8}$ -ot Valkó és Felső-Kassa, $\frac{1}{4}$ -et Kolozsvár, 12 dénárt Kamar. E telkenként adózó városokban kétségkívül volt oly lakosság is, mely nem volt földművelő vagy földbirtokos; az ilyenek adózása ki van emelve Kolozsvár privilegiumában, mely szerint azok, kiknek házuk van, $\frac{1}{16}$ gírát (3 pond.) voltak kötelesek fizetni, vagyis $\frac{1}{4}$ -ét azon összegnek, mely ott a földbirtokosokra nehezedék, a zsellérek (inquilini) pedig ennek felét. Szöllösön, hol a földbirtokosok is csak annyit fizetének, mint Kolozsvárt a házak tulajdonosai, ezek annak felével — $\frac{1}{32}$ gírával tartozának. Kétségkívül volt ily adózás a többi városokban is, kivált azokban, melyek nagyobb ipart és kereskedelmet mutathattának fel, de éppen ezeknek adózásáról mi sem maradt fenn, az esztergomi vámszolgálatban a kereske-

---

¹⁾ Gaupp Id. m. II. 105.

²⁾ U. a. II. 38. és 58.

³⁾ Wenzel Id. m. VIII. 126. és Fejér C. D. IV. 3. 9.

dőkre és iparosokra kirótt terhek ugyanis nem adót, hanem állandósított vámot képeznék.

Egészben volt az adó kivette: Kézsmárkra, mely húsz girát fizetett és pedig $\frac{2}{3}$ -át finom ezüstben, $\frac{1}{3}$ -át dénárookban; Somogy hat girát aranyban szolgáltatott be; Szent-Ambrús 34 girát, ennek privilegiuma mutatja, mennyire becsülék gyakorlatilag is a kiváltságokat, annak előtte ugyanis csak 10 girát fizetett ¹⁾; Zágráb, az 1266-i privilegium szerint Béla hercegnek 40 girát; Dobronya és Bábaszék a zólyomi balisztásoknak 7-et, Perina ²⁾, Zamobor és Jaszterbarszka ³⁾ 20—20-at (100 pensa). Ez adatokból nem kapjuk meg azon összeget még megközelítőleg sem, melyet a városoktól nyertek a királyok, másrészt azon kulccsal sem ismerkedünk meg, mely szerint vettették ki az adó, mert míg egyik városban telkenként $\frac{1}{4}$ girát, másutt ennek csak hatod részét, az az $\frac{1}{24}$ girát. Igaz, hogy nem lehetett mindenütt egyenlő az adóképeség, de ily eltérések abban mégis alig képzelhetők, s ez egyenlőtlen kirovás annál különösebbnek tűnik fel, mert tudjuk, hogy N. Lajos korában mily gonddal jártak el e tárgyan. Akkor például 150 gíra adó vettetvén ki Eperjes, Sáros és Kis-Szeben városokra, a király bizottságot küld ki — és pedig városi emberekből, mint a kassai bíró és esküdtek, az oda való meg a somogyi plébános,

---

¹⁾ Endlicher Id. m. 519.

²⁾ Az 1225-iki privilegium szerint ennek egy harmada a város első tisztviselőjét a defensort illeté, az 1240-i ellenben mitsem szól erről, tehát valószínű, hogy az is a királyi udvarba jutott, mint a két más városé.

³⁾ Endlicher Id. m. 496.

— hogy igazságosan legyen felosztva a városok között ¹⁾. Ez talán csak az Anjou-korbeli rendezettebb kormányzatnak volt következménye, vagy pedig annak, hogy N. Lajos a városok adóképeségét a lehetőség határáig felhasználta; így Dobrunya és Bábaszék, melyek a tizenharmadik században csak hét girát fizetének, alatta Német-Pelsőceel ötvennel tartozának ²⁾, mit Zsigmond kénytelenült a községek szegénysége következtében húszra leszállítani. Ez azt is tanúsítja, hogy I. Lajosnak jól rendezett kormánya sokkal nagyobb adókkal terhelé a városokat, mint a tizenharmadik századnak nem a legjobb hirben álló uralkodói.

A mi ezen adók lerovásának módját illeti, a bíró volt általában megbízva annak a királyi udvarba szállításával, illetőleg némely helyeken, hol telkenként volt kivetve, beszédésével is mint Hibén, néhol pedig, mint Somogyon és Berényen, a király (vagy királyné) embere jelent meg e célból. Az adó beszállítása, illetőleg beszédése évenként egy, két vagy három határnapon történt. Az egyszerre befizetés napjai voltak újév napja, Sz. István, Sz. Mihály és Sz. Márton napja, a kétszerre való fizetés Sz. György és Sz. Mihály vagy Sz. Márton napján eszközöltetett, Somogy pedig, mely egyedül fizeté három részletben adóját, ebbeli kötelességének a nagy böjt közepén, Sz. Ivánkor, illetőleg Sz. Mártonkor tőn eleget.

Mily szigorral jártak el a városok adójának beszédésében, arra kevés az adat, összes okmánytáraink sem mutatnak fel az adó elmaradását vagy elkésését

---

¹⁾ Fejér C. D. IX.

²⁾ U. a. IX. 2. 68.

dorgáló, vagy pedig annak megfizetését szorgalmazó levelet, Szent Ambrús privilegiuma azonban elég szigorúan állapítja meg, hogy ha a határidő elmulasztatik, a polgárok az adó kétszeresét tartoznak beszolgáltatni, Zágrábé pedig csak azt szabja meg, hogy se előbb se utóbb ne történjék. Ellenben, ha valamely városnak alapos oka volt az adó nem fizetésére, így például, midőn Beszterce (az erdélyi) a tatárok által elpusztíttatott, a király leszállítá az adóját, itt az addigi összegnek egy harmadára.¹⁾

Voltak oly városok is, melyek adót „*terrarium* vagy *census* címen“ nem fizetének, így Besztercebánya, de ezen városnak már privilegiumában megtaláljuk e körülmény magyarázatát, a bánya termények bizonyos része (az aranynak nyolcada, az ezüstnek s a többi fémeknek tizede) ugyanis a koronára szállván, a polgárság főjövedelmi forrása máris meg volt adóztatva, s így az ily helyeken kétség kívül csekély földművelésre is róni terheket nem lett volna célszerű. E magyarázat mellett bizonyít az is, hogy Selmec jogkönyve sem tesz említést a város vagy annak polgárai által fizetendő adóról.

Az ország alsóbbrendű és félszabad lakóinak legnagyobb terhök volt a rendes adón kívül kívánt élelemszállítás (*zuluzma*), nyestadó (*mardurina*), valamint a rendkívüli alkalmakkor szedetni szokott *exactio* vagy *collecta* (gyűjtelék). E terhek egyrészt súlyosak voltak, másrészt némileg lealázók is, a mennyiben a szabadok által nem szoktak fizettetni. Ezért városaink is

---

¹⁾ Wenzel Id. m. IX 518.

rajta voltak, hogy azok alól felmentessenek, s az rendesen sikerült is, mint arról majdnem minden privilegium tanuságot tehet. Csak két város tesz kivételt: Beregszász és Berény; az előbbi azonban csak akkor vett részt a collecta-ban, ha az egész országban szedett, míg az utóbbi „vámzab“-ot volt köteles a királyi lovak számára szállítani. Vajjon az országszerte szedett „csöbrök“ vagy „akók“ fizetésétől minden város fel volt-e mentve, nem tudhatni, mert az csak Pozsony és Pest privilegiumaikban van megállapítva.

A vegyes ház korában, valamint hosszú időn át az újkorban is, jelentékeny terhet képezett az ajándék adás a király, királyné s néhány főtisztviselő részére. Nem valószínűtlen, hogy már az Árpádok korában is szokásos volt, de még nemcsak hogy annak minősége és mennyisége nincs megállapítva, hanem általában az ajándék adás kötelezettsége is alig fordul elő. Ez csak Berény privilegiumában van megszabva, Verőce, régibb (1234-i) kiváltságlevele szerint, pedig ajándéku egy napra való élelmet volt köteles a királynak adni, mely az újabb (az 1248-i) által a következőkben állapítatik meg: hat ökör, hatvan négy arasztos köből bor, hatszáz kenyér és száz kenyér, — kétségtelen, hogy az utóbbi két tétel így nem lehetett elrendelve, s bizonyosan hibás leírásból vette eredetét.

Miután a középkor szokása szerint királyaink és főtisztviselőink az év nagy részét úton töltötték, a helyszínén orvosolva lehetőleg a sérelmeket, a lakosságra egy óriás teher támadt e különben üdvös intézményből, t. i. őket kíséretökkel el kellett látni. E kíséret pedig sohasem volt csekély számú, minek legvilágosabb tanu-

sága az, hogy Nonának privilegiumában az van megszabva, hogy a bán csak harminc kísérvél követelheti bebocsáttatását. Mekkora lehetett ekkor a király kísérete! Nem csoda tehát, ha ezek „megszállását“ (descensus) valóságos elemi csapásnak tekinték, s a nemesiséget ennek terhe alól már az aranybulla felmenté, még a király megvendéglését sem véve ki. Ily terjedelemben ritkán nyerték el városaink a mentességet, a privilegiumok közül csak Pozsony mondja: „nem akarjuk, hogy mi vagy báróink erőszakos megszállást tegyünk“, rendesen úgy volt, hogy a királyt egy napig kötelesek voltak ellátni, de több helyt úgy látszik, hogy csak magát, nem pedig kíséretét is, néhol azonban ezt is, erre mutat Zágráb privilegiumában foglalt azon hely, hogy ily alkalomkor a következőkre volt szükség: tizenkét ökrökre, ezer kenyérre és négy tonna (tunella) borra. Szlavoniában és a tenger mellékén még a bánt is kötelesek voltak a városok néha ellátni, mint azt már Nonáról említettük, Zágráb pedig a bánnak egyszer mindenkorra adott beiktatásakor ellátást és pedig, ha az királyi herceg volt, felét annak, a mivel a királynak tartozott, másnak csak egy ökröt, száz kenyeret és egy tonna bort. Zamobor ellenben csak szállást tartozék adni, a többi költségeikért pedig fizetett a bán, Perinán végre csak saját házában szállhatott meg. Még inkább el van az ország többi részeiben tiltva a megszállás. Csak a polgárok akaratával történhetik, mint Zólyom és Dobronya szabadságai mondják, vagy azok meghívására Nagy-Szombaté szerint. Dézs privilegiuma pedig a megye számára fentartott „locus castrensis“-re szorítja. Kivételt tesz mégis Beregszász, mely az alispánt, és Berény, mely a

segesdi főispánt vendéglé meg. — A megvendéglés átalakításának tekinthető még azon ajándék is, melylyel Verőce, mint láttuk, a királynak tartozott, az átváltoztatás talán azért történt, hogy e városba az ritkán jutott el, a jövedelemforrást pedig nem akará elveszteni. Fenmaradt e mellett természetesen az országnagyoknak és szomszédos főuraknak a „polgárok akaratával“, „azok meghívásokra“ való megvendéglésök, mint az, a későbbi városi számadási könyvek tanúsága szerint, igen szokásos és igen költséges vala, de a mit jó béke kedvéért meg kellett tenni. Csakhogy az nem kötelesség, hanem szivesség vala.

Az ország jövedelmei közé tartozott még a kamarai nyereség, mely a régi pénznek új pénzre való átváltásánál szedetett. E teher az Árpádok korában mindenkit terhelt s így természetesen a városokat is, de az eljárásra nézve mégis tudtak könnyebbítéseket kieszközölni. Rendesen ugyanis a kamara ispánjai (comites camerae) vagy a pénzváltók (monetarii) vagy a tárnok mester emberei (homines magistri tavernicorum) voltak a pénz átváltásával megbizva, de ezek működése a forgalmat sok tekintetben gátolja vala. Hogy tehát gyorsabban történhessék, részben vagy egészben maga a város végezte el: Nagyszombaton egészen a bíró eszközlé, Pestre (Pestújvárra) a tárnokmester embere nem vitt magával pénzváltókat, hanem a város által erre kiküldött hitelre méltó ember volt köteles igen éber és mindenfelé tekintő gondot viselni, hogy az új pénz átvétele megtörténjék. Hasonlókép adott még több városban is egy embert a bíró a tárnokmester embere mellé, így Pozsonyban, Vasvárt

stb. Mily tetemes lehetett a kamarai nyereség, mutatja az, hogy midőn ez adóvá változtatott át, ennek fejében I. Károly korában Nagy-Szombat évenként száz girát tartozott fizetni, Korpona és Báth harmincötöt, Trencsén tízet, Bars tizenötöt, Tapolcsán húszat.¹⁾

Midőn a városok által a király részére fizetett adókat az eddigiekben összeállítottuk, önkéntelenül felmerül azon kérdés, voltak-e a városok befolyással annak hova fordítására. Ennyire azonban még nem fejlett volt ki a magyar alkotmányosság, nemcsak a városok, hanem még a nemések sem folytak be, mi történjék a rendes adóval, melyet az országgyűlés engedélye nélkül is lehetett szedetni s a melyet mintegy a királyt minden esetre megillető fizetésnek tekintének.

Térjünk most át városainknak mint önálló közhatalóságoknak pénzügyeire. Ez oldalról még kevesebb az adat, mint a másiktól, ott mégis csak lehetett a privilegiumok alapján némi életet hozni létre, itt a számadási könyvek elveszte pótolhatatlan hiány.

A polgárok kétségkívül megadóztaták magokat, mi kitűnik abból, hogy a városok a mennyire lehetett, magokra vállalák az egyes polgárnak minden az állam irányában levő köteleességét. Kiemelendő itt egy főelv, mely a városokban az adózásnál érvényesült, az t. i. hogy bárki telepedék is a városba, birtoka után a többi polgárokkal arányosan tartozék részt venni a közterhekben. Különösen kiemelve látjuk ezt Pest, Sopron és Nagy-Szombat privilegiumaikban, tehát oly helyeken, hol nemesség is lakott; az utóbbi úgy fejezi ez elvet

---

¹⁾ I. Károly törvénye. 31. §.

ki, hogy csak olyanoknak adható el a birtok, a kik a közterhekben részt vesznek. Zágráb pedig olyanoknak nem engedi, hogy eladassék valamely birtok, a kik azt a város hatósága és adózása alól kivonnák. Mind ezen egyenlő teherviselés mellett is voltak a városokban adó-mentes birtokok. Vajjon az egyházjavarak általában azok voltak-e, nem tudjuk, de fenmaradt egy okmány, melyben IV. Béla elrendeli, hogy a nagyszombati apácák ne csak zárdájok után, hanem még azon kívüli telköktől, melyben „tisztjeik, úgymint káplánjaik, cipészeik és sütőik“ lakának, se fizessék azon adót, „mely a város szükségletére jogosan kivettetik.“ ¹⁾

Mily címet viselt a város által a polgároktól szedett adó, arról alig van tudósítás; a nagyszombati apácákat mentesítő okirat debitumot és exactiot említ, egy okmányban előfordul az esztergomi érsek és káptalan panasza a felett, hogy a város ott lakó jobbágyaiktól exactio-t, collecta-t szed. Az ily nevű állami adóktól a városok polgárai ugyan, mint feljebb láttuk, fel voltak mentve, Esztergomról nincs adat, de mint egyike az ország első városainak kétségkívül bírt e joggal, azonban az idézett nagyszombati okmány szerint, legalább is valószínű, hogy a városokban volt ily nevű adó-nem, melyet a jobbágyoktól, mint ott lakóktól, a közteherviselés alapján követeltek, az ellenben alig hihető, hogy tőlök mint jobbágyoktól külön adót szedtek volna. Tény azonban, hogy e kérdés felett a vita igen elmérgesedett, a város és annak egyes polgárai börtönbe vetették az egyházi jobbágyokat, az érsek

---

¹⁾ Wenzel Id. m. VIII. 93.

és káptalan pedig a királyhoz folyamodának orvoslattért.¹⁾

A városok jövedelmeihez tartozának még a törvénykezésből való bevételek is. A polgári per díjja Kőrösön negyven, Berényben hatvan dénár volt. Talán még nagyobb volt a bevétel a bírságokból a rendőri kihágások és bűnvádi ügyek után.

A kisebb jelentőségű ügyeknél bevett kisebb bírságok ugyan közvetlenül a bíróra vagy az esküdtekre szállának, de a nagyobbakéi magára a városra, így például Zágrábban a gyilkos vagyonának egy harmada, ha a tett szándékos volt, 20 gíra, ha véletlen, nyállal vagy hasonló eszközzel való sebesítés után öt s ha tagvesztést idézett elő tiz gíra. Megjegyzendő azonban, hogy oly helyeken, melyeket kisebb szabadságú városoknak neveztünk, a bírság két harmada a király által kiküldött bíróra szállott, s csak egy harmada a városra, illetőleg bírójára, ellenben Hibén akkor is arra szállott az egész bírság, ha polgár és idegen között folyván a per, annak ispánja is eljött, azt ugyanis az idegen fél tartozott kielégíteni.

A város jövedelmei közé tartozék a magtalanul s végrendelet nélkül elhunytak vagyonának némely része. E korban, midőn a városokban a világ minden részéből laktak telepések, de a közlekedés sokkal nehezebb volt mint jelenleg, s így az elhunytak távol levő rokonai vagy éppen nem, vagy legalább a szükséges egy év és egy napi idő alatt nem könnyen nyertek erről tudomást, ez sem lehetett éppen megvetendő jövedelem forrás. Az

---

¹⁾ U. a. X 137.

ily uratlan vagyonnak többnyire két harmada jutott a városnak, csakhogy gyakran valamely kikötéssel, p. Pestújvárt a vár erősítésére volt fordítandó, Selmecen az egyik harmad ugyan a városnak szabad rendelkezésére volt bocsátva, a másik ellenben az utak és hidak javítására volt kijelölve. Zágrábban ellenben csak egy harmad illeté a várost és pedig — legalább a privilegium szavai szerint — minden megszorítás nélkül. Korpona pedig házát akkor is eladhatá, ha háromszori kihirdetésre nem jelentkezők örökös.

A városok jövedelmének forrásai voltak még egyes vámok s egyéb királyi jövedelmek, továbbá azon az egyes polgárok között ki nem osztott földbirtokokból való bevételek, melyeket a királyoktól adományul nyerének, mint azt már az eddigi fejezetekben láttuk.

A mi a városok kiadásait illeti, azokat az eddigiekben jórészt elmondottuk. A város általában viselvén, az egyes polgárok helyett, az állam iránti tartozásokat, az adó többnyire, a megszállás mindenütt a város közös terhei közé tartozott. A városnak tetemes kiadásai voltak a honvédelemre és pedig úgy a nehéz fegyverzetűek kiállítására, mint, a hol erősítvény is volt, ennek fentartására. A város néha, de csak kivételesen, még a várispánnak is adózott és pedig nem csak a várispáni helyek, mint Bars, mely azt karácsonkor volt köteles ellátni s azon alkalomra száz kenyeret, tizenkét tyukot, tizenkét köből cerevisia-nak nevezett serféle italt és telkenként egy köből eleséget szolgáltatni, de némely egyéb helyek is, Pozsonyban p. a várhalászok jövedelmének egy harmada, mit a várispán kétségkívül már akkor is húzott, mikor a város még

hatalma alatt állott, illeté azt meg, Berényből pedig a segesdi főispán nyert minden telek után évenként két dénárt. Másutt ennek sincs nyoma, így Győr is felmentetett, midőn királyi várossá lett, azon egy nyolcad gíra fizetésének terhe alól, melylyel várispáni hely korában tartozott. Míg azonban az állam iránti kötelességek tetemes terhet rótak a városra, közigazgatása és törvénykezése majd semmibe sem került. Mint a bel-szervezetnél láttuk, a város tisztviselői nem húztak fizetést, a mibe pedig kisebb hivatalnokai és szolgálai kerülének, az alig tesz számot. Középítkezésekre sem költött a város sokat. Ismeretes ugyan a középkori városok szenvedélye pompás templomok építése iránt, de ez nálunk csak később terjedt el, ekkori monumentalisabb templomaink mind a királyoknak köszönik építtetésöket, a városházak sem képezék ekkor még a község figyelmének jelentékenyebb tárgyát, s így az ily nemű költségek leginkább csak is az utakra és hídakra fordított — kétségkívül csekély — kiadásból állottak.

Ha nem is az egész városnak közös, de az egyes polgároknak rendes kiadásuk volt és pedig a közügy érdekében — t. i. az egyház fentartására — a tized. Erre nézve az általános szabály az volt városainkban, hogy a tized teljesen a plébanust illeté, míg másutt az csak igen kis részt kapott belőle t. i. annak egy tizenhatodát. Egyedül Szatmár-Németiben nyerte a plébanus a tizednek negyedét, de arról nem értesít privilegiuma, vajjon annak többi része kit illetett meg. A tized beszedése a városokban, az okmányok szavai szerint, német vagy szász módon (*more theutonico* vagy *saxonico*)

történt, a mi abból állott, hogy csak minden tizenkettedik kepe hagyatott tizednek.¹⁾ A borra nézve nincs ily tudósításunk, ellenben azt tudjuk, hogy mustban kellett fizetni. A tized mindkét neménél látjuk tehát, hogy oda igyekeztek, miszerint a polgároknak a tőlök elveendő részszel mentül kevesebb fáradságok legyen. A tizedek pénzüi megválthatók voltak. Sopron privilegiumában egy kepe tizedének váltsága tizenkét bécsi dénárban van megszabva, ugyanaz megengedi a bor tizedének is megváltását. A plébánus még kétféle adót is fizetett tizedétől. Egy huszadát rendesen a király húzta, mi akkor országszerte szokás vala, egyedül Hibe privilegiuma mondja, hogy azt a tizednek tizede illeti meg, de ezt hajlandók vagyunk írás hibának tartani. A király ezen illetménye is meg volt pénzüi váltható, mint azt Szöllösön látjuk. A másik adó pedig, mely csak némely privilegiumban említettetik, az esztergomi érseket minden ötven telek után megillető egy gírából állott. Ez valószínűleg mintegy kárpótlás volt a tized azon három negyedéért, mely közönségesen a megye püspökét vagy érsekét illeté s a szerint bizonyosan a püspöknek fizettetett oly helyeken, melyek püspöki megyékben fekvének, a fent maradt adatok azonban mind az esztergomi főmegyéből valók.

---

¹⁾ Fejér C. D. V. 3. 41. — Ez okmányban a szepesi szászok és latínok megígérik, hogy azon túl ők is úgy fizetik a tizedet, mint a magyarok és tótok, addig azonban német módra „duodecimam de quocunque genere frugum in campis relinquendo“ teljesítették.

VII. FEJEZET.

J o g é l e t.

Midőn Amalfi város lakói — 1274-ben — szokásaikat össze akarák írni, az általok e végből meghívott Augustaricus János jogtűdős így nyilatkozott: „Igaz, hogy a törvény szent kötés, mégis szentebb kötés a szokás, s a hol a szokás szól, ott a törvény hallgat.“¹⁾ — E szavaknál jobban, mondhatni, semmikép sem lehetne a középkor jogi felfogását jellemezni. Igaz, hogy a középkorban *lex*-nek első sorban a római jogot nevezték, az egyes országok törvényeit pedig *constitutio*-knak vagy *decretum*-oknak, s hogy ezeknek a felett, bár annak mint *alapjognak* általános érvényét elismerék, gyakorlatban elsőséget tulajdonítanak, csak természetesen találhatjuk. De így meg volt adva az irány, s Amalfiban is tudjuk, hogy a *lex* alatt a nápolyi országos törvények is értettek, arra, hogy a *statutum* min-

---

¹⁾ Még kifejezőbb ez latín eredetiben: „*Licet lex est sanctio sancta, bona tamen consuetudo est sanctio sanctor et quod ubi consuetudo loquitur, lex omnino tacet.*“ — *Archivo St. I. Appendice I. 274.*

dig előbb való a törvénynél s nem a szokás érvényes ha a törvénnyel nincs ellentétben, hanem viszont. Magyarorszáiban meg aránylag legkevésbé volt ez érezhető, mert, mint Hajnik Imre helyesen megjegyzi, egy országban sem volt oly központi, nemzeti élet mint nálunk s a városok jogai és szokásai is sokkal egységesebbek valának, mint bárhol, de azért a szokások nálunk is hatalmasabbak valának a törvényeknél, csak-hogy minden város és minden vidék külön szokásai helyett, a közös szokás érvényesült, s e fejezet nem is lehet egyéb mint a városokban általánosan uralkodott szokások némi, bár halavány képe.

A mi a polgárok egyéni jogait illeti, azokat már feljebb elmondottuk, midőn azon közjogi alkotmányos elveket ismertettük, melyeken a városok helyzete alapult. Elég legyen itt megemlítenünk, hogy egy részt az állam irányában sokszor alig lehet a polgárt a nemestől megkülönböztetni, másrészt a polgárok egymás irányában mint egyenlők tünnek fel.

Áttérve a családi viszonyra a magyar város női polgárának is igen önálló helyzete volt. Rendelkezhettek vagyona felett, nemcsak hogy maga megjelenik a törvényszék előtt, hanem még férjét is képviselheti ¹⁾, a kire oly nagy a befolyása, hogy legalább Selmecen még a külföldre való zárandoklásban is, a Jéruzsálembe való kivételével, megakadályozható. A nők abban is ki valának tüntetve, hogy többnyire úrnőknek „domina“ címetének az okmányokban, míg a férfiak közül rendesen csak a tisztviselők mondatának uraknak. A nőket özvegy-

---

¹⁾ L. p. Acta Monialium Vetero-Budensium, az országos levéltárban 21 cs. 19. sz.

sége esetére a hitbér biztosítá. Ez nem volt eredeti magyar szokás, de, hogy mily korán általános érvényű lön, az kitűnik abból, hogy már 1248-ban az ország közszokásának nevezteték.¹⁾ Különben, mint azt Hajnik igen érdekesen kifejti, egyszerű volt az átmenetel, hogy a nőnek ára helyére, minek lényege úgy is az volt, hogy özvegyisége esetén a családhoz visszatérvén eltartására szolgáljon, a hasonló rendeltetésű hitbér lépjen, mert a különbség csak abból állott, hogy akkor a férj életében a feleség szülei, rokonai kezénél volt, most pedig a férj és feleség maguk kezelék a kérdéses összeget. A hitbér rendeltetésénél fogva el nem volt adható vagy zálogosítható, egyedül Selmezbánya engedi meg zálogba vetését azon esetre, ha a férj annyira elszegényedik, hogy különben koldulni volna kénytelen. A hitbérrel összefüggő ügy volt a hozomány kérdése. Ez ugyan átruháztatott a férjre²⁾, de a nőnek magtalan halála esetében visszaszállott annak családjára.

A vagyon jog ekkor alig volt elkülöníthető a család jogtól. Ez igen természetes, mert a vagyon a polgárságnál sem tekinteték egyéni, hanem inkább családi tulajdonnak. Ennek következménye volt, hogy a birtok eladás igen meg volt nehezítve. Az imént idézett amalfi-i szokás jog szerint a gyermekek közbirtokosok szülei vagyonában s az atya csak úgy adhatja el birtokát, ha gyermekei a bajulus³⁾ elé idéztetvén vagy nem jelennek meg vagy pedig nem mutatnak hajlandóságot a vagyon fejében eltartani szüleiket. Ugyancsak e köz-

---

¹⁾ Wenzel Id. m. VII. 271.

²⁾ U. a. VIII. 17.

³⁾ Bírói tisztviselő.

birtokossági viszonyból származott, hogy az atya nem hagyományozhatott egyik gyermekének többet, mint a másiknak, kivéve azon esetet, ha velők előbb megosztzkodott: ekkor a maga egyenlő része felett teljeseu szabad volt rendelkezési joga.¹⁾ Idéztem Amalfi városának e jog szabályait, mert ezekben a legvilágosabban van e családi közbirtoklási rendszer kifejtve. De hasonlót találunk nálunk is. Ha valamely városi polgár birtokát el akará adni, gyermekeit és feleségét a hatóság elé idézte s csak azok beleegyezésével (consensu) lett az eladás érvényessé. Azonban még tovább is mentek náluk. Tudva levő, hogy a nemesi birtok hazánkban nem is annyira a szűkebb értelemben vett családnak, hanem inkább az atyafiságnak sőt a nemzetségnek képezé tulajdonát. E szokás átment a városokba is s a szerződés megkötésére szükséges volt a rokonoknak, kiket barátoknak (amici, freunde) szoktak volt nevezni, beleegyezése, sőt mi több a szomszédoké is.²⁾ Ez utóbbiak helyettesíték mintegy a távolabbi rokonságot, mi igen kimagyarázható, mert a nemesek nemzetségek szerint levén letelepedve, a szomszéd egyszersmind rokon is volt, s a városban egyenesen helyette vétezt. Mint lehető örökösöket tehát mind ezeket megilleté az elővételi jog. Sőt oly emléket is ismerünk, mely szerint egy polgár nem a város területén levő birtokát is polgártársai beleegyezésével adja el.³⁾ De arra, hogy a gyermekek joga nemcsak elővételi, hanem közbirtok-

---

¹⁾ L. Amalfi jogkönyvét az idézett helyen.

²⁾ Számos példa az okmánytárakban. p. Wenzel Id. m. VII. 139, 145; VIII. 252. stb.

³⁾ U. a. VI. 487.

lási jog is volt, bizonyíték az, hogy a Nagy Lajos korabeli irály minta tár szerint, ha valamely polgár vagyona elkobzására ítéltetett az annyi részre osztatott, a hány tagból családja állott s abból csak az egy rész koboztatott el, a többi pedig meghagyatott családjának, de ha nem volt családja, úgy az egész esett áldozatúl ¹⁾).

S míg a magyar városok nagy része e tekintetben ennyire megegyez az olasz városok szokásával, addig a német városokban egészen különböző eljárást, rendet találunk. Bern privilegiuma például igen kiemeli, hogy az atya szabadon eladhatja bármely birtokát felesége és gyermekei beleegyezése nélkül, ezek semmi intézkedése ellen nem tiltakozhatván, Colmar pedig csak azon esetre korlátozza az eladási szabadságot, ha második felesége van az atyának, bizonyára azért, hogy az első házasságból való gyermekek a birtokból ki ne tudassanak. ²⁾ Ugyane felfogást fejezi ki Selmechánya jogkönyve is, megszabván, hogy a teljes korú birtoka felett egészen szabadon intézkedik, de egyéb városainknál nem találjuk ezt, s még a német eredetű Rodnáról is van az előbbi irányzatnak megfelelő okmány. ³⁾

Az örökösödési rend természetesen megfelelt a családjognak. A vagyon első sorban az örökhagyó gyermekeire és pedig, mint Beregszász privilegiuma vilá-

---

¹⁾ Kovachich: *Formulae styli solemnes*. 69. — Az ezen gyűjteményben közlöttek nem csupán minták, hanem valóságos okmányok, s jó részök az Árpádkorból származik, csakhogy jelen-
tékeny részöknél a nevek és évek ki vannak pontozva.

²⁾ L. idézett privilegiumaikat Gauppnál.

³⁾ Fejér C. D. IV. 3. 430.

gosan kifejezi, úgy a fiakra mint a leányokra szállott, a kik mint ilyenek örökösöknek (heresek) címeztetének. Ezek öröklése annyira természetesnek tetszett, hogy őket az örökségből kizárni talán nem is lehetett, legalább minden kiváltságlevél csak azon esetre szól végrendelkezésről, ha örökhagyónak gyermekei nincsenek. Ily esetre a végrendelkezés szabadsága van kimondva, megjegyzendő azonban, hogy e szabály inkább köz-, mint magánjogi intézkedés, s első sorban csak azt jelenti, hogy az államhatalom nem teszi kezét a vagyona, ha az örökhagyónak nincsenek gyermekei. E mellett szól különösen azon körülmény is, hogy a várnépeknél, már pedig a polgárok a várnépekhez állottak minden néposztály közül legközelebb, ha gyermekeik vagy fivéreik nem maradának, csak egyharmadrészben szállott a vagyon az örökhagyó özvegyére, kétharmad részben pedig a várispánra ¹⁾. Nézetünk mellett szól az is, hogy rendszeren ily hozzátétellel találkozunk (szabadon rendelkeznek) rokonaik és feleségök javára, ámbár azt is jelenti, hogy ezeknél már nem volt köteles örökhagyó a rokonsági fokozatot tekintetbe venni, hanem a kiválasztásban szabadon járhatott el. A rokonokra hagyományozhatáson kívül még többször kiemeltetik, hogy az egyházra hagyhatják javaikat a polgárok, így Körmenten és Varazsdon. Hogy ez gyakran történt, az a kor szelleméből következik, azt azonban nem lehet tudni, hogy a törvényhozás nagyobb vagy a közönség kisebb buzgóságának tulajdonítható-e, hogy nálunk semmi intézkedést sem találunk, mely a birtokoknak

---

¹⁾ Conditiones populorum castri Genriensis. Endlicher-nél 448.

az egyház kezébe jutását akadályozná, míg Amalfiban az apáca nem öröklött (házánkban számos példája van ennek), Bernben beteg ember nem tehetett végrendelkezést, s különösen az egyház javára, Altenburgban pedig az egyház köteles volt a reá hagyományozott javaikat eladni ¹⁾).

Némely város polgárai azonban a végrendelkezésnek általunk értelmezett szabadságában is némileg korlátolva valának. Nagy-Szombat régibb privilegiuma csak az ingóságokra, Valkóé pedig a pénzre szorítja azt, az ingatlanokról említést sem tévén, Zágrábnak meg úgy 1242-iki mint 1266-iki kiváltságlevele az ingóságokról való szabad végrendelkezés joga mellett az ingatlanok felett csak „suorum concivium habito consilio“, azaz a városi tanács beleegyeztével engedi meg. E helyt az lehetett a megszorítás oka, hogy idegennek ne hagyhassa a polgár birtokát, mert hozzá van téve „úgy hogy sem maga sem felesége sem rokonai által a városi hatóság alól ki ne vonathassék.“ E mellett bizonyít az is, hogy több város privilegiuma megszabja, hogy az elköltözők birtokait eladják, sőt Esztergomban egy örök bérleti szerződés Ádám mesterre és annak „törvényes és nem idegen“ utódaira érvényes. ²⁾

Ha valaki örökösök és végrendelkezés nélkül hunyt el, úgy vagyona eladatott és közcélokra fordított. Hogy az örökös hiánya nyilván való legyen, egy évig és egy napig kellett várni, vajjon azon idő alatt nem jelentkezik-e, csak Nagy-Szombat újabb és Korpona privilegiumaikban találjuk, hogy házak háromszori ki-

---

¹⁾ Gaupp Id. m. I. 205.

²⁾ Knauz Id. m. 345.

kiáltás után eladhatók, különben e határozat horderejéről nem győződhetünk meg, mert nem tudjuk, mily időközökben történt a kikiáltás. Az urafogyott vagyomból Pestújvárt kétharmad a város erősítésére, egyharmad könyöradományokra fordított az elhunyt lelki üdvéért, Zágrábban kétharmad jutott az utóbbi célra, egyharmad pedig a város pénztárába folyt; Selmecebányán végre egyharmad utak és hidak helyreállítására szolgált, egy könyöradományokra, egyharmada pedig megmaradt a városnak. ¹⁾

A birtok eladási és bérbe adási szerződések a városi hatóság előtt voltak kötendőek, mely azokról saját pecsété alatt ²⁾ hiteles bizonyítványt állított ki. ³⁾ E levelek annál érdekesebbek, mert a feltételeken kívül rendesen magokban foglalák az eladás okát is, e kor ugyanis az indokolatlan eladást nem tekinté megengedettnek. Nevezetes, hogy a város polgárai idegen helyen levő idegennek eladott birtokukat illető szerződéseket is gyakran a város előtt kötik ⁴⁾, de ily esetekben a káptalan előtti sem ismeretlen ⁵⁾. A birtok eladása ellen mindenkinek, ki arra igényt tartott, rövid időn fel kellett szólnia, különben bekövetkezett — egy év

---

¹⁾ E három részre osztással külföldön is találkozunk. Prágában épen úgy osztatott fel, mint Selmecebányán. (Rössler Id. m. 60.) — A németországi városokban pedig rendesen a fejedelmet illeté az egyik harmad.

²⁾ E korból ismeretes Esztergomnak kis és nagy pecsété. 1302-ből Pozsony és a következő század elejéről több más városé is, melyek a 13-dik században is meglehettek.

³⁾ Számos példa l. feljebb.

⁴⁾ Wenzel Id. m. VI. 487.

⁵⁾ Például: U. a. IX. 324.

és egy nap alatt — az elévülés. Az ilyenek ellenében az eladó mindig szavatosságot vállalt.

A bérbeadás rendesen hosszú időre kötöttet vagy pedig örökre. Ezekhez számíthatók, mint hisszük, azon esetek is, midőn királyi adományokról olvasunk, a mennyiben ezek a király által fentartott birtokoknak örök időkre való haszonbérbe adását jelentik.¹⁾

A magánjogi viszonyoknál alig kevésbbé érdekes, mert nem kevésbbé jellemző, a perbeli eljárás. Itt is mint mindenütt a középkorban igen egyszerű volt. A felperes (panaszos) megjelent a bíróságnál, előadta panaszát és kérte ellenfelének megidéztetését. A hatóság erre kiküldé a preco-t, ki a megidézést eszközölé, nagyobb igazság okáért értesítvén a megidézésről a szomszédokat is. E tennő nem volt a legkellemesebb, olyféle is megesett, hogy ütlegekkel fogadák s csak futással tudott megmenekülni. De ha az idézés rendesen folyt is le, nem volt mindig hatása: sem a nemeseket, sem a polgárokat nem igen háborgatá a pontosság. Ezért gyakran szükségessé vált a megidézést ismételni. Az egész országban rendesen három volt, de többre is emelkedett, s a szlapon statutumok a tizedik meghívást is ismerik. Pedig minden hiábavaló megidézésért bírság járt, kivéve ha alaposan indokoltatott az elmarádás. Ily indokok Selmechánya jogkönyve szerint a következők valának: 1. ha országos főúr akadályozza a megidézettet, 2. tűz vagy víz, 3. országos háborúság (unfried), 4. ha útközben elfogatott vagy kiraboltatott,

---

¹⁾ Ilyenek a soproni házak és tornyoknak a hadügyi fejezetben említett eladományozásai vagy Gyán és Rubin esztergomi polgárok szöleie. Wenzel Id. m. IX, 6.

5. látható betegség, 6. atyjának, anyjának vagy feleségének halála, tehát ezek is jó részt csak olyanokra vonatkoznak, a kik nem laknak a városban. Ha a megidézett a megjelenést nem halaszthatá vagy személyesen jelent meg a bíróság előtt vagy pedig képviselője — ügyvéde — által. Az ügyvédség különben nem volt bizonyos feltételekhez kötve s minden polgár teljesíthete ily teendőket, sőt mint láttuk asszonyok is képviselheték családjuk tagjait. ¹⁾

Mily határidőre kerültek az ügyek tárgyalásra ismeretlen, egyedül az adósságokra vonatkozólag olvasuk Selmechánya jogkönyvében, hogy tizennégy nap alatt kell vagy bizonyítani vagy pedig fizetni. A bizonyító eszközök a következők voltak: okmányok, tanuk, istenítélet és eskü. A városok legjobban szerették az okmányokkal való bizonyítást. Prága joga szerint ez volt ingatlanokra az egyedüli bizonyító eszköz nálunk is oda irányult a törekvés, ha talán elvileg nem volt is kimondva, legalább azért volt szükséges, minden arra vonatkozó szerződést a város előtt kötni s róla hiteles bizonyítványt nyerni.

Egyéb ügyekben azonban csak ritkán lehetett okmányokra hivatkozni, ily alkalmakkor tehát más módokhoz kellett folyamodni. Ilyen volt a tanukkal való bizonyítás, de ennek nagy korláta volt, hogy polgár ellen rendesen csak polgártársa vagy valamely hasonló szabadságú városból való polgár tanuskodhatott, mint az a legtöbb privilegiumban olvasható, vagy legalább két városbelinek kellett köztök lenni, mint azt

---

¹⁾ Kovachich Id. m. számos idevágó oklevelet tartalmaz, ezen kívül minden okmánytár.

Pozsonyé kívánja. Korunk szemüvegén nézve az ily korlátozása a tanuskodásnak észellenes, de a középkorban általában szokásban volt, hogy azt csak rendtárs gyakorolhassa s ezt mindenki joga biztosításának tekinté. A nemzetiségi különbség, mint feljebb említők, Korponán épen a tanuskodásban tőn különbséget, a mennyiben a nem németek tanuskodása nem volt érvényes. Ezzel akarták-e Korpona lakói nemzetiségöket fentartani, nem tudjuk s kérdés, hogy általában lehetséges volt-e egyes városnak, ha más városokkal érintkezésbe lépett, ily különö rendszabályt fentartani, midőn a legelőkelőbb városok lakosságának zöme nem volt német. Még egy városi privilegium emlékezik meg a tanuskodásnál a nemzetiségi különbségről, ez Dobronyának és Bábaszéknek közös kiváltságlevelök. E privilegium azt szabja meg, hogy ha valamely per támad magyar és német között, úgy mindkét nemzetiségből egyenlőképen kell kihallgatást eszközölni.

A harmadik bizonyítási eszközt az úgy nevezett *istenítéletek* képezék. E kiegészítő eszköze a középkor törvénykezésének egykor Európaszerte divatozott s az ausztriai városokban — Ennsben, Bécsben — még a tizenharmadik században is fenállott ¹⁾, valamint a „*Ritus explorande veritatis*“ tanusága szerint ez időben Magyarországon is elterjedt volt. Városaink e tekintetben sokkal előhaladottabbak voltak s nemcsak annak durvább nemei, mint a tüzes vas és hideg víz próbák, hanem a *párbaj* is többnyire ki voltak zárva az alkalmazásból. Ez utóbbit is a privilegiumok közül csak Beszterce-

---

¹⁾ Gaupp Id. m. II. 206 és 225.

bányáé említi mint fenállót a legtöbb pedig tilalmazza. Iróink között eltérők a nézetek, vajjon a párbaj nem alkalmazása eltiltásnak vagy felmentésnek veendő-e. Nem akarunk úgy fellépni, mint a kik oly tekintélyes férfiak által megvitatott kérdést biztosan elakarnók dönteni, de a hazai anyag csekély volta mellett azt hiszszük nem lesz felesleges a külföldi városok privilegiumaiban ide vonatkozó helyek közül néhányat felhozni s az bizonyára alkalmas lesz a szempontok tisztázásához járulni. Üchtlandi Freiburg és Burgdorf privilegiumaik meg-egyezőleg azt rendelik: „egy polgár se vívjon párbajt, ha nem akar“, breisgaui Freiburgé: „egy polgárnak se legyen párbaja, akarata ellenére“, Eisenaché: „egy idegen se támadhasson meg polgárt párbajjal, akármi legyen is az ügy“, sőt üchtlandi Freiburg még meg is birságolja a kihívót, úgy a megtámadottnak, mint a bírónak fizetendő három libra erejéig.¹⁾ De Nagy-Szombat privilegiumában is az foglaltatik: senki ítélete nem kényszeritheti őket arra, hogy akár helybelivel, akár idegennel bajt vívjanak. Minden, úgy hiszem, a mellett bizonyít, hogy a polgárok inkább felmentésnek, mint eltiltásnak tekinték. Ez is tanusága annak, mennyire tekintetbe vevé a középkor az egyéniséget, nem indult ki teoriából, hanem kire-kire nézve úgy intézkedék, a mint igényeinek leginkább megfelelt. Nincs azonban okunk hinni, hogy Besztercebánya a szó szoros értelmében egyedüli város lett volna, mely a párbajt még alkalmazta, legalább a Kovachichnál közlött okmány²⁾ nem mutat arra, mintha csak egy

---

¹⁾ L. Gauppnál az illető privilegiumokat.

²⁾ Kovachich Id. m. 35

városnál lett volna alkalmazva egyszersmind sokkal magyarabb állapotokra utal, mint minők akkor Besztercebányán valának. Ugyancsak ezen oklevél nyomán ismerkedhetünk meg az eljárási móddal a párbajoknál. Alperes hívja ki felperest igazsága bebizonyítása céljából az által, hogy egy c ö v e k (chewek, chemiek) nevű fadarabot (claviculum ligneum) vet neki oda s ha ez azt felveszi úgy a párbaj el van fogadva. Maga a párbaj a városi hatóság színe előtt vívatik, melynek kötelessége volt arra ügyelni, hogy minden alakiség megtörténjék s hogy egyik fél se szedje reá a másikat. A párbaj gyalog történt, a fegyverek Besztercebánya privilegiuma szerint következők valának: kerek paizs (scutum rotundatum, Kovachichnál a hasonértelmű clipeus) és kard. Az ezen fegyverekkel vítt párbaj szász szokás szerintinek neveztetik. A magyar párbajnál több fegyver használtatott: tőr, két kard, dárda, bot és pajzs. A besztercebányaik egymással vagy velők egyenlő nemzetiségűekkel vagy szabadságúakkal szász módra harcolának, a nemesekkel való párbaj módját a király határozá meg. Az egész városnak másutt is említettnek a király által megítélt s idegenekkel való párbajai, így Berény és György, Juharos fia, között ismerünk egy földbirtok feletti párbajjal eldöntött ügyet ¹⁾ és egy Nagyszombat meg két német között megítéltet, melyre még visszatérünk.

A negyedik bizonyító eszköz volt az e s k ü. Ez különösen akkor jött divatba, midőn az istenitéletek eltöröltetének, mint azok helyettesítője, ezért találkozzunk oly gyakran e fordulattal: „ne párbajjal, hanem

¹⁾ Fejér C. D. IV. 3. 462.

esküvel bizonyítsanak.“ Különösen szokott volt az u. n. eskütársakkal való bizonyítás, azaz a társ nem arra esküdött meg, hogy igaz a mit a fél állít, hanem hogy szavahihető embernek ismeri. Nálunk leggyakoribb volt a tizenkét társsal bizonyítás, mint avval bármely ügyre nézve találkozunk Korponán és Nagy-Szombaton, de sok helyütt úgy látszik kevesebb is elég volt az ügy érdeme szerint ¹⁾. Selmezbányán is gyakran elég volt egy-két-négy társ.

A bizonyító eszközök egyike vagy másika igénybe vétetvén befejeztetett a pörös eljárás, a bíróság ítéletet hozott, a bíró, mint elnök, kimondá azt, a nyertes fél részére pedig kiállítatott az ítéletlevél. Adósságnál ilyenkor vagy kifizettetett a tartozás, vagy pedig zálogba vetették az adós birtokát, s ha egy év alatt sem tudott fizetni, úgy az három törvéynap (rechttag) közbejöttével eladatott, s a netaláni felesleg az addigi tulajdonosnak visszaadatott, ha pedig vevő nem akadt, úgy addig maradt zálogban, míg csak az adósság törlesztve nem lőn ²⁾. Voltak azonban oly esetek is, midőn a városi hatóság egyszerűen átruházta kielégítésül az adós vagyonát a hitelezőre ³⁾.

A pörös eljárás bármely szakában lehető volt a békés úton való kiegyezés, sőt az istenítéletnek, eskünek az volt leginkább feladatuk, hogy a felek mielőtt ily ünnepélyes tényhez fognának, magokba szálljanak és inkább békésen kiegyezzenek. A kiegyezés azonban

---

¹⁾ Vasvár privilegiuma szerint: secundum negocii exigenciam.

²⁾ Selmezbánya jogkönyve szerint.

³⁾ Wenzel Id. m. VIII. 414.

nem zárta el a per tovább folytathatásának útját, s a berényieknek előbb említett s párbajjal eldöntött pörük is előbb már kiegyezésnek képezé tárgyát.

Láttuk feljebb, hogy a polgároknál a fellebbezés bizonyos tekintetben akadályozva volt, a mennyiben a városi hatóság azt nem látta szivesen, mind az által ők is belátták, hogy az elkerülhetetlen, csak hogy a polgárok nem folyamodtak olyan hatóságokhoz, melyek a nemességnek is felsőbbségét képezék, mint a megyéhez vagy a nádorhoz, e szabály alól csak Patak képez kivételt, mely a nádorhoz, és Sátoralja-Ujhely, mely a várnagyhoz viszi ügyeit. A városok rendes fellebbezési hatósága a király és annak helyettesítésében a tárnokmester volt. A fellebbezés indokául rendesen az ügy nehézsége (bonyolultsága) hozatik fel, így Nyitrán: „ha nehéz ügyek felett netalán itélni nem tudnának,“ másutt az, ha a bíró nem akar ítéletet hozni, mint Sátoralja-Ujhelyen; Nagy-Szombaton pedig olyankorra rendeltetik el, ha a község elveti a bíró határozatát. A tárnokmester mellett a többi városok is képeztek felebbezési hatóságot; de ez intézmény a tizenharmadik században még teljesen kialakulatlan volt s egyedül Selmec jogkönyve tesz róla említést.

Mely ügyek képezék a fellebbezésnek ekkor tárgyát, azt határozottan meg nem mondhatni, de miután a vegyesház korában csakis polgári perek vitettek a tárnokmester elé, megfelelőleg annak, hogy a lombárd városoknál is a 25 lírán felüli perek tartoztak a császári küldött bíró ítélete alá, valószínű, hogy akkor sem tartoztak a bünvádi ügyek oda.

Mig a régibb egyszerűbb viszonyok között a ma-

gán jog majdnem teljesen nélkülözött minden feljegyzett szabályt, annyira vérré vált az emberekben, addig a büntető jogról akkor is tudták, hogy az önkényesen rendeltetik el s azért is már korán feljegyeztetett s árpádkori törvényeink leginkább arra tartozó szabályokból állanak. Így a városoknál is. Nem tartjuk azonban szükségesnek e helyütt minden egyes büntető jogi intézkedést előadni, feladatunk inkább az lesz úgy az egyes intézmények között a belső összefüggést keresni, mint az összehasonlítást megtenni a hazai általános büntető joggal s a külföldi városokéival.

A bűnök közül négy vonta magára nagyobb mértékben és méltán a városok figyelmét: a gyilkosság, a testi sértés és erőszakoskodás, az orzás és gyújtogatás. A gyilkosság, mit ekkor még nem különböztettek meg az emberöléstől, mindezek között méltán tehető az első helyre, mert az embernek az élete biztonsága kétségtelen az első, a mit a társadalomtól kívánhat. E bűn rendesen halállal büntettetett, de a megváltásnak helye volt, a rokonok kiegyezhettek a bűn elkövetőjével s a város akkor nem tartá kötelességének pert indítani. Ezen állításunkat a legfényesebben igazolja egy korunk után néhány évvel kelt szerződés, mely szerint Fülöp és Péter testvéröket Jánost megölvén, annak özvegyével és gyermekeivel kiegyeznek, hogy ezek azon gyilkosság miatt soha sem háborgatják őket.¹⁾ Nem kevésbé érdekes egy árpádkori szerződés, melyet Dienes és Misér pozsony megyei városok kötnek Kórodi Olivérrel s annak rokonaival. Azok az általok megölt Kórodi János vérdíjjául hat girát fizet-

---

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 5. 122.

nek, ezek pedig kötelezik magukat arra, hogy a polgárok ellenében ezért soha keresetet nem indítanak s ha mégis tennék, tiz girát kötelesek fizetni.¹⁾ Látni lehet ezekből, hogy ekkor az ily nemű kiegyezések nemcsak törvényesek valának, melyek megszegői ellen pört lehetett indítani, de oly szokásosak, hogy az özvegy, a gyermekek nem találják visszariasztónak és erkölcsi lehetetlenségnek a férj és az atya gyilkosaival annak halála felett néhány forinton kiegyezni. Ha azonban a kiegyezés nem jött létre, a város megindítá a pert s az ítélel el a bűnöst. A büntetések különbözők részint pénzbeliek, részint a már említett halál büntetés, melyeknek egymáshoz való viszonyát legjobban feltünteti Kőrös privilegiuma, mely száz pensa (husz gira) vérdíjat szab meg (kétharmad részben a megölt rokonai, egyharmad részben a bíró javára,) „ha pedig a bűnös pénzzel nem védi magát, feje a másik félnek kezébe adatik.“ N. Szöllősen csupán pénzbeli büntetésről — 2 gira — tudunk, Zágráb ellenben csak ha megszökik a bűnös, teszi kezét vagyonára, azt két részben a megölt rokonai, egy részben, a bíró javára kobozván el, „de ha elfogatik, szokás szerint ítéltessék el,“ a mi nem jelenthet egyebet, mint, hogy az ilyen ellenében halálos büntetés volt kiszabva. Egyedül e büntetésről teszen említést Körmend. Selmechánya és Pestújvár²⁾ privilegiumaik szintén csak ezt engedik meg, a mennyiben azt kívánják, hogy a büntetés a bűnös testét érje, va-

---

¹⁾ Wenzel Id. m. V. 86.

²⁾ Pestújvár privilegiumának 1276-i pótcikkelyei. Fej. VI. 2. 400.

gyona pedig rokonainak maradjon, de a kiegyezés lehetősége a bűnös megszökése esetén mindkettőben igen világosan van kifejezve, mert ez a vagyon el nem kobzást azzal indokolja, hogy az által minden reménye a vissza térhetésre el ne vétessék, hanem hazajöven a megölt rokonait kielégíthesse, Selmezbánya pedig megengedi a hazajövetelt, mihielyt a bűnös a megölt rokonaival kiegyez. — E nagy bűn feletti büntetés nálunk is elég szigorú, de külföldön általában még szigorúbbnak találjuk, a mennyiben úgy Olasz, mint Németországban fejjétel és jószág vesztés rendeltetett, így Firenze, Luccán, Hagenauban, Eisenachon, Egerben (csehországi, ekkor Németországhoz tartozott.) A dolog természetéből következik, hogy a ki véletlenül követett el ember-ölést az szelidebben lakolt, de a büntetésről kevés adatunk van. Zágráb 20 gírá (100 pensa) kiyán tőle a megölt rokonai, négyet (20 p.) a város részére, ha pedig nem tudná kifizetni, úgy más módon ítéljenek felette (de mikép, arról nem szól). Ellenben ha a gyilkosság mellé rablás is csatlakozott, Selmezbánya szigorúbb büntetési eszközhez nyúl s a bűnösnek végig vonszolását (slaifen) és kerékbe törését kívánja. Hogy történt a rokongyilkosságoknál oly korban, midőn épen a megölt rokonai s a gyilkos közti kiegyezés volt a szokásos nem tudjuk; a feleség megölésére Sz. István a közönséges büntetésnél kisebbet szabott, de Selmezbánya jogkönyve azt rendeli el, hogy annak megölője úgy szenvedjen, mint egyéb gyilkos. Indított-e azonban ilyenkor a város hivatalból keresetet, vagy azt várta be, míg a nő rokonai fellépnek, arról nincs szó az emlékekben.

A közép kor műveltségi állapotaiból következik, hogy az erőszakosságok a bűnök között kiváló helyet foglalának el s ezek között ismét a testi sértések. Ez utóbbiak között már számos categoriát különböztetnek meg, különösen megszokták különböztetni idézett-e tagelvesztést elő vagy nem, szült-e bénulást, járt-e vérvesztéssel. A büntetés rendesen pénzben állapított meg, Zágráb a tagvesztéssel járó sértésért tíz, az a nélküliért 5 gírárt fizettetett a sértettnek s mind két esetben egyet a városnak s azon kívül a gyógyítási költségeket; Szöllös a halálos sebért egy, egyébért fél gírárt. Selmechánya pedig kézelvágásra ítéli, ki mást nyomorulttá tesz, azaz megbénít (leem), Körmenden ezt csak a kézelvágásra alkalmazva találjuk. Az arcul csapást nem tekinték egyedül testi, hanem inkább becsület sértésnek, azért mondhatni igen nagy szigorral jártak el az azt elkövetők ellenében. Zágráb két gíra (10 pensa) birságot szab ki reájok, de a harmadszorra száműzetésök következett be, ugyan e büntetést alkalmazá Selmechánya már előszörre vagy pedig négy heti elzárást (in stock). A hajnál fogva húzás evvel egyenlő bűnnek vétetett. Egyéb erőszakossági esetek közül kiemelendő a házba betörés, mi Selmecen halállal, Körmenden ellenben tíz gíra birsággal büntetteték. Erőszak tételnek fej vesztés volt bűnhődése, azonban megkivántatott, hogy a nő véresen, megszaggatott ruhával jelenjék meg s két tanuval is bizonyítson, ugyanígy büntetteték a nőrabló is, de annak megállapítására, vajjon nőrablás vagy szöktetés esete forog-e fen, egy igen eredeti próbára volt szükség. A leány a piac közepén állíttatott fel a bíró és az esküdtek elé, egyik felül

annak rokonai, másfelől a szöktető foglaltak helyet. Ha a leány a férfihöz ment „akkor jól van,” ha azonban rokonaihoz, úgy az mint nőrabló íteltetett el. A vásári csend háborítása, illetőleg az akkor elkövetett testi sértések is kemény megtorlást szenvedének. Ha valaki kardot rántott, de kárt nem tön, elzáratott „az urak kegyelme szerint”, ha esküdt irányában tevő ezt, fegyvere is elvétetett, ha pedig valakit meg is sebesített, keze levágotott. Még szigorúbb volt a büntetése minden tűz esetén elkövetett kihágásnak: a ki egyszerűen kardot rántott, kezét, a ki pedig megsebesített valakit, fejét veszté. E bűnök büntetése a külföldön majdnem városonként külön-özött, de nagyjából megegyezett a nálunk szokásossal.

Az árpádkori büntető jog nem ismeré a lopás és rablás közti különbséget s ezen akkor is közveszélyesnek tartott bűnök ellenében egyforma szigorral járt el, akasztófát kívánván számokra. E büntetés a középkorban annyira természetesnek tekintetett, hogy alig van egy-két helyt megemlítve, Selmechánya törvénykönyve azt egész általánosságban mondja ki, de gyümölcs tolvajok s hasonlók nem büntetethettek a a törvény egész szigorával, a mi kitűnik Körmend privilegiumából, mely hatvan fríz garason felüli lopásra szabja azt ki, de maga Selmechánya jogkönyve is bizonyosságot tesz arról, mert gyújtogatás esetén is, midőn mindennek sokkal nagyobb volt büntetése mint rendesen, csak a hat fillér érőn felüli tolvajlás büntetetik így. Kőrösön azonban a ki tolvajnak volt kikiáltva, de talán bűne be nem bizonyítva, száműzetett. A rablás különböző nemei közül legszigorúbb volt a templom

rablás büntetése: a megégetés. Az orgazdák a tolvajokkal egyenlőn bűnhődének.

Negyedik a közbiztonság elleni főbűnnek a g y u j t o g a t á s tekinteték, mi abból is kitűnik, hogy némely kisebb szabadságú város felette nem ítélhetett. Csak kevés privilegium tesz még róla említést, Selmechánya jogkönyve azonban nemcsak, hogy megszabja büntetését — a tűzhalált, mit azok is szenvedének, kik tűzzel csak fenyegetőztek — hanem minden a tűz idején elkövetett kihágásról is szigorúan intézkedik.

Aránylag kevés az, a mit az egyház irányában való bűnökről privilegiumaink fentartának. A figyelem csak kettőre terjedt ki: a bűbájosságra és az istenkáromlásra. Az első tűzhalállal fenyeztetett, a ki pedig a második bűnben találtatott, hét vasárnapon övig meztelenül s mezitláb a templom körül hajtatott és korbácsoltatott. ¹⁾ Mindkét büntetés csak az egyházi törvényeknek alkalmazása vala.

A középkori büntető jog aránylag még szigorúbb volt az alattomos bűnök, mint az erőszakosak irányában, mert ezek ellen könnyebb volt ama fegyver viselő korban kinek-kinek védekezni, míg a nép a műveltség alacsony fokon állván, mindennemű csalásnak tág tere nyílt. A legjelentékenyebb volt ezek közül a hamis pénzverés, mi hűtlenségnek tekintetett s ezért úgy látszik az állami hatóság hatásköre alá tartozott, de még az ebben bűnösöket sem üldözheté városban, annak beleegyezése nélkül, a kamara ispán. A hamis kockával játszóknak a kocka kezén átszúratott, a ki pe-

---

¹⁾ Selmechánya jogkönyvében.

dig másnak gyermekét elárulá, minek következtében az eladatott, ha férfi volt, kerékbe töretett, ha nő vízbe fojtatott. Az alattomos bűnök iránti szigorúság tanúsága az is, a mint a vásárokon hamis mértékkel mérők irányában, a kik ellen való intézkedések Selmechánya jogkönyvében első helyre vannak téve, eljártak. Testi büntetés ugyan nem érte őket, de elég súlyos pénz-bírságokat kellett viselniök az első alkalommal t. i. egy, a másodiknál két gírárt fizetének a felügyelő esküdtnek, a harmadik alkalommal pedig tíz gírárt, melynek azonban csak egy harmada jutott azon esküdtnek, két harmada a bírót illetvén.

Különös tekintettel voltak városaink a becsület sértésekre s köztök első helyen a rágalmazásra. Ha valaki Selmechányán követett el ily vétket, három vásári napon kiállíttatott a pellengérre s ott kellett nyilvánosan beismerni vétkét ily szókkal: „a mit a bíróról (illetőleg esküdtről vagy polgárról) szóllottam, azt hazudtam mit egy gonosztevő“ — s evvel százjára volt köteles egyet ütni. De ha ez igen meggyalázó volt, a Zágrábban kiszabott büntetés anyagilag károsabb vala. Itt a sértettnek két gíra (tiz pensa), a városnak pedig száz dénár volt érte fizetendő, s ha a hatóság színe előtt történt, a bírság megkétszerezetett. De ha valaki e bünt háromszor elköveté, annak összes vagyona elkoboztatott s maga a városból gyalázattal kiűzetett. Ugyan így büntettetett a némileg ide tartozó arcul csapás és hajnál húzás, mint azt feljebb előadtuk.

Ha e büntetőjogi rendszabályainkon végig tekintünk, itt is teljes mértékben látjuk a kialakulatlansá-

got s egyforma ügyben való egészen különböző eljárást. A gyilkosságnál kifejtettük a divatozó compensativ rendszert, mely számos városnál a többi büntetésekre is alkalmaztatott. Egészben két fő büntetési módot találunk, a testi és vagyonbeli büntetéseket. A Selmezbánya és Pestújvár által kiszabott azon elv, hogy a büntetés a bűnösnek testét érje, ne pedig vagyonát, csak a halálra ítéelendőkre vonatkozik s nem a bíróságolást, hanem a vagyon elkobzást tilalmazza. Mind az által, midőn a pestújvári pótcikkelyekben azon helyet olvassuk a vagyon elkobzás ellenében, „nehogy ilyképen vagyonuk széthordatván, minden reményök elvétessék a visszatérhetésre“ lehetlen nem csodálkoznunk a magyar büntető jog szelidsége felett, ha azt a többi országokéval összehasonlítjuk. Lucca az ilyen törvény előtt meg nem jelenőt a város árulójának tekinté s vagyonát fenekestül felforgatni rendelé, Enns a háromszori megidézésre meg nem jelenőt megfosztván vagyonától, annak két harmadát meghagyva családjának, egy harmada a bíró javára szállott, breisgaui Freiburgban a meg nem fogható gyilkosnak háza leromboltatott s csak egy év múlva építheték fel rokonai hatvan schilling lefizetése mellett. De e büntetést több városban a fejvesztéssel együtt azon esetre is alkalmazva találjuk, ha a bűnös kézre keríthető, mint Firenzében, Hagenauban. Nálunk ellenben egyszerre csak egyik büntetés volt lehető, de a vagyon elkobzás, mint az ártatlan utódokat sértő, több helyt elkerültetett, Pestújvár szabadsága pedig még a bűnösnek is meg akarja hagyni a javulás útját. Abból pedig, hogy városainkban a birtokok feldulása és fel-

égetése nem volt alkalmazva, az állami általános törvényhozásnak — az 1231. törvény tiltja el — a városokra gyakorolt befolyását vehetjük észre.

A mi az egyes testi büntetéseket illeti, első sorban említendő a halálbüntetés, mi tolvajoknál felakasztással, más bűnösök irányában fejevételrel hajtatott végre. A kivégzések kegyetlenebb nemeivel csakis Selmecbányán találkozunk s miután az ország egyéb rendű lakosainál sem találunk ily büntetéseket, valószínű, hogy azok Selmecbányába, melyre a német jognak tetemes befolyása volt, Németországból vándoroltak. Egyéb testi büntetéseket illetőleg a test csonkítások igen ritkán alkalmaztatának s közülök csakis a kézlevágással találkozunk, mások pedig — mint az ostromlás, kép átszurása — csak kivételesen fordulnak elő. E tekintetben is viszonylagos mérséklet jellemzi a hazai intézményeket, hisz az ausztriai városokban a legtöbb testi sértésre a forbát alkalmazták, Németországban pedig olyannal is találkozunk, hogy a bűnös tőkéhez köttetvén fejről a bőrt lehúzták.¹⁾

Szabadság büntetések a középkorban kivételesek voltak. Börtönről alig van emlékezés, az is inkább csak a vizsgálati fogság színhelyéül szolgál. „In stock“ a becsület sértők kénytelenültek ülni Selmecbányán. Egy, már fentebb idézett esztergomi okmány²⁾ magánosoknál levő börtönökről tesz említést, mi arra mutat, hogy a városnak nem voltak elegendő börtönül használható helyiségei oly esetben, ha többeket tartóztatának le.

A középkor városai által előszeretettel alkalmaz-

---

¹⁾ Üchtlandi Freiburg és Burgdorfon, valamint Bécsben.

²⁾ Wenzel Id. m. X. 137.

tatott kisebb-nagyobb mértékben a városból való száműzetés. A német városok közül legnagyobb mérvben Strassbourghban találjuk, hol az erőszak-tétel, a fegyverrel, doronggal való megsebesítés vagy csak megtámadás, arcul csapás, hivatalban való hanyagság: mind hosszabb rövidebb ideig tartó száműzetéssel büntettének. Hazánkban nem alkalmaztatott ily gyakran, de szigorúbban. Nálunk a száműzés részben örökös volt, ép úgy mint Luccán, hol ezzel azokat fenytették, kik a testi sértések váltságaul szolgáló díjját le nem tudák fizetni, így Zágrábban, hol ezzel a harmadszori becsület sértés, meg Kőrösön, hol a kikiáltott tolvajlás elkövetői fenytettek, részben pedig az által lón kiválóan terhessé, hogy a ki az egyik városból el volt űzve, az a másikból is úgy volt, legalább gyilkosságra vonatkozólag ezt olvassuk Selmechánya jogkönyvében, de itt nem volt örökös, hanem csak addig tartó, míg a száműzött ki nem egyezik a sértettekkel.

A középkor a becsületet sértő büntetésekben igen találékony volt, nálunk az Árpádok korában még ritkábban találkozunk velök, megemlítendő mégis Selmechányának fentebb idézett eljárása a rágalmazók irányában.

A testi büntetéseken kívül vagy talán azok mellett is első helyen a vagyoni büntetések állanak. A vagyon elkobzás nálunk, mint láttuk, csak kivételesen fordul elő, de a bírságok annál gyakoriabbak valának.

A mi a bírság hova fordítását illeti, külföldön annak jó része mindig a fejedelemre szállott, így különösen a német és cseh városokban ¹⁾, nálunk effélével

---

¹⁾ Gaupnál több helyt, Rössler Id. m. 81.

csak a kisebb szabadságú városokban találkozunk, a mennyiben azokban, ha a királyi bíró ítelt, a bírságok egy harmada jutott csak a városi, két harmada pedig a királyi kiküldött bírónak. Többi városainkban ellenben az egész a városi hatóságnak jutott és pedig vagy magának a városnak vagy pedig az egyik tisztviselőnek.

A tulajdonképi büntetésen kívül mellék büntetésekkel nem igen találkozunk, legfeljebb az számítható ide, hogy a ki lopás vagy hamis eskü bűnében találtatott — Zágráb privilegiuma szerint — nem lehetett a városnak tisztviselője.

A mi a büntető per eljárását illeti, arra nézve kevés adat van a tizenharmadik századból. A fő kérdés az volt, vajjon tetten kapták-e a vádlottat vagy nem. Az utóbbi esetben a rendes polgári per hosszú útja vétetett számos megidézéseivel igénybe, mi alatt a vádlott bátran megszökhett, s ha a törvényszék előtt megjelent is, alig volt egyéb mód az akkori viszonyok között a tény kitudására, mint a lelkiismeretre való hivatkozás. Így pedig lelkiismeretlen ember, kivált egy kis értelem ferdítéssel vagy reservatio mentalisszal megnyugtattván magát, bármikor kibújhatott az elítéltetés alól. Ellenben ha a vádlottat tetten kapták, úgy rövid volt a pörös eljárás s az ilyeneket nem hagyták szabad lábon, hanem a preco felügyelete alatt elzártatták. ¹⁾ Ilyenkor már csak kezességre bocsáttatott ki a

---

¹⁾ Vizsgálati fogság kiténik Selmechánya és Szatmár-Németi privilegiumaikból, de világosabban emlékezik meg arról az esztergomi érsektől függő Keresztúré (Endlicher Id. m. 469.), mely azt is elrendeli, hogy az adósság miatt elzártak a közönséges bűnösöktől külön helyet nyerjenek.

vádlott, de ha harminc gíra vagyona volt, úgy az is annak tekinteté. Megemlítésre méltó, hogy a bűnvádi perekben is használtatott a párbaj s a Kovachichnál közlött irályminták egyike oly esetről tesz tanúságot, midőn valaki erőszaktételtől vádoltatván, hívja ki a vádlót párbajra. ¹⁾ Megjegyzendő továbbá az is, hogy a bűnvádi per közben is lehető volt a kiegyezés, így miután Ressel és Lebret németek egy nagyszombati embert megöltek s Nagy-Szombat városa az özvegy nevében pert indított a király előtt ellenök, midőn a párbaj már ki volt tűzve, kiegyeztek száz gíraban az özvegygyel. ²⁾

Láttuk az eddigiekben, hogy városaink jogi intézményei között, úgy a magán-, mint a büntető jogra nézve, számos eltérés van. Lehet-e ezen eltéréseket rendszerekbe foglalni s a magyar városjogok között is mintegy családokat megkülönböztetni? Különben már Németországban is oda jutottak, hogy jobban átkutatván az egyes városi jogokat, mind kevésbbé tudják azokat világos rendszerekbe foglalni, ép úgy mint a geologusok, kik mikor még kevés volt az ismert anyag világosan tudták minden kor képződményeit, jelenleg pedig alig képesek arra csak körülbelül is. Nem tettek ugyan még a város-jogok ilynemű osztályozásáról le, de majdnem mindenki más osztályokat állít fel. Gaupp azt mondja, hogy annyi jogcsalád van, — Németországban — a hány német nép törzs, s szerinte csak az észak-németországi, gyarmatosításból alakult, városoknál lehet némileg is tisztán megkülönböztetni a magdeburgi

---

¹⁾ Kovachich Id. m. 35.

²⁾ Knauz Id. m. 548.

és lübecki családokat, azonban e területen is számos eset van arra, hogy egy városban találkozott a kettő, akár mert a város egyik részében az egyik, másik részében a másik divatozott, akár mert az intézmények részint jobbról, részint balról vétettek, vagy hogy a város hol az egyiket, hol a másikat használta. Tanujele e zavar-
nak, hogy míg eddig a cseh városokat Magdeburg család-
jához szokták számítani, Tomaschek erőnek erejé-
vel belőlők s az ausztriai (a középkori Ausztria értendő)
városokból akar egy családot alkotni.

Még kevésbé lehet hazánkban ily családokat
megkülönböztetni, mint azt Wenzel Gusztáv egy igen
érdekes értekezésében ¹⁾ is kifejtette. Igaz, hogy talál-
unk számos hivatkozást, mely szerint ezen város A,
azon B-nek jogával él, de annak alapján kissé bajos
volna elindulni.

Legtöbbször hivatkoznak Székes-Fehérvárára p.
Sopron, N. Szombat, Nyitra, Győr, Vasvár ²⁾; Zágrá-
béra: Kőrös; Perináéra: Zamobor és Jasztrebarszka;
Patakéra: Sátoralja-Ujhely; Kassáéra: Szina ³⁾; Kor-
ponáéra: Hibe.

Érdekesebbek az oly esetek, midőn egy város
többre hivatkozik. Így Torda utal Székre, Kolozsvárra
és Dézsaknára ⁴⁾, Dézs Szatmárra és Nagy-Szóllósra ⁵⁾,
Dézsakna Fehérvárra, Szatmárra és Budára. ⁶⁾

---

¹⁾ Wenzel Gusztáv: „Magyarország városai és város jogai.“
„Értekezések a társadalmi tudományok köréből.“ IV. köt. 9.
sz. 1877.

²⁾ Endlicher Id. m. 543.

³⁾ Wenzel Id. m. VII. 281.

⁴⁾ Endlicher Id. m. 621.

⁵⁾ Wenzel Id. m. XI. 281.

⁶⁾ U. a. V. 20.

Már ezen hivatkozási zavar is kitünteti, mennyire bizonytalanok a hivatkozások. Még inkább kitűnik abból, hogy a hivatkozásokból nem lehet biztosan következtetni a megegyezésre mint ezt leginkább láthatni, ha Zágráb privilegiumát Kőrösével összehasonlítjuk. Selmecebánya leányjogának tartják Besztercebányaét, de előbbi gyakran Korponával teszik együvé, már pedig a mennyire egymással, annyira talán Székes Fehérvéréval is megegyeznek.

De ha a részletekben vannak is városaink jogai közt tetemes eltérések, egészben mégis annyira rokonok, hogy valamennyit csak egy családnak lehet venni, s csakugyan számos hivatkozás van árpádkori emlékeinkben, mely ezt támogatja. Sopron privilegiumában ily hely foglaltatik: „judicet et decernet more civium Albensium et aliorum hospitum in regno nostro existencium“ (ítéljen és határozzon — t. i. a bíró — a fehérvári polgárok s egyéb országunkban lakó vendégek szokása szerint); „more et libertate civium nostrorum, mondja Vasváré, gaudeant et fruant“ (polgáraink szokása és szabadságát élvezzék). Ezen kívül is több helyen találjuk oda vetve „a polgárok (vagy vendégek) szokása szerint“ így Vágújhelyen ¹⁾ vagy Tornava Olasziban ²⁾. Mindezek után azt hisszük, hogy nem tévedünk, ha Magyarország városait egyetlen egy jogcsaládhoz tartozónak számítjuk, elismerve természetesen, hogy valamennyi városunknak nem volt teljesen megegyező joga.

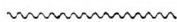
A magyar városi jogokra nézve még egy kérdés

---

¹⁾ Fejér C. D. IV. 2. 174.

²⁾ Olozy de Tornava. — U. a. IV. 1. 278.

merül fel, nem tartoztak-e valamely nevezetesebb külföldi város jogának családjához, ha nem is közvetlenül, mert hogy az nem történt, azt más helyütt kimutattuk, de legalább a lényegben. E kérdés két körülmény által nyer kiváló érdekességet. — Selmecebánya jogkönyve ugyanis majdnem teljesen megegyez az iglauival s a prágaival is rokonságot tanúsít, Buda városának törvénykönyve pedig azt mondja magáról, hogy egybenmásban megegyez a magdeburgi joggal (mithalet in etlichen dingen oder stugken maidpurgerischen rechten). Az előbbire azonban megjegyzendő, hogy kitűnő tudósunk Wenzel Gusztáv nagy sikerrel bizonyította be a selmecebányainak eredeti voltát, ámbár tagadhatatlan, hogy e megegyezés mégis csak annak tulajdonítható, hogy Selmecebányán a német jogi elvek uralkodók valának, de több ízben láttuk is e fejezet folyamán, hogy Selmecebánya némely intézményei a többi városainkétól elütők valának. A mi pedig a budai törvénykönyv említett állításait illeti, az korunkra tulajdonképpen nem tartozik, s ha volt jelentősége, e receptio bizonyára Zsigmond király korában történt, e kifejezést különben hajlandók vagyunk a törvénykönyv szerkesztője tudomány fitogtathatnámságának tulajdonítani. A mi korunkat illeti, az egyes eseteknél több ízben felhívtuk olvasóink figyelmét a külföld megfelelő intézményeire, azok pedig bizonyára különbözőnek mutatkoznak annyira, hogy városaink jogainak bátran megadhatjuk az önálló helyet Európa városai között

VIII. FEJEZET.

É l e t m ó d.

Ha a régi magyar polgárság életmódjával meg akarunk ismerkedni, legelőször is természetesen ott fogunk körültekinteni, a hol lakhelye volt. Mekkora volt a város, lesz kétségkívül egyike a felmerülő kérdések legelsejének, hisz hozzá vagyunk szokva, hogy a mai városok ismertetése is ezen kezdődik: lakóinak száma ennyi s ennyi. E kérdésre azonban nem oly könnyű a felelet. Egy tizenharmadik századi államférfiúnak sem fordult meg agyában a népszámlálás eszméje, de monographiáink sincsenek azon a fokon, hogy bennök körülbelül meg volna állapítva, mekkora területe volt valamely időben a városnak, mekkora házak valának rajta s hány. Így természetesen csak igen gyér adatokra vagyunk utalva, melyekből csak nagy általánosságban nyerhetünk eredményt, s ez az lesz: városaink a tizenharmadik században a mai mértékkel mérve általában kicsinyek valának. Legbiztosabb adataink vannak Verőcére. Ez rövid idő alatt két privilegiumot nyert, az egyiket 1234-ben, a másikat 1248-ban.

Az adó az elsőben, mint már említők, telkenként egy tizenkettő gíraban állapítottatott meg, a másodikban az egész városra nézve negyvenben. Ha e két számot összevetjük, feltételezve, hogy az arány ugyanaz maradt, a városban 480 telket fogunk találni. Minden telekre átlag öt lelket számlálva, a lakosság számaul körülbelül 2400 lélek fog kitünni. Ehhez azonban kell még számlálnunk a földbirtok nélküli lakosságot, s így alkalmasint tehetjük az egészet 3000 főre. Tehát ekkora volt a „magna villa“ lakossága, mely pedig nem látszik, mint jelzője is mutatja, az ország legkisebbjei közül valóknak. Ha képesek volnánk az adó és a katonaság kivetésébe rendet hozni, ez alapon hozzávetőleg sokat lehetne megtudni, de az, mint feljebb kimutatók, lehetetlen. Valamivel talán használhatóbbak az egyházi jövedelmekről fenmaradt adatok. Nagy-Szőllős plébánusa a tized királyi huszadának váltságaul évenként egy gírárt fizetett. Ha ez egy gíra volt, úgy a plébánus tizede összesen átlag 20 gíra vala (valamivel bizonyára több, mert ily átalány mindig a legalacsonyabb mértékben szokott megszabva lenni), mi tizenkettővel megszorozva — a városnak tizede tulajdonkép tizenkettő volt — 240 gírárt ad a polgároknak földjei után való jövedelmeül. Ezt el kellene osztanunk az egyes polgárok közepes jövedelmével. Azt bizony kissé nehéz megállapítani. Selmechánya törvénykönyve egy jómódú polgár vagyonát harminc gírára teszi ¹⁾, s ha ez földbirtokba van fektetve, a gazda termése megérhet há-

---

¹⁾ Ennyi vagyont kíván attól, kinek nem szükséges bűnvád esetén való szabad lábon hagyásáért kezesség.

rom gíráát ¹⁾). Szöllősen azonban talán kevesebbre vehetjük azt, mert e várost úgy a bíróságok, mint az adó alacsony volta mellett a szegényebbek egyikének kell tartanunk, s egy telek rendes bevételét körülbelül más fél gírában állapítván meg ²⁾), a telkek száma 160 lehetett, s a város lakossága az előbbi kulcs szerint mintegy 2000 főre tehető. Látható e két város példájából is némileg a városok kicsiny volta, de ellenvetheti valaki mai nap is mily kicsiny Ruszt, Libetbánya s mellettök van Szegedünk, Debrecenünk, Pozsonyunk, a világvárosias Budapestről nem is szólva. Kisértsük meg némileg képet alkotni az ország akkori három első városa Esztergom, Székes-Fehérvár és Pest nagyságokról. Az első (értvén alatta a királyi várost) a vele határos helységek által sokkal inkább megvan szorítva, semhogy a mai területénél sokkal nagyobb lehetett volna. Ily területen azonban a lakosság sem igen lehetett a mai 8000-nél, kivált tekintve az alább következőket, sokkal jelentékenyebb. Esztergom fényét így nagyrészt az érseki város s a határos falvaknak köszöné, mind az által alig tehető fel, hogy e városnál a más kettő sokkal nagyobb lett volna. Az akkor egy várost képzett Buda és Pest nagyságát leginkább láthatni abból, hogy a mai budai vár képezé annak legjelentékenyebb részét, pedig a várnak mai lakossága körülbelül 5000 lélekre rug, a Vizivárosnak csak kis része lehetett kiépítve, Pest

¹⁾ A föld rendes ötszázalékos tiszta bevétele másfél volna, de ugyanennyit lehet a munkáltatásra is számítani, mint az a divatos feles rendszerből is látható.

²⁾ Egy gíra alig lehetett, mert a 3 pondusnyi adó már majdnem annyi volna, mint a tized, vagy a parasztok kilencede. A polgárok irányában pedig kedvezőbben jártak el.

pedig az egésznek legfeljebb egy harmada volt ¹⁾. Itt sem lehetett a lakosság 12,000-nél sokkal nagyobb. Meglehet, hogy Székes-Fehérvár ekkor még felülmúlta akármelyiket e két más város közül, annál is inkább, mert a tatárjárás alatt nem igen szenvedett, a mennyiben az ellenség nem volt képes e várost bevenni, de mindenesetre kisebb volt a mai nagyságánál, s alig volt mindössze 20,000 lakosa. E szerint akkori városaink legnagyobbjai is legfeljebb a mai kis középszerű városaink nagyságával bírtak, de tekintetbe veendő, hogy a középkor városai a mai háztömkelegeknél mindenütt igen sokkal kisebbek voltak, ²⁾ s így hazai városaink sem tűnnek fel kicsinyeknek. — Megemlítendő még, hogy Szeged városának lakosságát azon város érdemes történésze a következő században 30—40,000-re teszi, mi azt jelentené, hogy e város volt hazánknak legnagyobb városa. E szám azonban kissé túlzottnak látszik.

A mi a városok építkezését illeti, csak igen kevésről maradt fenn valami. Legnagyobb részök erődítménnyel, a mongolok pusztításai után azonban nagyobb buzgalommal láttak effélék alkotásához, oly helyeken is, melyek tulajdonkép várak nem valának. Az ily építkezések eszményét tünteti fel mintegy az esztergomi latínok pecsége ³⁾, a mongol pusztításkor azonban e vá-

¹⁾ Az Anjouk korában Pest az egész egyharmadának véte-tett, de közvetlenül az Árpádok kihalta után ekkora sem volt, leg-alább a pesti plébánia jövedelme csak úgy fele a várbelinek, hogy ennekegyharmadát, mi az apácákra illeté, levonjuk. Fejér VIII. 2. 101.

²⁾ Az ekkor igen jelentékeny Spalatónak 2000 férfi, s így összesen körülbelül 12,000 lakosa volt. Salamon Id. m.

³⁾ E pecsét megvan a Nemzeti Múzeumban és igen szépen kiadva Knauz Monumentáiban 64.

rosnak is csak hevenyészett favédművei voltak. Az utcák száma igen kevés volt, rendszeren egy-kettő, mint azt eredeti állapotban látjuk a szepesi városokban, kissé fejlettebben Kassán, Besztercebányán. Még Szegeden is ezen építési mód divatozott, legalább a Zsigmond király korabeli francia utazó ezt egy, egy lieu ¹⁾ hosszú utcából álló városnak festi. Főbb városaink — Esztergom, Pest és Székes-Fehérvár — azonban számos utcát mutathatnak fel, de a melyek közül csak néhány esztergominak neve maradt fen, p. Sz. Lőrincutca, Sz. Pálutca, Olaszutca. A tulajdonképi városon kívül többhelyt külvárosok is valának, melyek gyakran szintén csak egy utcából állának, s ezért többnyire csak vicusok-nak neveztetnek. Minden városnak volt piaca, rendszeren a plébánia templom közelében; az egy utcából álló városokban középtűt rendszeren kis szélesedés van, s ott volt a templom és piac, így van p. Kassán napjainkig. Az egyes épületek közül első sorban a templomok vonják magokra a figyelmet, melyek közül azonban a hiresebbek a királyok bőkezűségének köszönheték alapíttatásokat. A városházak építése még csak a kezdet stadiumában van. Esztergom csak 1284-ben vett e célra telket a káptalantól ²⁾. Az egyes házak, legalább Esztergomban, azon fő előnnyel bírtak, hogy nagy telkeken épültek, s hogy egyben csak egy család lakott. Maradt fen szerződés egy 2870 s egy 828 □ rőf ³⁾ nagy-

¹⁾ Lieu = a régi francia mértföld, kisebb jóval a földrajzinál.

²⁾ Wenzel Id. m. IX. 411.

³⁾ Az előbbi a Verbőcynél közlött királyi mérték szerint (16-szor 18 cm.) körülbelül 24,000 négyszög méter volna. De oly sokféle cubitus és ulna divatozott, hogy ezt határozottan nem állíthatjuk.

ságú, épülettel bíró, s egy 1190 □ rőf üres városi telekről. Az épületek, különösen Esztergomban, jó részt kőből épültek, s ezen kívül is számos más város nyerte épületei számára a kőfejtés jogát — mint Nagy-Szombat, Korpona, Zólyom, Dobronya és Bábaszék — s ezek bizonyára használák is e jogot, ellenben a kőbányáktól távol eső helyeken, valamint a szegényeknél, a házak többnyire csak fából épültek. Több város van tehát, mely csak épületi fa vágás jogát nyeri, mint Valkó, Perrina, Pozsony, Beregszász, Kőrmend, nem pedig a kőét is — mindezt ingyen a királyi birtokokon. De lehettek még vesszőkből és nádból fonott gunyhók is, valamint talán a fa épületek is részben hordozható block-házak valának. Ezt bizonyítja az érseki Keresztúr privilégiumának azon rendelete, hogy a városból elköltözőnek nem szabad házát magával vinni, azt pedig, hogy Győré engedélyezi azoknak használatát. Ily gunyhók létezését tanúsítja az esztergomi vámszabályzat azon helye is, mely azon mesteremberi telkeket adóztatja meg, melyeknek ablakjok van, tehát — nem volt mindegyiknek.

A házak értéke bizonyára igen különböző volt, adataink azonban alig vannak máshonnét, mint Esztergomról. A fentebb említett 828 □ rőf területű telken fekvő ház 215 gíra adósság fejében maradt a káptalanon, de ez talán nem volt a rendes ár ¹⁾. Más adatok arra mutatnak, hogy az évi haszonbér az előkelőbb kőépületeknél évenként 2—3 gíra volt ²⁾, az előbb említett terjedelmes üres teleké pedig $\frac{1}{4}$ gíra. Kétsége-

¹⁾ U. a. X. 365.

²⁾ A 2870 négyszög rőf területűt l. U. a. VII. 139. egy másét U. a. VII. 415.

len, hogy ily ára és bére a házaknak csak a jelentékenyebb városokban volt, a melyekben az egyházi személyek és testületek voltak a fő házi urak, kik házaikat gyakran adák bérbe, de a püspökök talán saját hasznokra tarták fen némely „palotájokat“, — így nevezték a jelentékenyebb házak, melyek azonban aligha közelíték meg korunk közepszerű építményeit — mint a minővel Székes-Fehérvárt is találkozunk, mely a veszprémi püspöknek vala birtokában ¹⁾).

Miután a polgár lakhelyével megismerkedtünk, tekintsük meg annak mindennapi foglalkozását. Ez a kereskedelem, az ipar és a földművelés volt. Legszorosabb értelemben városi foglalkozást a k e r e s k e d e l e m képezett, minek két oka volt, a városok földrajzi helyzete és szabadságai. Magyarország földrajzi helyzete a kereskedelem szempontjából e korban általában sokkal kedvezőbb volt mint jelenleg, ámbár az átviteli kereskedelem máris csökkent az előbbi századokhoz képest, midőn még Byzanc s a Duna képezték a kereskedelem főútját, míg a keresztes hadjáratok idején azt az Ádriai tenger számára szerezte meg Velence. De ez talán inkább csak viszonylagos volt s Magyarország még mindig sok világ-forgalmi útnak volt birtokában. Nem illik e munka keretébe Magyarország tizenharmadik századi kereskedelmét előadni, az önálló tanulmánynak képezhetné méltán tárgyát, inkább csak azon helyzetet vázolni, melyet abban városaink elfoglalának. A középpontot mindazon útvonalak között a Duna azon része képezi, a hol azt a Magyar Középhegység átvágja illetőleg a legközelebbi városok. A tizen-

---

¹⁾ Fejér C. D. IX. 7. 709.

harmadik században még nem volt eldöntve a központosság feletti harc Esztergom és mai fővárosunk között, szinte az első birt még nagyobb kereskedelmi fontossággal, hogy a következő században végleg átengedje elsőségét az utóbbinak. Az e helyeken találkozó útvonalak közül öt tekinthető első sorban világ forgalmi-
nak: a Dunán fel, a Dunán le, a délnyugotnak, a délkeletnek és az északkeletnek vezető vonalak s e vonalakon feküdtek városaink a legnagyobb részben. A Dunán felfelé vezető utban voltak Esztergom, Komárom, Győr, Mozsony, Pozsony. E vonalnak felelt meg egy száraz földi út is Pestújvár (Buda) és Mozsony, illetőleg Bécs között a Duna jobb partján, mely Esztergomot Tátnál némileg elkerülve, később majdnem egyenest a Duna mellett haladt. E kettős vonal volt egyik legfőbb ere a magyar kereskedelemnek, ez közvetíté Francia, Dél Német és Csehországgal közvetlenül, Észak-Német és talán Lengyelországgal is a mai vágvölgyi vasútnak megfelelő vonal közvetítésével, melyen Nagy-Szombat, Nyitra, Vágújhely, Trencsén feküdtek.¹⁾ — Az aldunai vonalon voltak az érseki Kalocsán és Bácsón kívül Valkó, Zalánkemény és Zimony. Ez volt a Görögország és a délszláv tartományokkal való kereskedelem főútja, mit, nem külföldi, hanem zimo-

---

¹⁾ László vámszabályaiban mindezek felemlítettnek. Endlicher Id. m. 605. és 609. — Hogy Lengyelország is ezen az úton közlekedett, a mellett szól, hogy Krakkónak ez volt a legközelebbi útja a Dunához, valamint az, hogy e vámszabályok a lengyeleket a nyugotiakkal, nem pedig az oroszokkal említik együtt, s a lengyelek is azon kedvezményben részesülnek, melyben a nyugotiak közül a Rajnán inneniek.

nyi és zalánkeményi kereskedők közvetítének. E vonallal majdnem párhuzamosan haladt a magyar tengerpart felé vezető út, melynek vonalát részletesen ugyan nem lehet meghatározni, de bizonyos, hogy Esztergomról, illetőleg Budáról Baranya felé haladt, s a két városból kiinduló útnak csomó pontja ott van, hol a Kajászó (váli) völgyet a Budapestről nyugotra vezető országút átmetszi, t. i. Baracskán ¹⁾. Baranyából átmenvén a Dráván s átvágván a ma Szlavóniának nevezett, de akkor tulajdonképi Magyarországhoz tartozott, vidéket a Szávától az Unna folyó felé haladt, a mely mellett voltak Perina és Dubica ²⁾ városok, s onnét vezetett Jadrába és Spalatóba. E vonal volt az olaszokkal való kereskedésünk egyik legfőbb útja. Ez pedig azon korban, midőn Olaszország annyira felülmúlt műveltségben, iparban minden más országot, szükségkép egyike vala a legélénkebbeknek. Olasz, első sorban velencei kereskedők eljártak Magyarország jelentékenyebb városaiba, sőt némelyek közülök állandóan le is telepedének. Fel-tűnő e mellett, hogy a IV. Lászlóféle vámszabályzatokban nem részesülnek azon kedvezményekben, a miben a Rajnán innenieknek nevezett népek: németek, csehek, lengyelek. De ugyanazon lapon, mely az Olaszországgal való összeköttetésről tudósít bennünket, olvashatjuk, hogy központi piacainkon a drága prémeket hozó oroszok sem valának ismeretlenek. Az oroszok útját körülbelül azon vonal képviseli, melyen eleink, majd a mongolok bejövének. E vonal elkezdődik a Ve-

---

¹⁾ Hazai Okm. II. 130.

²⁾ Fejér C. D. IV. 1. 349.

reckei szorosnál, Munkáctól kezdve a Tiszával párhuzamosan halad Borsod megyéig, onnét vagy a Sajón fölfelé menve Esztergomba, vagy az utat Egernek Gyöngyösnek folytatva Pestre ér. Ez útban voltak Patak, Olaszi ¹⁾, Sátoralja-Újhely, Beregszász. E nemzetközi vonalnak egy hazai szempontból igen fontos mellékvonala volt a Szamoson fölfelé Erdélybe, melynek legnevezetesebb állomásai Szatmár-Németi, Szatmár, Dézs, Dézsakna, Szék és Kolozsvár valának.

Az ötödik fővonal Erdélyen át kötött bennünket össze a kelettel, de ez úgy látszik inkább a következő korban lett használatos, mikor már Szeben és Brassó élénk kereskedelmi városok valának; ez a Maros mentén jött lefelé, s Szegedről körülbelül az osztrák államvasút irányában haladt Pestre.

Láttuk az eddigiekből, hogy Magyarország városai leginkább e kereskedelmi útakban vagy közelökben valának. De a többi városok is nagy részt ilyenmő másodrendű vonalokra támaszkodának. Ezek közül leginkább kiemelendő Székes-Fehérvár, mely a Dunán túli vidék útjainak volt központja, s e vidéknek kereskedése Esztergom és Buda felé e városon ment keresztül. Fehérvár latinjainak volt kezökben p. az egész somogy-megyei borkereskedés. Legkevésbbé függött a bányavárosok kifejlése a földrajzi helyzettől, azok egyedül az akkor bő bányák után élvén.

De nemcsak földrajzi fekvésöknek köszönheték városaink azt, hogy a kereskedelem az ő kezökbe került. Ennek oka jórészt a vámrendszer volt. A közép-

---

¹⁾ Fejér C. D. V. 3. 295.

kori államtudomány ugyanis nem vette észre, mily kárt tesz vám rendszabályaival, melyek nemcsak az egyes államokat vágták el egymástól, hanem az államon belül is úton útfélen felállított vámsorompók által a belföldi kereskedést is gátolták. Mindezen vámhelyek felállításában semmi nemzetgazdasági elvet nem követének, hanem csak azt tekinték, merre vezet a közlekedés útja, hol érdemes vámszedőket tartani. Gyakran megtörtént, hogy a király valami jóságos cselekedetet akart véghez vinni, — például testvérének lelki üdvéért alapítványt tenni — úgy egy új vámhely felállítását rendelé el s azt eladományozá valamely egyháznak. A vámhelyek száma tehát igen nagy volt, a vámtételek magasak, a behajtás szigorú s gyakran igazságtalan. A kereskedő nem bírta a sok költséget kifizetni, így tehát e viszonyok is okai voltak annak, hogy csak azok üzhettek kereskedést, kik valamely kiváltság által felmentettek a vámoktól. S ebben részesültek városaink. Nem áll ugyan, mintha minden városunk az egész országban mindennemű vámtól felmentetett volna, mint az Lipcse privilegiumából gondolható volna, mert az igen kivételes, a mi Székes-Fehérvár és Zágrábnál olvasható, hogy t. i. polgárai az egész országban vámentesek. E joggal bírtak még Pest, Sopron, Lipcse, Nagy-Szombat, Pozsony, Győr, Zólyom, Verőce. Más városok mentessége vagy helyre, vagy az árukra nézve korlátolt volt: Dobronya és Bábaszék a Dunáig, Sátoralja-Újhely a felső Tiszánál hét megyében részesült ebben ¹⁾, Kolozsvár Erdélyben, Körmend és Vasvár Vas

---

¹⁾ A Wenzelnél közlött okmányban névszerint csak hat van

meg Zala megyékben. Korpona csak a határon fizetett, Varazsd polgárai csak némely áru után és mérsékelten fizetének és pedig csak ha Németországba mentek, a dézsiek pedig általában a vámok felével tartozának. De bármily nagy szavakkal nyert is valamely város vám-kiváltságot, az sem volt valóságos mentesség, s Budán még a fehérváriak és esztergomiak is fizetének, mint az különösen kiemeltetik. Különösen oly helyeken, hol valamely előkelő egyház érdeke jött összeütközésbe a városéval, valóságos szarvas okoskodások alapján foszták meg a polgárokat jogos igényeiktől. Ily helyeken — Esztergom és Pestújvár voltak első sorban ilyenek — folytonos volt a surlódás. Igen gyakori volt a panasza, hogy a polgárok a vámszedőket működésükben háborgatják, sőt hogy őket tetteleg is bántalmazták s a városból kiűzik. Ily alkalommal a polgárokat teszik felelősekké az elmulasztott károkért s tőlök gyakran óriás összegeket kívánnak kárpótlásul, s azt meg is ítélik a rendesen az egyházi rendből kiküldött bírák. Sőt a városokat azért is felelősekké szokták tenni, ha határookban idegen kereskedők elmulaszták a vámot fizetni, miért hagyták azokat e mulasztással tovább utazni. Pestújvárnak három ily megintése maradt fenn, az egyik midőn az engi és frankavillai, másik midőn a bécsi és regensburgi, harmadik midőn a zimonyi és zalánkeményi kereskedők nem tettek ebbeli tartozásuknak eleget ¹⁾.

felsorolva : Zemplén, Ung, Borsva, Újvár, Sáros, Szabolcs; Szirmay szerint Szatmár volt a hetedik.

¹⁾ Wenzel Id. m. X. 413 ; Fejér C. D. V. 3. 467 ; Wenzel Id. m. IX. 453.

A szárazföldi vámok alól való mentességnél még ritkább volt, ha a város a réven való szabad átkelésben részesült, mint Pozsony, s Nagy-Szőllős; még a legfőbb városok, mint Pestújvár és Esztergom is alá valának vetve e tehernek, az előbbiben a révdíj egy harmada fizettetett előbb az ó-budai káptalannak, majd a nyúlzigeti apácáknak, az utóbbiban legalább minden tunella bor után fizetteték egy pondus.¹⁾ Mindezen terhek és zaklatások mellett is városaink annyi kedvezménynek voltak részesei a vámügyben, hogy előbbi állításunk, mely szerint kereskedelmi fontosságukat jórészt a vámrendszernek köszönheték, teljesen érvényben marad.

A kereskedelemnek, kivált egyszerűbb viszonyok mellett, a városok egyik életető elemét képezik. Rendszerök a tizenharmadik században még nem igen volt kifejlődve. Hetivására ugyan körülbelül minden városnak volt, némelyiknek többször is ²⁾, és pedig majdnem kivétel nélkül vámmentesek voltak nemcsak a helybeliek, hanem a vidékiek részére is. Vásárkor csak néhány helyen kellett vámot fizetni, így Beregszászon minden kocsi után egy dénárt; továbbá Kőrösön, Győrött, Zamoboron és Jasztrebarszán. Ezeknél a vám nagysága nincs kitéve, de igen a hova fordítása. Kőrösön egyharmada a polgároké volt, kétharmada a báné, Győrött csak egyszer egy héten a főispáné, Zamoboron és Jaszterbarszán pedig, mint látszik, a városok kezelék s annak fejében fizettek a kormánynak hat-hat

---

¹⁾ A privilegium szerint a káptalant illeté. Azután elcsereáltetett. — Endlicher Id. m. 609.

²⁾ Zágrábban a napi piacon kívül két hetivásár volt.

gírat. (30 pensát.) Az országos vásárok ügye ellenben még csiráiban volt. Csak egy országos vásárt adományozó kiváltság-levelet ismerünk, ez Pestújváré 1287-ből, a város ugyan rövid időn ezt az engedményt is elveszíté ¹⁾ IV. László testvérének Erzsébet apáca fejedelműnek kértére, de hogy ez elvétel nem soká tartott, kitűnik abból, hogy e kiváltságot Nagy Lajos király is mint érvényest átíratá, midőn a brassaiaknak e jogot adományozá. ²⁾ Volt Pestújvárt kisasszony napján is sokadalom, mint a régibb nyelszokás nevezé az országos vásárokat, de folytonos pör tárgyát képezé a nyúlzigeti apácák s a város között; 1294 vagy 1295-ben is megakadályozá a város a vámszedést s az apácák 40 gíra kártérítést követeltek. ³⁾ Valószínű azonban, hogy még két városnak volt országos vásártartási joga u. m. Székes-Fehérvárnak és Sopronnak; adománylevele egyiknek sem maradt fen, de midőn Pozsony 1344-ben elnyeri e jogot Fehérvár, Buda és Sopron városokra hivatkozik. ⁴⁾ Külföldön gyakran találkoznak privilegiumokkal, melyek értelmében a várostól bizonyos távolságig vásár nem lehet, ez többnyire egy mértföldben lőn megállapítva mint Lipcsén és üchlandi Freiburgban. Hazai városaink e feltételt nem szokták kikötni, mivel a helységek egymástól való távolsága folytán nem igen lehete szükséges, csak Gölnicbánya kiváltság-levele tiltja el attól a határos helységeket.

---

¹⁾ Fejér V. 3. 350, Wenzel Id. m. IX. 454.

²⁾ Fejér C. D. IX. 3. 430.

³⁾ Wenzel Id. m. X. 195.

⁴⁾ Fejér C. D. IX. 1. 204.

Egyes város kereskedését előmozdító, de egészben nemzetgazdaságilag nem helyeselhető intézmény volt az úgy nevezett árumegállító jog. Leghatározottabban el van rendelve Győr privilegiumában, mely megszabja, hogy minden fel- és leutazó kereskedő áruit lerakni és áruba bocsátani tartozik. Ezen kívül elnyeré Pozsony, de csak azokra, kik kelmével, barommal és hallal kereskedének. Birta Buda is, mint az későbbi átíratból kitűnik ¹⁾ s Esztergom is bizonyos, de nem tisztán meghatározott értékig. ²⁾ A kereskedelemre nézve a helybeli polgárok rendesen előnyben részesültek, Vasvárt és Szatmáron az idegenek egyenesen el voltak tiltva a kicsinyben eladástól. Általában leginkább az olaszok gyakorlák, a legélénkebb kereskedő városokban ezért szerettek lakni s a „*currus latinorum hospitum*“ külön tételkép előfordul a vámszabályzatokban. ³⁾

A polgárság második fő foglalkozása az ipar volt. Az iparos osztály az ó-korban igen megvetett helyzetben vala s ebben maradt a középkornak is tetemes részén át. Csak a későbbi középkornak — első sorban a tizenharmadik századnak — volt érdeme ez osztálynak a tisztességes rendek sorába felvétele. Még az iparos és művelt Firenzében is csak 1282-ben vétettek a mesteremberek fel a városi hatóságba ⁴⁾, a mely felvételnek nagy zavarok voltak következményei s épen ezek hatása alatt támadt az általunk több ízben idézett firenzei jogkönyv; Németországban a tizenharmadik

---

¹⁾ U. a. IX. 4. 168.

²⁾ U. a. V. 3. 467.

³⁾ Endlicher Id. m. 491.

⁴⁾ Barthold Id. m. II. 28.

században a mesteremberek még ingyen voltak kötelesek a fejedelmet bizonyos alkalmakkor — olaszországi utazáskor — seregével együtt felszerelni, itt mint Gaupp ¹⁾ és Barthold ²⁾ írják csak a tizennegyedik században kezdtek a céhek megalakulni. Magyarországon is az Anjouknak tulajdonítják ez intézmény behozatalát s nagyjából helyesen, de már a tizenharmadik századi városoknál is van nyoma annak. Pesten és Jenőn, az ország legélénkebb forgalmú részén, igen élénk volt a hajókon való átkelés, minek hatása alatt az ottani hajósok igen nagy számmal valának s nagy jelentőségre és vagyonra — az esztergomi érsek épen vagyonosságuknak tulajdonítja pörlekedéseiket — tévének szert. E hajósok, kik szoros értelemben vett hajósokra (nautae) és sajkásokra (carinarii) oszlának, állandóan szervezett társulatot képezének, melynek címe volt „universitas societatis nautarum de Pest et Jenő.” E hajós testület sok tekintetben analógiát mutat az ekkori olasz céhekkel: címe (societas) azokéval megegyez, főtisztviselőjét pedig ép úgy a város főtisztviselőjének nevén nevezi mint azok, ott ugyanis consulnak hívták mindkettőt, nálunk villicusnak ³⁾, ennek feladata volt a hajósokat pöreikben képviselni. ⁴⁾ A hajósok pöreinek az volt az oka, hogy Pesten a révdíj egy harmada a nyúlzigeti apácáké vala, a mit ők soha sem akartak fizetni s kérdőre vonatván, hol megtagadák az apácák ebbeli joga-

---

¹⁾ Id. m. I k XXXIII.

²⁾ Id. m. II. 28.

³⁾ Fejér C. D. V. 3. 299 de már 1268-ban említették Heymo a hajósok villicusa. U. a. IV. 3. 479.

⁴⁾ L. p. az előbb idézett okmányt.

sultságát, hol pedig azt szinlelék, mintha erőszaknak engedve vittek volna némelyeket a díj fizetése nélkül át. ¹⁾ E pesti hajósokon kívül még kétségkívül igen jó helyzetben valának a pozsonyiak, kik III. Endrétől azon kiváltságot nyerék, hogy egyedül ők közvetíthessék a forgalmat Pozsony és Bécs között. ²⁾

A többi iparág művelőinek szervezetét nem ismerjük, némelyikről azonban mégis maradtak fenn némi adatok és pedig nagyrészt Esztergomból. Ott a pénzverőknek (latínul fabri) külön utcájok volt, említetnek még a mészárosok, kik vám fejében — ott ugyanis a helybeliek vámot nem fizetének, helyette bizonyos átalánynyal tartozának — minden husevő napon fél fríz garast fizetének, kivéve azokat, kik ökröket vágtak, ezek a bőrök felét szolgáltaták be, a sütők ugyan e címen hetenként egy kenyeret tartozának adni, a kovácsok, cipészek s egyéb mesteremberek, ha ablakos házban laknak, egy fél fríz garast. Inkább az iparosok, mint a kereskedők közé számíthatók a kalmárok (kiskereskedők), kik elég jó helyzetben lehetének, mert közülök azok, kiknek a piacon sátruk volt hetenként egy fríz garassal tartozának, egy fűszeres pedig évenként 2—3 gíra házbért fizethetett ³⁾, valamint a bor és sör mérők (tabernarii vini et cerevisie), kik az eladhatásért havonként 3 pondus vagyis évenként háromnegyed gíra erejéig voltak megadóztatva. ⁴⁾

¹⁾ L. többek között Fejér C. D. IV. 3. 479, V. 2. 299 és 349.

²⁾ U. a. VII. 535.

³⁾ Knauz Id. m. 345.

⁴⁾ Mindezen állandósított vámokat l. az esztergomi vámszabályzatban. Endlicher Id. m. 609.

Számos más iparágról ennyit sem tudunk, csak épen azon tényt constatálhatjuk, hogy említettnek. Így szó van ötvösökről ¹⁾, szabókról ²⁾, egy okmányban egy colli capo említettik ³⁾, mely kifejezés alatt talán a magyar csapó rejlik. Találkozunk egy helyt egy „infusor campanorum“-mal ⁴⁾ — vajjon ez a föld öntözéséhez való vízvezetékek készítője volt-e? Szent Margit legendája egy Mera nevű esztergomi aranyfonó asszonyról teszen említést ⁵⁾. Kétségtelen, hogy mindezen itt elősorolt iparágak csak igen kis részét képezik azoknak, melyek a tizenharmadik században városainkban divatozának, okvetlenül kellett még kőműveseknek és ácsoknak, a különböző fegyvernemek készítőinek lenni, valószínű, hogy voltak gyógyszerészek és fürdősök ⁶⁾, de e helyt egyedül csak azokról tettünk említést, a kiknek jelen-voltuk a kútfőkből kimutatható. A már fent érintett okokból e században a magyar ipar elég jelentéktelen volt, s még jó részt nem városi polgárok, hanem a királyok, főpapok vagy főurak uradalmain élő feltételes szolgák által gyakoroltaték, de e kor e tekintetben is megtette az úttörő kötelességét, egyengette az utat a városi ipar emelésére, mely a következő században a vidékit nemcsak felülmulandó, de valósággal elnyomandó is volt.

---

¹⁾ Wenzel Id. m. X. 215.

²⁾ U. a. X. 488.

³⁾ Knausz Id. m. 447. — Capo szó nincs a glossariumokban, Collus sok egyéb értelme között ruháéval is bír.

⁴⁾ Fejér C. D. IX. 7. 657.

⁵⁾ Praynál 343.

⁶⁾ A tizennegyedik században mindezekkel gyakran találkozunk.

Némileg középütt áll az őstermelés és az ipar között a bányászat, közvetlenül a földből meríti ugyan hasznait, de hogy a termék értékesíthető legyen az iparral szükségkép össze kell kapcsolva lennie. A bányászat minden foglalkozási ágak közül az, a mely leginkább idegenek által üzetett, a bányavidékek lakói többnyire külföldről behozott gyarmatosok lévén, kik rendesen városi szabadságokban részesülének. A bányászatnak két főiránya volt: a fém- és sóbányászat. A fém-bányászat teljesen szabad volt. Több kiváltságlevél megengedi egyes város polgárainak a fémek után való szabad kutatást, így Besztercebányáé egész Zólyom megyében. Egyike volt ez egyszersmind a legjövedelmezőbb kereset forrásoknak. Az újbányai bányabirtokok, állítólag, csak azt adák munkásaiknak, a mi az általuk tört aranyércekből ruhájokra hullott, s azok abból is meggazdagodtak. A bányászattal foglalkozó városok száma is sokkal nagyobb volt, mint korunkban. A nemtelen fémek bányászatáról kevesebbet tudunk. Torockó lakói Eisenwurzelnél behívott vasbányászok voltak. Községöket mintegy iparosegyesületnek, gremiumnak, nevezék s köztök vaskovácsok, segédek, öntők, bányászok és szénégetők különböztetnek meg. A fémbányáktól igen különbözött az eljárás a sóbányákkal bíró helyeken. A só Magyarországon a legrégibb időktől egyedáruságot képezett, így a polgárok nem dolgozhattak saját kezökre, hanem csak az állam számára, mely minden száz kősót egy tizenketted gírával váltott be, azon kívül minden aknát évenként kétszer váltott vissza hét-hét gírával. Meg volt még engedve a polgároknak, hogy bizonyos időben — Szent Márton

nap táján — maguk használatára vág hassanak sőt a királyi bányákban. A polgárok teendői közé tartozott bizonyos fokig a sónak elszállítása is, miért szintén megfelelő jutalomban részesültek ¹⁾.

A magyar polgár életmódjának harmadik neme a földművelés volt. A magyar várost rendszeresen jellemzé a nagy határ, míg a nyugoti városok majdnem ott végződnek, a hol a házak, ámbár nem kivétel nélkül. Ez ősrégi jellemvonás megegyez a kazárok azon szokásával, hogy jó részt egy-két óriás városban lakának, melyekhez egy-két országhoz hasonló határ tartozott, s miután ezt nálunk a tiszta magyar helyeken találjuk a legnagyobb mérvben, valószínű, hogy fajunk természetéből fejtett ki. Tizenharmadik századbeli városaink polgárai oly előszeretettel üzik a földművelést, hogy a privilegiumokban szinte állandó fordulatot képez „hogy jobban gyarapodhassanak, földbirtokot adunk nekik.“ Ily kifejezéssel találkozunk Nagy-Szombat, Pest, Szöllős, Torda s másoknál. Győr egy szigetet nyer, hogy földet művelhessen, Nagy-Szombat, miután privilegiuma elnyerésekor (1238) földet kapott, 1248-ban egy újabb tizenkét eke nagyságú adományát eszközli ki ²⁾, 1267-ben pedig ismét földbirtokkal kárpóltatják a király által gyakrabban igénybe vett megszállásért. Szina 1249-ben nyer két pusztát — Ketitivet és Bolcsárt — ³⁾ s hat évre reá ismét földadományt kap ⁴⁾. Sátoralja-Újhelyhez tartozónak Toy, Borri, Koachi

---

¹⁾ L. Dézs, Dézsakna és Torda privilegiaimaikat.

²⁾ Fejér C. D. VII. 1. 285.

³⁾ Wenzel Id. m. VII. 281. —

⁴⁾ Fejér C. D. IV. 2. 316.

és Obizligethy birtokok ¹⁾, Szeged már 1217-ben megkapja Tápét ²⁾, Zólyom 1254-ben elnyeri Halászi nevű földet ³⁾, mikor pedig Mikó főispán némi birtokát lefoglalá, azt mondák polgárai, hogy ha azt vissza nem nyerik, kénytelenek lesznek szétfutni, mert nem lesznek képesek megélni ⁴⁾. Ilyesmit, bár így is világosan túlzás, iparúzó város nem mondhat vala magáról. Különös, hogy a városoknak tőlök igen tetemes távolságban volt birtokuk, így Pozsonynak egy Ovn nevű a Vág mellett ⁵⁾. Hogy e birtokszerzés nem egyedül birtok viszketegből állott, mint midőn két délamerikai köztársaság kemény harcot vív egy lakatlan s vagy száz évig meg nem is telepedő vidékért, az kitűnik abból, hogy a polgárok nemcsak adományokat szereztek, hanem pénzen is vásároltak vagy bérlettek birtokokat. Az első példájaul felhozhatjuk, hogy a somogyi polgárok az ottani pecérektől vettek ⁶⁾ egy darabot, az utóbbira a korponaiaknak egy szerződésüket 1238-ból, midőn Brathát 20 gíráért s egy karácson másnapi „delicat“ ebédért bérbe veszik a bozóki apáttól ⁷⁾. E földet a tatárpusztítás után kiadott privilegiumban nekik ígéri a király, magára vállalván annak megszerzését. De hogy az állam is, mily súlyt fektetett a városok földművelésére, kitűnik abból, hogy Pest privilegiumá-

---

¹⁾ Wenzel Id. m. IX. 391.

²⁾ Fejér C. D. IV. 1. 454.

³⁾ U. a. IV. 2. 213.

⁴⁾ U. a. IV. 3. 142.

⁵⁾ Hazai Okm. VI. 68.

⁶⁾ Fejér C. D. IV. 2. 212

⁷⁾ U. a. IV. 1. 136.

ban határozottan meg van szabva, miszerint az újonan adományul nyert Kőér birtok, úgy osztassék ki a polgárok között, hogy abból mi se maradjon műveletlenül. Mi volt a föld értéke, bajos volna meghatározni, egy 11,408 □ rőfnyi esztergomi birtokért a város árán kívül, $2\frac{1}{4}$ ¹⁾ egy nagyszombati 980 □ rőfnyiért $\frac{1}{2}$ gíra fizettetéek ²⁾. A haszonbérnek (pensio terre) nagyságáról is — a városon belül — alig tudunk valamit, bizonyos, hogy, ha valaki huzamosabb ideig elmulasztá annak eleget tenni, bár örök időkre bérlé, mégis megfosztatott attól ³⁾. A szoros értelemben vett földművelés mellett, nagy mértékben üzték a szőlőművelést. Ebben leginkább kitűnt Nagy-Szombat. Saját nagy földbirtokuk elég nem lévén a nagyszombati polgároknak, a nemesektől bérlének szőlőket, és pedig a kor szokásának megfelelőleg örök időkre. A viszonyok úgy alakultak, hogy a tulajdonosok már tulajdonképen nem voltak azok, hanem mintegy jelzálog követelésök volt az illető területen. A város viszonya a nemesekhez a király védelme alatt állott, s midőn a polgárok panaszt emeltek, hogy túlságos bérösszegeket követelnek rajtuk, a király közbelépett s meghatározá, mennyit szabad venni, úgy mint egy öreg csöbör bort és két dénárt szőlőnként ⁴⁾. Azonban a szerződések az egyesekkel ezután is egész más feltételek mellett kötöttek. Erre például szolgálhat ugyan e városé Bazini Pál

---

¹⁾ Wenzel Id. m. VII. 415.

²⁾ U. a. XI. 455.

³⁾ U. a. X. 215.

⁴⁾ U. a. VIII. 305.

és Kozma comesekkel 1295-ből ¹⁾). Minden szőlő után 120 dénár (3 pensa vagyis $\frac{3}{5}$ gíra) járt, melynek egyharmada a nagy bőjtben, kétharmada szüret után volt fizetendő a földesuraknak, 4 dénár az ő emberöknek. Ezen kívül adniok kellett purchrecht nevű adó fejében két bazini akó bort, s vám gyanánt minden tonna (tunnella) után 6 dénárt. A csösz a földbirtokossal egyet értve nevezik ki. Nemcsak egész, de fél és negyed szőlők is vannak aránylagos bérlet mellett. Mily különbség van itt a két meghatározás között, annak alig lehet mását találni. A nagyszombati szőlők jövedelmezőségét az is tanúsítja, hogy az Anjou korban egy szőlőhegyöknek tizedét évi húsz gírával váltották meg ²⁾). Nagy volt szőlő művelése már ekkor is a bor termeléséről mindig híres mai fővárosunknak. Több polgára a kánai és telki apátságtól 200 hold szőlőt bérle évi 10 gíráért ³⁾). Soproniaknak is volt számos bérlett szőlejők, melyeknek haszonbérőket szőlőnként 63 dénárban (valamivel több $\frac{3}{10}$ gíránál) állapította meg e város privilegiuma. A szinaiak a közép-németi szőlőket vevék bérbe, fizetvén egy-egy után $\frac{1}{8}$ gírárt, 2 kalácsot (torta) és egy csirkét ⁴⁾). Ezeken kívül még több más város is, p. Karakó, üzé a szőlőművelést.

A b a r o m t e n y é s z t é s r ől kevesebb adat maradt fen. Bizonyos, hogy mint a földművelés kiegészítője általánosan üzetett, de csakis úgy. A városok közelében levő becsesebb földet, ha arra alkalmas volt,

---

¹⁾ U. a. XII. 571.

²⁾ Fejér C. D. IX. 1. 640.

³⁾ U. a. IX. 7. 657.

⁴⁾ Wenzel Id. m. XII. 648.

rendes művelés alá vették, ha azonban a városnak félrebb eső helyen volt pusztája, amarra is bizonyára használható. A város közvetlen szomszédjában való nagyobb mérvű baromtartásról csak Beregszász és Torockó privilegiuma tudósít. Az utóbbi város megnyeré azon legelők használatát, melyek egy rasta ¹⁾ távolságon belül vannak, az előbbi privilegium pedig egy napi járásra engedi meg a királyi erdők — Beregmegye ekkor még majdnem teljesen az volt — használatát. Úgy látszik, különösen a disznótenyésztés divatozott, a mennyiben az ide vonatkozó okmányi helyekben rendszeren felemlítettnek.

A műveltségnek kissé magasabb fokán álló népeknél az eddigieknél sokkal kevesebb fontossággal bír a vadászat és a halászat. Mindazáltal oly dús volt ezekben akkor Magyarország, hogy számot tevő tényezők voltak a nemzetgazdaságban. Kivált a halászat, a mi Szegeden a Tiszában különösen virágzott. E város több halásztanyának volt birtokában, 1217-ben is nyert egy Watou nevűt ²⁾; a hagyomány azt tartá, hogy Nagy Lajost egy ízben harmincezer szegedi halász kíséré, mi ha túlzás is, mégis tanusítja, hogy csakugyan igen nagy számmal valának. De a Dunában sem volt jelentéktelen. Az esztergomi vámszabályzatok tanusítják, hogy folytonos tárgyát képezé a kereskedésnek az óriási viza és tok, a kocsi és bárka számra szállított kisebb és nagyobb szárított és friss hal. Ez akkor első rendű élelmi cikk volt. A pozsonyi halászat gazdagsága

---

¹⁾ Du Cange szerint = 3 római mértfölddel.

²⁾ Fejér C. D. IV. 1. 454.

kitűnik abból is, hogy a várispán részére a nyereség egy harmadát lehele követelni. Városaink legnagyobb része minden adó nélkül halászhatott a közelében levő vizekben, csak Besztercebánya és a Vágot illetőleg Hibe valának ettől eltiltva. — Kisebb volt a vadászat jelentősége, több helyt megemlíttetik annak szabad volta, de Besztercebányán az is tilos vala.

Az életmódnak a kenyérkereset módjain kívül részét képezi a szellemi élet módja. Ez — mint e korban mindenütt — nem volt valami fejlett. Útaltunk a bel-szervezetről szóló fejezetben azon körülményre, hogy árpádkori emlékeink épen nem is szólnak a városi iskoláról, de ugyanott ki is mutattuk kétségtelenül azok voltát. A középkorban a polgárság általában nagyobb mértékben bírt iskolai műveltséggel, mint a nemesség, de az alig terjedt túl az íráson, olvasáson és számoláson, a mire iparos és kereskedő embernek szüksége van. Magasabb nevelésben bizonyára igen kevesen részesülének, — legfeljebb a város jegyzőjének volt erre szüksége; s így a polgárságnak igen kevés köze volt a területökön levő káptalani vagy zárdai felsőbb iskolákhoz. A szellemi műveltségnek nem mutat az sem magas fokára, hogy ekkor még a vezeték nevek igen ritkán fordulnak elő, legfeljebb ilyenekkel találkozunk mint Nagy, Vörös, melyek inkább egyéni melléknevek valának. Az ily nevek, mint Dumbó Miklós fehérvári polgár, kivételesek ¹⁾. A magasabb szellemi viszonyok közül csak a vallásosság jellemzi polgárainkat, mi természetesen leginkább a külsőségekben nyilatkozott:

---

¹⁾ Fejér C. D. IX. 7. 709.

elzarándokoltak Rómába, Jéruszálembé, San Jago d Compostellába ¹⁾ s a németek által leginkább látogatott Aix la Chapellebe.

Az egészségügy, szegényügy kétségtelenül igen kezdetleges állapotban voltak. Az orvosi tudomány alig állott magasabb fokon a borbélyok és fürdősökénél de mégis említésre méltó, hogy Zágráb azt, ki más megsebesít, gyógyítási költségekben is elmarasztalja Esztergomban pedig egy okmány tanúsága szerint egy asszony birtokát gyógyítása költségeinek előteremtése céljából adja el ²⁾. A szegény ügy pedig a kezdet kezdetén állott, s az egyesek segélyével s az elhunytak lelki üdvéért kiosztott könyöradományokkal segítettek a mennyire lehetett. Néhol azonban alkalmasint volt szegények és nyomorultakról gondoskodó intézet, mint arra némely anjoukori oklevél mutat.

Érdekes volna ismerni, mikép szokták régi polgáraink éltök nevezetesebb eseményeit megünnepelni. E korból azonban nincs e kérdésre adat, a közönségebb szórakozás leginkább a korcsmalátogatás lehetett, mint azt a németekről — Rodnán — különösen kiemeli Rogerius.

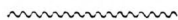
Ily viszonyok között élt a magyar városi polgár. Láttuk, hogy sokat kellett küzködnie, de nem fáradt hiába, s a mi fő, teljesen szabad vala, szabad a várossal, szabad az országgal szemben, ép úgy mint egykor Róma gyarmatai vagy a középkori olasz városok. De

¹⁾ Selmechánya törvénykönyve.

²⁾ Wenzel Id. m. VII. 415.

mind e szabadságokat nem mint egyén bírta, nem is mint az államnak, hanem mint a városnak polgára. Ne csodálkozzunk tehát azon, ha némileg megszokta első sorban a várost, a szűkebb hazát, tekinteni tulajdonképi honának. De ha bizonyos fokig idegennek tekintett is mindenkit, a ki azon társadalomnak nem volt tagja, mégis élénk rendközösségi érzete volt, s nem volt idegen a közös magyar hazától. Nincsen példa arra, hogy valamely városunkat csak egyszer is megszállotta volna a hazától való elszakadás vágyának ördöge, sőt még az idegen eredetűek is hű honfiaknak mutatták magukat a nyelvrokonaik elleni harcokban is. A városi polgárok hasznos, munkás is hű polgárai voltak a hazának és alattvalói a királynak úgy az eke és mérleg mellett, mint karddal kezökben. De viszont nem volt állam, mely jószántából annyi szabadságban részesítette volna városait, mint Magyarország, s a mely így méltán megérdemlé polgárainak ragaszkodását.

F ü g g e l é k.

A városi jogokkal bíró községek névsora.

A középkor műveltségi viszonyainak rajzolásánál egyik legfőbb hátrány: a statisztikai adatoknak majdnem teljes hiánya. Ez különösen érezhető városaink történeténél is, mint azt a hadügy és pénzügynél, s a városok népességénél kiemeltük. Érezhető azonban e hiány akkor is, ha csak azon kérdést vetjük is fel: hány város bírt ekkor királyi városi szabadalmakkal, s melyek voltak azok? Egy törvény sem tartalmazza a városi joggal bíró helységek névsorát, s míg a megyék számáról több tudósítás emlékezik meg, a városokéről semmi sincsen. Így minden tájékoztatás nélkül egyedül a — csak részben megmaradt — privilegiumokra, valamint egyéb okmányokra és krónikákra vagyunk utalva, csakhogy az utóbbiakat csak igen korlátozottan használhatni. A következőkben megkíséreltük városainknak lehető teljes sorozatát állítani össze, a mennyire azt a rendelkezésünkre álló kútfők megengedik.

B á b a s z é k Dobronyával közös privilegiumát

(Hazai Okm. VI. 76.) 1254-ben nyeré, melyben azonban régibb szabadságaiban erősítették meg. Nemzetiségre nézve ¹⁾ magyar és délnémet (theuton) ²⁾.

B a r s az egész koron át kiváltságolt várispáni hely maradt. Privilegiuma (Wenzel VII. 103.) 1240-ben adatott ki, s magyar és délnémet lakosokat említ.

B á t h. E korból nem maradt emléke sem, I. Károly törvénye azonban mint régi királyi városról intézkedik róla.

B e r e g s z á s z. Ekkor „Luprechtzaza“ vagy „Luprechthaza“ néven nevezteték. Privilegiuma (Endlicher 471) 1247-ből való, s bármely nemzetiségű polgáraitól tesz említést. A következő század elején a magyarság volt, úgy látszik, túlsúlyban.

B e r é n y (Iharos-). 1264. Privilegiuma közölve: Wenzel XI. 532.

B e s z t e r c e. Ekkor még nem tartozott a Szász földhöz; privilegiuma nem maradt fen, de egy adóleszállítási kiváltsága 1290-ből. (Wenzel IX. 518).

B e s z t e r c e b á n y a. (Nova villa Bistrica). Kiváltságát 1255-ben nyeri (Fejér IV. 2. 296). Nemzetiségre: német és magyar.

¹⁾ A nemzetiségi viszonyokat illetőleg megjegyezzük, hogy itt leginkább csak az eredményeket közöljük, részletesebben fejtegetve vannak szerzőnek id. értekezésében.

²⁾ A németek között oly gyöngye volt a nemzetiségi összetartozás, hogy mindenütt megkülönböztették a tulajdonképi németet (theuton) a szásztól (saxo). Előbbiek alatt a déli németeket, nálunk első sorban a bajorokat értették, mint azt kronikáink azon helyei is tanúsítják, melyek szerint „Vesztett német“-et, mely névre a ménfői csatatér az ott vívott csata után tőn szert, németül „Ferlorum pajor“-nak hívták.

Bonchida, 1270 előttől ¹⁾. — Hazaí Okmánytár V. 40.

Csepregh. Vendégeinek határjárások 1257-ből maradt fen. (Wenzel VII. 459). Nem egész bizonyos ennek helyzete, de a Vegyesház korában kiváltságos hely vala.

Dézs (Dézsvár). Kiváltságait már II. Endre korában nyeré. Legrégibb megerősítésök 1236-ból van. (Wenzel XI. 285).

Dézs-Akna. 1291-i privilegiuma (Wenzel V. 20.) IV. Béla kiváltságaira hivatkozik.

Dobronya. Ügyeit Bábaszékkal közösen intézé. L. felj.

Dubica. Kálmán herceg által alapíttaték ²⁾. Lakói legalább részben magyarok voltak.

Esztergom. A legrégebb időkről, — Sz. István korától kezdve, — kiváltságos hely. Lakói leginkább olaszok, magyarok, örmények. Kívülök még németek s talán franciák is lakának.

Füzitő. Királyi privilegiuma van (Wenzel III. 38) 1263-ból, de a pannonthalmi apátságnak volt alárendelve.

Galambok. Vendégei egy IV. Béla uralkodása idejéből fenmaradt okmányban (Fejér VII. 1. 364) említettnek s valószínű, hogy városi kiváltságokban voltak részesek, mert a következő században a kiváltságos egyházak közé tartozott.

Garam Sz. Benedek. II. Endre korabeli kiváltságlevele (Wenzel VI. 512) az apátságnak veti

---

¹⁾ V. Istvántól mint ifjabb királytól nyeré privilegiumát.

²⁾ Fejér C. D. IV. 1. 349.

alá, de teljesen királyi városi szabadságokkal ruházta fel. Lakói magyarok, szászok és tótok voltak.

Gölnicbánya. 1276. — Fejér V. 2. 343. — Lakossága nemzetiségre nézve délnémet vala.

Győr. 1271. Fejér V. 1. 146. Lakói közt, úgy látszik, a magyarok valának túlsúlyban.

Hibe (most Gibe). 1265. Wenzel VIII. 126. — Mint látszik német.

Igen (eleinte Chrapundorfnak iratik). Legrégibb privilegiumát 1206-ban Karakóval és Rams-szal közösen nyeré. (Fejér III. 1. 33). — Szász nemzetiségű.

Jasztrebarszka. 1257. Fejér IV. 2. 417.

Karakó l. Igen.

Kassa. 1249-ben hivatkozik privilegiumára Szi-náé. (Wenzel VII. 352). Lakói, legalább részben, németek voltak.

Kézsmárk. 1269. — Hazai Okmánytár VI. 657.

Kolozsvár. Privilegiumát V. Istvántól, mint ifjabb királytól nyeré. (Wenzel VIII. 266). Nemzetiségi viszonyait illetőleg magyar és szász vala.

Komár (Kamar). 1263-ban nyert privilegiumot, mert a király ott levő palotája körött „vendégeket óhajtott összegyűjteni.“ (Endlicher 503).

Korpona. Már a tatárjárás előtt is város volt, s e korból is maradt fen egy okmánya (Fejér IV. 1. 136). Megújított privilegiuma 1244-ből van. (Fejér IV. 1. 329). — Nemzetiségre nézve szász.

Kőrös. A bántól nyert kiváltságokat, de a „király tiszteletére“ alapíttatott, s teljesen királyi városi szabadságokban részesült. 1252. — Fejér IV. 2. 164.

Körmend. 1244. — Hazai Okmánytár VI. 42.

Lipőse. (Német-) 1260. — Fejér IV. 3. 9. — 1281-ben eladományoztatik (Fejér V. 3. 80), de a következő században ismét mint szabad város szerepel; valószínű tehát, hogy szabadságát már e században visszanyeré. — Lakói, úgy látszik, németek voltak.

Maros is kiváltságos hely volt e században (Fejér VI. 2. 127), de mennyiben bírt a királyi városi szabadalmakkal, bizonytalan. Privilegiumot az Anjouk korában nyert.

Medgyes. Ekkor még nem tartozott a Szász-földhöz, hanem V. Istvántól egyéb vendégek szabadságát nyeré. (Fejér VII. 3. 71).

Mozsony. Az itteni polgárok már 1137-ben említetnek ¹⁾, valamint 1254-ben is. (Hazai Okmánytár VI. 78), s nemzetiségre, úgy látszik, magyarok valának.

Nagy-Sombat (ekkor Zumbothel). Privilegiumát 1238-ban nyeré (Fejér IV. 1. 132). Lakói magyarok és németek valának.

Nagy-Szöllős (rendesen csak Szöllősnek, egyszerűen Zoloch-nak). Privilegiuma csak 1256-ból van (Wenzel VIII. 31), de már 1236-ban hivatkozik kiváltságaira Dézsé.

Nagy-Tapolcsán. I. Károly törvénykönyvében a kamarai nyereség megváltásánál említetik.

Németi. 1281-ben zálogba adaték, de a század végén mint királyi város szerepel. (Fejér VI. 2. 94).

Nona. Tengermelléki s így alkalmasint olasz lakosságú város, mely privilegiumát 1205-ben nyeré. (Endlicher 400).

¹⁾ Kubinyi: Magyar történelmi emlékek. I. 2.

Nyitra. Valóságos királyi várossá 1258-ban lett, (Fejér IV. 2. 455), de már előbb is voltak némi kiváltságai. IV. László korában azonban a püspöknek adományoztatott (Fejér IV. 2. 461), s egész korunkig püspöki város maradt.

Olaszi (Patak mellett). Privilegiuma megerősítették 1285-ben. (Fejér V. 3. 295). Lakói olaszok vagy a franciákhoz számítható vallonok valának ¹⁾.

Olaszi (Tornava). 1243. Fejér IV. 1. 278.

Olaszi (Szepes). 1273. — Endlicher 535. Lakói nemzetiségre nézve vallonok valának.

Pécs. Püspöki város, de a királytól nyert — 1191-ben. Endlicher 392 — kiváltságokat, egyebek közt, hogy a püspöktől a királyhoz lehetett fellebbezni. Lakói magyarok, olaszok és mint látszik vallonok voltak.

Perina (most Petrina). 1225. — Wenzel XI. 182. Lakói — legalább részben — olaszok voltak.

Pest. Úgy látszik már a legrégibb időktől szabad város volt, II. Endre korából hivatkozás van rá, de privilegiuma csak 1244-ből van. (Fejér IV. 1. 326). Ekkor azonban a régi város nagy részt elhagyatott, s a mostani budai vár lőn a tulajdonképi város, maga Pest (Ó-Pest) pedig külváros. Az új város hivatalos neve Pestújvár vala, de Budának is hívták, s ezért oly nehéz

---

¹⁾ A magyarországi u. n. szász bevándorlásoknak a németalföldiek tetemes részét képezék, s ezek egy része a francia nyelv egy szójárását beszélő vallonokból állott. Ilyenek voltak Erdélyben, ilyenek voltak a szepes-olasziak, a magyarok ugyanis ezeket is olaszoknak, latini, nevezék. Sáros-Patakon is francia eredetűnek látszik a lakosság egy része, s így valószínű, hogy a szomszéd Olaszi is az vala.

e városnak helyes nevét e században adni. Nemzetiségre magyar, német s kisebb mértékben olasz vala, a század elején bolgárok is lakták.

P o z s o n y. Igen régi város, s egy polgára a király kíséretében 1234-ben említettetik. (Knauz Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. 346). Elpusztulván a cseh háborúk alatt, 1291-ben nyert kiváltságokat. (Fejér VI. 1. 107). Lakói németek, magyarok és zsidók valának.

R a m's l. Igen.

R o d n a. A mongolok pusztítása idején nagy város vala, 1268-ból is van egy szabad város volta mellett szóló okmány. (Fejér IV. 3. 480). Nemzetiségre leginkább délnémetek voltak lakói, de olaszoknak is van nyomuk.

S á r o s p a t a k. 1201. — Endlicher 399. — Lakói a következő század elején már tisztán magyarok valának, de a tizenharmadik elején úgy látszik részben franciák, illetőleg vallonok voltak.

S á t o r a l j a - U j h e l y (Satureleu) 1261. — Wenzel VIII. 5.

S e g e s d. Verőcének 1248-i privilegiuma hivatkozik ezére.

S e l e n. 1267. — Wenzel XI. 571.

S e l m e c b á n y a. Jogkönyve, mely IV. Béla alatt készült, a régibb uralkodókra is hivatkozik. Lakossága német.

S o m o g y (Szepes-). Privilegiuma 1293. — Fejér IV. 1. 245.

S o m o g y v á r. 1272. — Wenzel XII. 54.

S o p r o n. Privilegiumát 1277-ben nyeré (Fejér

V. 2. 397), de már IV. Bélától volt kiváltsága. Nemzetiségre magyar és német.

S z a t m á r. Privilegiuma csak későbbből való, de 1236-ban Dézs kiváltsága már hivatkozik reá. Nemzetiségre valószínűleg magyar volt.

S z a t m á r - N é m e t i. Alapíttatott Sz. István korában. Privilegiumot nyert 1230-ban (Fejér III. 2. 211). Nemzetiségre német.

S z e g e d. II. Ulászló privilegiuma IV. Béláéra hivatkozik ¹⁾).

S z é k. E várossal csak Torda kiváltságlevelében találkozunk, mely reá hivatkozik.

S z é k e s - F e h é r v á r. Sz. István királytól kezdve kiváltságos város. Nemzetiségre nézve magyar és olasz.

S z e n t - A m b r ú s. 1269. — Endlicher 519.

S z i n a (Scynna). 1249-ből van privilegiuma, de már akkor nagyobbíttatik. (Wenzel VII. 352).

T a m á s h i d a. Rogerius mondja nagy német városnak, később nem említettik.

T o r d a (Torda-Akna). Privilegiuma megújítottik 1291. — Fejér VI. 1. 105.

T o r o c k ó. 1294. — Endlicher 627. Lakói ausztriai németek.

T r e n c s é n. A Trencsén vár alatti Zamar község lakói németek voltak (Hazai Okmánytár VI. 39), s II. Endre korában vándoroltak be. A tulajdonképi város 1300-ban említettik (Fejér VI. 2. 300), s lakói már némileg tótoknak látszanak.

V á g u j h e l y. 1253. — Fejér IV. 2. 174.

---

¹⁾ Varga: Id. m. Okmánytár 61. sz.

Valkó. 1231. — Fejér IV. 1. 315. — Magyar, szász, délnémet és szláv lakossággal.

Varasd. 1209. — Fejér III. 1. 87. Úgy látszik, hogy legalább részben horvát lakói voltak.

Vasvár. Privilegiuma 1279-ből való. (Hazai Okmánytár V. 60), de „burgensis“-ei már 1217-ben említetnek. (Hazai Okm. IV. 8). Lakói valószínűleg magyarok valának.

Verőce (Magna villa-). 1234. — Fejér III. 2. 412. — Magyar lakosságnak vannak nyomai.

Zágráb. 1242. — Fejér IV. 1. 258. — Olasz lakossága volt, de nem egyedül.

Zalánkemény. Élénk kereskedő város volt, de privilegiuma nem ismeretes. A zalánkeményi és zimonyi kereskedők említetnek: Wenzel IX. 453.

Zamobor. Privilegiuma 1242-ből való, de már Kálmán herceg privilegiumára hivatkozik. — Wenzel XI. 323.

Zimony l. Zalánkemen.

Zólyom. 1244-ben nyer új privilegiumot. Fejér IV. 1. 332. — Lakói közt a németeken kívül magyarok is valának.

Tárgymutató.

Adó 85, 98; -mentesség 94;
-nemek 94.

Ádriai tenger 135,

Ágosta 37, 85.

Altenburg 104.

Amalfi 55, 99, 102, 104.

Apácák, nyúlszigeti 142.

Arelat 33.

Ausztria 126.

Avignon 50, 81.

Bábaszék 53, 77, 79, 82, 87,
109, 134, 139, 156.

Bányanagy 65.

Baracska 137.

Bars 12, 53, 60, 93, 96, 157.

Báth 93, 157.

Bécs 35, 37, 109, 122, 136.

Béla hg. 87; — kir. IV. 20, 39,
40.

Bérbeadás 107.

Beregszász 22, 36, 51, 86, 90,
91, 103, 134, 138, 141, 152,
157.

Berény 12, 36, 86, 90, 91, 95,
97, 111, 157.

Bern 86, 103, 104.

Beszterce 89, 157.

Besztercebánya 23, 51, 89, 109,
110, 127, 147, 157.

Biró 58.

Birtokeladás 103, 106.

Bolgárok 6, 162.

Bonchida 22, 158.

Buda l. Pest.

Burga 32; — dorf 35, 110, 122;
— ensis 52; — er 54; — um
32.

Bűbájosság 119.

Byzanc 135.

Céhek 144.

Civis 52.

Colmar 35, 103

Csehország 33, 39, 124, 136.

Csepreg 158.

Defensor 19, 58.

Délszláv tartományok 136.

Dézs 11, 18, 61, 70, 127, 138,
158.

Dézsakna 127, 138, 158.

Dobronya 53, 77, 82, 87, 109,
134, 139, 158.

Dubica 137, 158.

Duna 135.

Eger 116, 138.

Egyház 38, 97.

Eisenach 110, 116.

Eisenwurzel 20.
Elévülés 106.
Elővételi jog 102.
Eng 140.
Enns 35, 109, 121.
Épitkezés 97, 132.
Érsek, esztergomi 98.
Erzsébet 142.
Eskü 111.
Esküdt 59.
Esztergom 8, 18, 53, 69, 72, 94,
105, 131 s köv. 152, 158.

Falunagy 57; — véne 59.
Fehérvár l. Székes-Fehérvár.
Fellebbezés 113.
Felső-Kassa 19, 86.
Firenze 50, 67, 81, 121, 143.
Franciaország 33, 136.
Frankavilla 140.
Freiburg, breisgaui 110, 121.
Freiburg, üchtlandi 37, 81, 110,
122, 142.
Füzítő 27, 158.

Galambok 38, 158.
Garam Sz. Benedek 10, 27, 53,
158.
Gölnicbánya 53, 142, 159.
Görögország 136.
Gremium 147.
Gyógyítás 154.
Győr 21, 31, 42, 51, 68, 79, 126,
136, 139, 141, 143, 159.

Hagenau 116, 121.
Hainburgi béke 44.
Hajósok 144.
Hamis mérték 127.
Házak értéke 134.
Hibe 70, 86, 95, 126, 159.
Hidak 97.
Hitbér 101.
Hohenstaufen 33, 41.
Hospes 52.
Hozomány 101.

Igen 23, 70, 78, 80, 159.
Iglau 128.
Iharos-Berény l. Berény.
Iskola 66.
Istenitélet 109.
István kir., I. 6; — V. 74.

Jadra 137.
Jasztrebarszka 87, 126, 159.
Jegyző 62.
Jogcsaládok 63, 125; — köny-
vek 55.

Kálmán kir. 10, 58.
Kamarai nyereség 92.
Karakó 18, 23, 78, 80, 159.
Kassa 38, 126, 133, 159.
Keresztúr 125, 134.
Késmárk 36, 51, 87, 159.
Kolozsvár 36, 78, 86, 127, 139,
159.
Komár 20, 159.
Komárom 126, 136.
Korpona 26, 51, 93, 105, 109,
126, 127, 140, 149, 159.
Körmend 78, 104, 115, 118,
134, 139, 159.
Kőrös 22, 25, 79, 95, 115, 118,
123, 126, 127, 141, 159.
Közbirtoklás 102.
Külváros 69.

Lakosság száma 129.
Landshut 35.
László kir., IV. 46, 142.
Latinok 132, 143.
Lengyelország 136.
Lipcese 46, 59, 86, 142, 160.
Lombárdia 33, 113.
Lubló 55.
Lucca 67, 116, 121, 123.
Lübeck 82.

Magdeburg 126, 128.
Major villae 57.
Maros 138, 160.

Medgyes 160.
 Megszállás 91.
 Mohamedánok 68.
 Mozsony 77, 136, 160.
 Mundmann 119.

 Nagyszombat 18, 21, 23, 31, 45,
 46, 47, 53, 55, 57, 70, 77, 78,
 93, 94, 105, 110, 113, 126,
 137, 139, 148, 150, 160.
 Nagy-Szóllós, 21, 38, 86, 98,
 115, 117, 127, 130, 141, 160.
 Nagy tanács 67.
 Nagy-Tapolcsán 93, 160
 Nápoly 33.
 Nemesekek 22.
 Németi 38, 46, 160.
 Németország 33, 34, 37, 116,
 122, 125, 136, 140.
 Népgyűlés 53.
 Nóna 76, 160.
 Nórablás 117.
 Nürnberg 35.
 Nyitra 18, 20, 46, 73, 78, 113,
 126, 136, 161.

 Ó-Buda 29.
 Okmány 108.
 Olaszi, Patak mellett, 138, 161 ;
 — Szepes 31, 161 ; — Tor-
 nava 127, 161.
 Olaszország 7, 33, 36, 60, 116,
 137.
 Oroszok 137.
 Örökösödés 103,

 Parasztok, szabad 24
 Párbaj 109.
 Patak l. Sárospatak.
 Pécs 29, 161.
 Pénzbíró 60.
 Perina 19, 22, 42, 58, 70, 87,
 91, 126, 134, 137, 161.
 Pest 18, 22, 38, 41, 43, 47, 70,
 82, 93, 96, 105, 115, 121, 126,
 128, 131, 313, 136 s köv., 149,
 151, 161.

Pestújvár l. Pest.
 Pistoja 67.
 Plébánus 65.
 Podesta 56, 58.
 Pozsony 21, 26, 32, 42, 47, 62,
 66, 68, 69, 91, 109, 127, 136,
 139, 141, 149, 162.
 Praepositus 59.
 Prága 108, 128.
 Preco 64.
 Püspöki városok 10.

 Rams 23, 70, 162.
 Regensburg 49, 140.
 Rév 141.
 Rikthardus 58.
 Rodna 18, 83, 162

 Sárospatak 39, 57, 59, 118, 126,
 162.
 Sátoralja-Ujhely, 42, 77, 86,
 113, 126, 138, 139, 148, 162.
 Scabinus 60.
 Scultetus 58.
 Segesd 45. 162.
 Selen 162.
 Sellarius 52.
 Selmechánya 18, 42, 54, 56, 61,
 65, 96, 100, 103, 106, s köv.
 130, 162.
 Senior 59.
 Somogy 51, 60, 87, 88, 149, 162.
 Somogyvár 162.
 Sopron 9, 22, 24, 26, 39, 47, 69,
 74, 76, 98, 126, 127, 139, 142,
 151, 163.
 Spalato 137.
 Statutum alkotás 54.
 Strassbourg 123.
 Suburbium 11, 32.
 Szamos 138.
 Száműzés 123.
 Szászok 9.
 Szatmár 70, 78, 127, 140, 163.
 Szatmár-Németi 9, 18, 62, 78,
 97, 163.

Szeged 47, 132, 133, 138, 149,
152, 163.
Szék 127, 138, 163.
Székes-Fehérvár 7, 18, 28, 53,
72, 78, 82, 126, 127, 131, 133,
138, 142, 163.
Sz. Ambrús 87, 89, 163.
Szina 126, 148, 151, 163.
Szlavónia 26, 42, 137.
Szöllős l. Nagy Szöllős.

Tamáshida 163.
Tanító 66.
Tanuskodás 108.
Tapolcsán l. Nagy-Tapolcsán.
Terragium 85.
Terrestres 70.
Torda 18, 127, 163.
Torockó 20, 26, 59, 152, 163.
Trencsén 47, 60, 77, 93, 156,
163.
Tübingia 58.

Utak 97.
Utcák 153.

Vág-Újhely 127, 136, 163.
Valkó 21, 36, 53, 105, 134, 136,
164.
Vallonok 161.

Vámrendszer 138.
Vár 72; — alj 11; jobbágyok
11; — nagy 39, 76; — né-
pek 15, 24.
Varazsd 18, 58, 104, 140, 164.
Város, könyve 62; — kisebb
szabadságú 36 — nagyobb
szabadságú 35.
Vásár 141; — helyek 6.
Vasvár 77, 78, 79, 92, 126, 127,
139, 164.
Végrendelkezés 104.
Velence 137.
Verőce 18, 68, 85, 90, 129, 139,
164.
Villicus 58.

Zágráb 20, 31, 40, 54, 56, 68,
70, 74, 78, 81, 82, 87, 91, 95,
97, 105, s köv., 139, 164.
Zálog 112.
Zalánkemény 136, 140, 164.
Zamar 77.
Zamobor 18, 42, 77, 87, 91,
126, 141, 164.
Zarándoklás 154.
Zimony 136, 140, 164.
Zólyom 18, 77, 134, 139, 149, 164.
Zsellér 52.
Zsidók 68.
Zsolna 26.